

NC 4.3. Inleiding tot de Griekse wijsbegeerte
/1980 Tweede jaar Deel 4.3.2. p. 112 tot 222

E. Husserl, *Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie (Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie)*, Den Haag, 1962, S. 20, zegt: “Voor het Platonisme had het reële ‘n min of meer volmaakte methexis (deelneming, aandeel) aan het ideale (...)

In de door Galilei ingezette mathematisering der natuur wordt die natuur zelf, onder de leiding van de nieuwe mathematica, geïdealiseerd: zij wordt - modern uitgedrukt - zelf tot ‘n mathematische veelheid.”

M.a.w. het heelal wordt als ‘n zelf door en door mathematiseerbare werkelijkheid opgevat, - iets wat de Hellenen wel voorbereid, doch zelf nooit gedaan hadden. Na Comte is Husserl van die mathematisering overtuigd.

Opm.: - Husserl's eidetische fenomenologie en Platonisme. –

E. Husserl (1859/1939) ontdekte, onder Bolzano's invloed, alsook die van Brentano, z'n leermeester, in zijn onderzoek naar de grondslagen der wiskunde, dat de wetten der logica ‘ideeël’ zijn en ‘a- priori’ (vooraf gegeven voor ieder empirisch gegeven).

Ook greep hij terug naar ‘n Platonisch woord ‘eidos’ (wisseluitdrukking bij Platon voor idea) om die logische ‘wezenheden’ noemen. Daarvandaan de naam ‘eidetische’ (d.i. zich op de idea of eidos toespitsende) beschrijving van fenomenen. Zonder Platonieker te zijn heeft Husserl toch ‘n Platoniserende inslag, die zeer diepgaande is.

(B) - Levensbeschouwelijk dualisme. (109/114) –

“Platon was er, met Socrates, van overtuigd dat het weten iets vast en onveranderlijks is en (...) dat het dat maar zijn kon indien de voorstellingen, door aanknoping aan haar uit de ziel van de mens zelf gehaalde grond, bevestigd worden.” (A. Gödeckemeyer, *Platon*, S. 45).

Dat, op zijn beurt, veronderstelt 1/ “dat er ‘n wereld bestaat’ waarin geen verandering en geen vergankelijkheid bestaat”, 2/ dat “in die wereld de oorspronkelijke woonplaats van de onsterfelijke ziel” behoort gezien te worden, 3/ dat “onder herinnering niets anders te verstaan is dan de herinnering aan dat wat de ziel, in haar vroeger bestaan, van die bovenzinnelijke en slechts met het verstand te begrijpen wereld, met het oog van de geest, geschouwd heeft.” (Ibid., 46).

Op dat reïncarnisme, dat Platon o.m. uit het Orfisme heeft gehaald, gaan wij niet verder in. Alleen dit: de onsterfelijke der ziel, in de zin van pre-existentie (vooraf-bestaan) en post-existentie (nabestaan), d.i. voor de ontvangenis en na de dood, is, voor Platon, de voorwaarde van de kennis der ideeën, basis van vast weten, staande tegenover het schijnweten van musische dichters en vooral van sofistieke retoren. (o.c., 49).

M.a.w. de zieleleer en de ideeënleer gaan hand in hand. - Nu kunnen wij de omschrijving van de filosoof, tegengesteld aan de sofist (en, enigszins, aan de muzische dichter), geven: hij is de man (niet de vrouw !), die, vanaf z' n jeugd, aangegrepen door de eros, de liefde, tot de in ‘n vroeger bestaan geschouwde ideeën, ‘n weten bezit, dat, meer en anders dan 1/ alle wankelende mening en zelfs 2/ de gewone juiste voorstelling, het ware ‘zijn’ vat.

met die kennis van het ware 'zijn' (de ideeën) bezit de filosoof ook de ware deugd (// Socratisch intellectualisme); meer nog: de filosoof, als zodanig, is, bovendien, in alle dingen van het praktische leven, inzonderheid het politieke leven ervaren en, dus, ertoe bereid en ertoe in staat het aardse domein van ontstaan en van diens omslag, het vergaan, naar het model van de idee, als waarde en goed, het leven voorlichtend, uit te werken of, als men wil, het menselijke naar het goddelijke model te boetseren. (vgl. A. Gödeckemayer, o.c., 85).

Pas dan, in die ethisch-politieke sfeer, is de filosoof als filosoof gedefinieerd. Men verwarre dus Platon niet met werkeloos toezien gefilosofeer. Integendeel. De teleologie (doelgerichtheidsgeloof) doorzindert ook het kenleven en, met dit, de ideeënwereld. Al te vaak wordt Platonisme versleten door mensen die Platon nooit zelf lezen, als inactief contempleren.

W. Jaeger, *Paideia I*, 206, zegt dat Platon, als eerste, het wezen der wijsbegeerte in de opvoeding tot 'n nieuwe mens zag. De filosoof is de wetgever die, op grond van de waarheid, 'n nieuwe maatschappij sticht, niet autonoom (d.i. a.theos, godvrij) doch met God als opperste 'metron' (maatstaf), in tegenstelling tot Protagoras.

Waar is het dualisme "licht/duisternis" hier op ethisch gebied te vinden? J. Rehmke *Schneider, Gesch. d. Phil.*, S. 39/41, typeert zeer goed de basistweeledigheid: in de *Filolaos* zegt Platon zelf dat "het beste leven uit **1/** de honig der lustervaring én **2/** het gezonde, nuchtere, reine water van het inzicht" gemaakt is; d.w.z. het mengsel, niet de kloof, van verstandelijk weten én lustgevoelig opgaan in de wordende en vergaande dingen, pas, is het 'beste' leven.

M.a.w.: **a/** het zuiver beschouwelijke leven en de ermee gepaard gaande ascetische mijding van aardse begeerte is maar één zijde van het Platonische leven als filosoof;

b/ de andere zijde is de inzet voor 'n polis waarin gerechtigheid heerst, ja, is de lustervaring verbonden aan deze aarde, maar dan onderworpen aan het vaste weten der deugd.

Dat is het gemengde leven, - iets **a/** wat vooruitloopt op Aristoteles' gulden middelmaat en **b/** wat voortbouwt op de harmonie van ziel en lichaam, dank zij gymnastiek en muzische bezigheid, in de oude paideia.

Ja, zoals W. Jaeger, *Paid.*, zegt, Platons paideia beoogt (*Politeia*. 3, 549b) de 'mèsa', media, de verzoenende tussentermen tussen uitersten die zijn **a/** de nous, het verstand, en **b/** de 'irrationele' zijde in de menselijke natuur; die mesa bewerken harmonie. Wij zijn, zeker bij de oudere Platon, ver van wereldvlucht.

Dit is des te meer waar daar het leven na de dood, voor Platon zoals voor zovele ingewijden vooral de Orfiekers, niet zonder meer zaligheid betekende: Pindaros van Kunoskefalai (-518/-438), de grote Dorisch gezinde dichter, in zijn Aan Thèron van Akragas, vv. 56vv., zegt het grote

oordeel over de zielen uit: “(...) indien, daarenboven, de bezitter van rijkdom weet wat hem te wachten staat, nl. dat, onder de hier op aarde gestorvenen, de armzalige geesten dadelijk hun schulden uitboeten, dat iemand de hier in het rijk van Zeus begane ongerechtigheden, in uitspraken onder de aarde, oordeelt op grond van vijandige noodzaak.

Doch de edele geesten, in het bezit van de zon, bij steeds gelijke nachten, bij gelijke dagen, maken ‘n lastenvrijer leven door, zonder de aarde of het zeewater te doorkruisen met de kracht van de hand omwille van bedenkelijk winstbejag.

Doch al wie hun eden eer aandeden, komen, bij de geëerde goden, in ‘n tranenvrije ruimte te recht, terwijl de anderen ‘n last te verwerken krijgen die geen aanblik verdraagt.

Doch al wie, tot driemaal toe, het aankon, aan beide zijden verblijvend, de algehele ziel van ongerechtigheden vrij te houden, geraken langs de weg van Zeus tot aan de, burcht van Kronos: daar waaien de briesjes van de (wereld)ocean rond het eiland der gelukzaligen, schitteren van goud de bloemen, nu eens van lichtende bomen op de oever, dan weer van bomen door het water geveld.”(Vgl. *H. Rüdiger, Griechische Lyriker, Zürich, 1949, S. 170/173*).

Theron, wellicht enigmatische ook Pindaros waren ingewijd in de mysteriënreligie: hier spreekt enigszins de leer die zij, onder zwijgplicht, hadden vernomen inzake eschatologie, d.i. de leer over de levensuitersten van de ziel. –

Welnu, - vgl. supra blz.90 - Platon kende de mysteriën en, zoals *A. Gödeckemeyer, Platon, S. 60*, zegt: “Slechts wie zich van de herinnering aan de ideeën juist bedient, zal, met de hoogste (in)wijdingen (in)gewijd, echt volmaakt zijn”.

Dit betekent dat Platon ook de overgeleverde mysteriën **1/** kritisch beziet, **2/** zonder ze te verwerpen. Inderdaad, twee verbeteringen voert hij in: **(i)** pas de ideeënleer en de filosofie die de ideeën bijbrengt, is de echte - intellectuele inwijding; **(ii)** niettegenstaande hij musische beschrijvingen van het hiernamaals met argwaan aanhoort, toch houdt hij stevig vast aan de oordeelsschifting zoals de overgeleverde zieleleer ze voordraagt (en zoals zij b.v. bij Pindaros aangehaald is). Dit betekent dat het hiernamaals nooit tot wereldvlucht kan aanzetten, want dat is slechts verplaatsing van het ethisch-politische probleem, geen oplossing. –

Meer nog: voor haar wederbelichaming, kiest de ziel zelf - niet god of goden - haar toekomstig aardse leven. Gevolg: “Hoe meer ‘n ziel zich op aarde inzet voor inzicht en gerechtigheid - hoe meer zij zich, m.a.w., op de wijsbegeerte heeft toegelegd -des te beter zal zij, onder de leefwijzen, wier modellen haar, in de andere wereld, bij het begin van ‘n nieuwe levensloop, ter overweging voorgelegd worden, weten te onderscheiden en te kiezen wat niet de bedrieglijke schijn van de glans in zich draagt, doch, het midden houdend tussen de uitersten, geluk sticht: de leefwijze der gerechtigheid.” (*A. Gödeckemeyer, o.c., 112*). (Opm.: zie *GW. 100*).

Uitweiding. - De tweewereldentheorie,

Zoals *J. Sperna Weiland, Het einde van de religie (Verder op het spoor van Bonhöffer)*, Baarn, 1970, blz. 115/124, ze uiteenzet, is niet 'n juiste weergave noch van de religie zoals zij, in wezen, is, noch van de platonische religie, doch 'n karikatuur ontworpen door 'n secularistische mentaliteit, zoals reeds de Sofistiek ze ontwierp.

Deze gaat uit van 'n simplistische tweedeling:

verantwoordelijkheid voor de wereld en voor de toekomst van de wereld (met 'wereld' wordt deze aarde bedoeld), typisch voor de seculaire mens (wetenschapper, wijsgeer theoloog of wat hij ook is) die, humanistisch, deze aarde benadrukt;

uiteindelijke onverantwoordelijkheid van de religie, seculair begrepen als vlucht uit deze wereld in de andere, waarbij, meteen, 'metafysica' opgevat wordt als de intellectuele graad van religie (de tweewereldenleer in wijsgerige begrippen omgezet).

Het enige ware dat in de karikatuur steekt, is dat, in feite, sommige religieuze mensen 'religie' op ontaarde, en, inderdaad, aardse verantwoordelijkheden vluchtende wijze hebben geduid en beleefd, meer niet.

Vgl. ook *Sperna Weiland, Oriëntatie (Nieuwe wegen in de theologie)*, Baarn, 1966, alsook *Voortgezette oriëntatie*, Baarn, 1971: men begrijpt deze "nieuwe theologie" maar, indien men van de misduiding van religie en (meta)fysica uitgaat. Zeker Platon valt buiten die karikatuur: zowel z'n woorden (denk aan de Zevende Brief) als z'n ondernemingen en inzet weerspreken die karikatuur. Wat niet belet dat sommige passussen aanleiding kunnen geven tot misduidingen. Doch dat is aan ieder feit of woord eigen. De verwondering die het woord "politieke theologie" b.v. wekt bij vele tijdgenoten, is maar begrijpelijk bij mensen die de grondig politieke instelling van alle Helleense wijsgeren maar zeker van Socrates en de grote Socratiekers niet eens vermoeden.

Uitweiding.- Praxeologie en ethiek-politiek. –

P. Antoine, Ethiek en decision-making, in *Streven*, jrg 23: 8 (mei 1970), blz. 780/789, bekritiseert het 'exemplarisme' inzake ethiek, d.i. die moraalopvatting die het te bereiken goed of de te beamen waarde **1/** als 'n ideële (en louter ideale) werkelijkheid op zich bestaande (buiten onze aardse situatie) ziet, -- **2/** die als te verwezenlijken door kopiërend mimetisme voorgesteld wordt.

Steller spreekt over 'n 'impasse' (de slop) van het exemplarisme. Hij twijfelt aan universele modellen die én universeel (voor alle mensen geldig) én doelmatig (aan de situaties aangepast) zijn. Daarom stuurt hij aan op 'n besluitvormingsleer (decision - making) die praxeologisch is (d.i. die aansluit bij de theorie van de praxis), d.i. die **a/** ethische problemen **b/** pragmatisch (d.i. rekening houdend met de operationele of uitwerkbare, doenlijke zijde) aanpakt. –

Platon heeft zijn hele leven niets anders gedaan dan **1/** theorie ontworpen en, **2/** theorie aan analyse (samen met gesprekspartners) alsook aan experiment onderworpen, - vandaar zijn

evolutie, voortdurend, - maar dan 'n evolutie die geen sofistich relativisme werd. Meer nog: de grondige eerbied voor de ongeschreven wet(ten), vanaf de oudste denkers (Herakleitos o.m.), als voorrang hebbend op de geschrevene belet Platon tot zgn. 'wetsmoraal' te vervallen, die ethisch politieke vragen herleidt tot wettekstivterij en casuïstiek (d.i. doorlichting van concrete gevallen of moreel-politieke situaties op louter wetgebonden basis).

Opm.: - Bij Platon zijn natuurlijk, heel wat gegevens die gewoon cultuur- en tijdgebonden zijn, - waarop wij niet verder ingaan. - Eén, punt: de slavenbehandeling. De akkerbouw, inzonderheid de arbeid op de akker, wijst hij de slaven toe. Van 'natuurlijke' slaven wil hij niets weten, doch de slavernij als instelling houdt hij voor onontbeerlijk in zijn Kallipolis (zoals hij z'n ideale staat heet). Maar - en hier toont zich zijn intellectueel - ethische instelling - "de ware en niet huichelachtige achting voor het recht toont zich pas in de verhouding tot diegenen die men, zonder gevaar, onrecht kan aandoen" (A. Gödeckemeyer, o.c., 184)

a1. omdat zij machteloos zijn. Zelfs actuele kristenen of nieuw-linksen kunnen op dit punt van de aristocratische, Sparta-gezinde, behoudsgezinde (zo wordt hij wel versleten) Platon iets leren. Platon heet de slaaf 'n 'chalepon ktèma' ('n moeilijk te behandelen bezit), zoals *W.B. Kristensen, Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten, Amsterdam, 1947, blz. 201/229* (De antieke opvatting van dienstbaarheid), zegt.

Net als z' n leerling Aristoteles, die nog verder gaat en de slaaf 'n bezit van de heer heet zoals alle ander bezit, waarbij de afstand is als die tussen lichaam en ziel of tussen mens(heer) en dier(slaaf) vgl. Pol. 1:4 -, is Platon inzake slavernij - opvatting 'n typisch klassieke geest: sedert de sofistiek en haar ontwijding van het sociale leven, definieert men de slaaf, louter negatief, als staande buiten het recht.

Voor de sofistieke verlichting was de slaaf, door zijn beperking van persoonlijke vrijheid, één soort (en wel het volstrekte) van 'dierbaar', doch in de sacrale zin: hij was aan de goden van de onderwereld gewijd. Hij was hun dienaar en, als dusdanig, wezenlijke bijdrage leverend tot 'redding' van het hele volk. Deze 'theon therapeia' (godendienst) hebben wij reeds ontmoet op blz. 93 supra (de definitie van magie). -

Overigens: reeds bij Platon wordt vooruitgelopen op de zgn. 'dialectiek (wisselwerking en/of omslag van twee tegengestelden) van de heer en de slaaf' (vgl. *G.Hegel, Phänomenologie des Geistes, Leiden, 1907(1832-1), S. 151ff.*).

Platon verlegt het accent naar de psychologie inzake politiek: **1/** timocratie (eer), **-2/** oligarchie (bezit), **3/** democratie (begeerte), **4/** tirannie (machtsbegeerte) getuigen van het feit dat de denkende geest onvrij is (slaaf), terwijl, in de aristocraat (filosoof), de denkende geest de begeerte onderwerpt, als de waarlijk 'vrije', niet-dienstbare mens.

Over de juiste opvattingen van Hegel en de duiding van Marx ervan vgl. *H. Arvon, Le marxisme*, Paris, 1960, pp. 11ss.; alsook *P. Vittinghoff, Die Theorie des historischen Materialismus über den antiken 'Sklavenhalterstaat' (Probleme des Alten Geschichte bei den 'Klassikern' des Marxismus und in der modernen sowjetischen Forschung)*, in *Saeculum*, München, Bd. 11 (Jrg. 1960), S. 89/131.

Wanneer men dit laatste leest, dringt het door tot welke graad de historisch vergissingen van Marx en Engels gaan, zo b.v. berekende Engels, voor de vijfde eeuw, in Attika, achttien slaven voor iedere volwassen manlijke burger, -- waar huidige berekeningen wellicht twee slaven per dito burger bekomen.

De gegevens waarop Marx en Engels zich steunden, zijn, aldus steller, "erbarmungslos antiquiert" d.i. hopeloos verouderd. (a.c., 93/94). –

Besluit: zijn Platon's teksten en opvattingen tijdgebonden, ook die van sommige erbarmingsloze critieken zijn het evenzeer.

(C) (114/119) - De Platonische liefde.-

Douglas N. Norgan, *Love, Plato, the Bible and Freud*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1964, pp. 174ff., behandelt dit gevoelige thema uitvoerig. Voor ons komt het erop aan, even stil te staan bij Platon's waardering (en haar ontwikkeling) van de eros, minne, liefde, begeestering.

Er zijn vele Nederlandse woorden nodig om eros en aanverwante weer te geven: daarom gebruiken wij, zoals zo vaak, de Helleense woorden zelf. Zoals steeds, keert ook hier het dualisme terug: 1/ Enerzijds, 'n hogere, intellectuele (ideeënleergebondene) eros of mania, 2/ anderzijds, 'n lagere, begeertegebonden eros of mania, 3/ met, als slotsom, de mixis, mixtura, mengeling, der twee waarin de mens zich situeert en die de 'kloof' ergens (steeds is Platon zoekende naar die verbinding, tot aan zijn dood) overbrugt.

De vier grote vormen van mania, begeestering, in de Faidros (244/245).

Socrates is spreker; hij vertrekt van de vraag of men de voorkeur behoort te geven aan de sofrosunè, de zelfbeheerste denk- en handelwijze of aan de mania, de vlottende denk- en handelwijze.

Socrates vindt dat het antwoord eenvoudig zijn zou, was het niet dat "onder onze goederen, de grootste die zijn die ons ten deel vallen door middel van mania, vlottend gedrag, althans voor zover dit op goddelijke gave steunt" (244a). Ter staving haalt Socrates vier types van vlottend gedrag, dat tegelijk be'geest'-ering (door 'n geest gedragen gedrag) is, aan.

Opm.:- *F. Farwerck, De mysteriën der oudheid en hun inwijdingsriten*, Hilversum, 1960, blz. 102/108, vat ze samen onder de titel 'extase' in mysteriënverband.

(a)1. De voorspellingsmania.-

Onder ingeving van de god Apollon. De wijvrouw van Delfoi, de priesteressen van Dodona, de Sibulla (Sibylle), geïnspireerd door 'n god (entheos mantikè), in enthousiasmos dus, zijn de bewerksters van talloze onloochenbare weldaden, publieke en private.

Deze weldaden waren haar mogelijk voor zover zij in toestand van mania (vlottend ‘bewust’-zijn) waren, terwijl zij, in beheerste toestand, “weinig of niets” verrichtten. - Men lette erop dat deze vrouwen - typisch overblijfsel van ‘n vroeger tellurisch-religieus stadium - slechts in mania traden onder invloed van ‘n god (entheos, enthousiasmos; wat in zich godheid draagt, toestand daarbij passend), in ‘geest’-drift (// drijvende bewustzijnstoestand of vlottend bewustzijn, doordat de ‘geest’ of ‘god’ handelt doorheen zijn meson, medium of tussenpersoon), het bewuste profetische vermogen bezaten, - wat één toepassing is van de theon therapeia, de godendienst, waarover op blz. 91 (Zoroastrische magie) en 113 (aloude slavernij) supra, is. Zij zijn therapnè, ancilla, dienaes (wat met het Lt. incola, woonplaats, gelijkloopt). Dit geldt ook voor de drie volgende maniai.

(a)2. De inwijdingsmania. –

Onder ingeving van Dionusos. “Meer nog, aldus Platon, wat betreft de grootste ziekten en beproevingen, die, ten gevolge van aloude (aanleidingen tot) wrokgevoelens, ergens wegen op sommige leden van sommige geslachten (d.i. stamboomgemeenschappen): de doorkomende en tot zienerschap leidende mania bij die leden ervan die daartoe geschikt zijn, vond het middel om zulk lot te keren (...).

Daarop gesteund, was die mania ertoe in staat, indien zij althans reinigingsriten en inwijdingen onderging, degene die ze als begaafdheid bezat, immuun te maken zowel op het ogenblik zelf als daarna, doordat zij bevrijding van kwalen op het ogenblik zelf wist te vinden voor diegene die op de juiste wijze in mania is of erdoor gegrepen is.”

Voor het juiste begrip zij verwezen **1/** naar blz. 12/14 (Nemesis die wraak (// wrokaan-leiding) uitoefent, **2/** vooral naar blz. 42 (correctieve kringloop), **3/** nog meer naar blz. 56/57 (genealogische of stamboomvloek en z’n nawerking, zoals hier door Platon verondersteld.

Aloude wrok van goden (en mensen) weegt ergens op iemand van een geslacht waarop die vloek weegt die aan die wrok ontspringt; - men vergelijkte met ons christelijk erfzondekwaad, dat “ergens weegt op ieder individu van Adams geslacht”).

Blijkbaar is de gedachte: niet gewoon aard- en cultuurgebonden rationeel denken doch mania, vlottend aftastend bewustzijn vindt het juiste erf- en stamboomkwaad dat zich uit in ziekte en nood, doordat alleen mania in het aloude verleden kan zien. –

Eén zinsnede werd in de tekst overgeslagen: de mania vond het middel om zulk lot te keren “door haar toevlucht te nemen tot gebeden (euchas) en dienstbetoon (latreias) m.b.t. de goden”. Hier komt weerom de ‘godendienstbaarheid’ door!

(a)3. De dichtmania. –

“Het derde soort is de aan de Muzen ontspringende bezetenheid en mania, die zich meester maakt van ‘n tere en ongerepte ziel, ze doet ontwaken en buiten zichzelf brengt van vervoering in de vorm van oden en allerlei dichtwerk: zij toont de schittering van

tallose verrichtingen van de ouden en voedt zo hun nakomelingen op. Doch wie, zonder Muzenmania, zich aan de poorten der dichtkunst aanmeldt, in de overtuiging dat hij ‘n geschikt dichter zal zijn dankzij ‘technè’ vakkundigheid), is ‘n mislukt dichter en de dichtkunst van wie verstandelijk te werk gaat, ligt onder bij die van degenen die Muzenmania bezitten. – Dit is het grote aantal prachtverrichtingen (en ik heb er nog in voorraad) van de mania die aan de goden ontspringt.” –

Deze tekst is na het voorgaande duidelijk. - Toch één bijlage: Bakchulides van Ioulis (eiland Keos) (+/- -510/-450), in zijn zegelied voor Hiëron van Surakousai vermeldt de Charites (Lt: Gratiae, - volgens Hesiodos zijn Aglaia, Eufrosunè en Thalia het vrouwelijke drietal der bevalligheid en schoonheid), met de Muzen verbonden, dichtwerklievende Olympische figuren, die hem bijstaan; ja, hij noemt zich de “roemvolle dienaar (therapon) van de met gouden diadeem omgeven Ourania”. Weerom die dienstbaarheid t.o.v. goden.

(a)4. - De eros of liefdesmania. –

De vierde mania verloopt onder ingeving van Afrodite en eros. Onder alle vormen van ‘geestdrift’ (enthousiasis) is de beste en uit de beste bestanddelen bestaande, zowel voor wie ze in zich heeft als voor wie er aandeel aan heeft, de eros, die,

1/ met de ogen verwijlend bij de schoonheid op deze aarde

2/ zich de ware schoonheid herinnert in de bovenzinnelijke wereld, de “eeuwige schoonheid, ongemaakt en onvergankelijk, niet onderhevig aan vermeerdering of vermindering, ‘n schoonheid waaraan alle dingen die schoon zijn, op de een of andere wijze aandeel hebben (methexis)” (aldus *Platon, Symposion* 29).

Die ideële schoonheid geeft bij uitstek waarde aan het menselijke leven, ja, zij doet de dingen ‘hierbeneden’ (op aarde dus) vergeten: zij is dan ook ‘n mania.—

“De aanwezigheid van deze geestdrift, bij de minnaar van schone dingen, doet hem ‘erastès’ minnaar (van knapen) heten”.

Om dit te begrijpen, zij verwezen naar blz. 55/56 supra (paiderastia). *Platon* zegt in *Symposion*, 178c/d, “Zou ik (Faidros, die aan het woord is) dan ‘n groter goed kennen dan voor de knaap ‘n trouw minnaar te zijn en voor de minnende ‘n trouwe beminde? Want wat ‘n mens doorheen het ganse leven naar ‘n schoon doel begeleidt, dat kan noch verwantschap noch eer noch rijkdom in zijn plaats zijn: niets kan zoiets zo goed als de eros”.

Als voorbeeld wordt aangehaald: “Zou ‘n minnaar, bij het toekijken van zijn beminde, de slagorde (in het leger) verlaten of zijn wapens wegwerpen? Geen andere blik zou hem zo treffen en liever zou hij meermaals sterven.”

M.a.w. het eergevoel dat in de eros tot de knaap steekt en, omgekeerd, het eergevoel dat in de eros tot de beschermminnaar steekt, is zo sterk dat men, als soldaat b.v. geen laffe daad zou durven te stellen. Doch daarin steekt precies ‘n soort niet meer (nuchter, zelfzuchtig) redeneren, maar mania.” Zijn beminde in de steek laten, hem niet bijstaan in gevaar, - zo slecht is niemand dat hij niet, door eros gedragen,

begeesterd in staat tot edele daad, aan hem gelijk wordt die de natuur tot held maakte.”

De Faidros vermeldt soldaten die, als paren van paiderastia in het leger streden: de “heilige schaar” b.v. was de ruggengraat van het Thebaanse leger; zij bestond uit liefdesparen die zijde aan zij de streden (b.v. Epameinondas, erastès, met Kefisodoros, z’ n eromenos); zij bleef onoverwonnen tot -338 bij Chaironeia, waar Filippus van Makedonië ze, paarsgewijze, versloeg. Vgl. *Th. Vanggaard, Phallos (Kult und Symbol in Europa)*, München, 1971, blz. 39/40.

Platon is ervan overtuigd dat de eros die door de goden wordt ingegeven voor de minnaar en de beminde, ‘ofeleia’, belang, betekent; ja, dat zij de ‘eutuchia megistè’, het grootste geluk (goed lot) bedoelen bij het schenken van zo’n mania. - Maar de veelduidigheid daarvan was toen reeds slijtzwam der geesten: “Het bewijs daarvan zal de ‘deinoi’, de verlichte geesten, ongeloofwaardig voorkomen, de ‘sofoi’, de wijzen, echter geloofwaardig” (*Faidros* 245c). Men behoort immers inzicht te hebben in de ‘fussis’ (wezensaard) der ziel, zowel de goddelijke als de menselijke.

(b) De Platonische liefde. –

Na het denkkader te hebben uiteengezet, waarin deze kan begrepen worden, willen wij nog één opmerking maken: Platon maakt streng onderscheid tussen **1/** ‘enthousiaste’ (godingegeven) mania en **2/** louter menselijke, die, voor hem, ofwel pathologisch is (ziekelijk) ofwel immoreel (onzedelijk).

‘Platonische liefde’ heeft twee grondbetekeningen:

vertederde, eerbiedige erotische verhouding tussen twee personen zonder dat enige fysicale uiting van seksuele aard tussen beide komt; - dat is de lopende betekenis (het mooi naïeve is wel opvallend);

die liefde tussen twee personen die daarin bestaat dat men de partner liefheeft om de hoge idee van ‘schoonheid’ te bereiken. Zoals hierboven gezegd (blz. 118); men ontdekt in de beminde de ideële en ideale schoonheid als idee, zodat de beminde, eigenlijk, maar ‘n aanleiding is om het ‘licht’ van de eeuwige schoonheid te ervaren - doorheen b.v. ‘n schone jongeman; vgl. *G. Bastin, Dictionnaire de la psychologie sexuelle*, Bruxelles, 1970, p. 302.

Zoals, o.c., 53, opgemerkt, komen de twee voornoemde varianten van Platonische liefde nogal voor bij jonge mensen (b.v. bij de eerste kussen) of bij idealistische naturen. In het kader van de tweede variëteit (omwille van de idee) situeert zich de paiderastia, die, zoals Bastin, o.c., 288, te recht opmerkt, ‘n heel andere sociopedagogische natuur bezat dan onze ‘pederastie’ (knapenschennis), die de sofistich ontwijde vorm ervan is; het kwam er (voor de Grieken en Platon) op aan,

1/ vooreerst het erotisme te cultiveren in zijn veredeldste vormen,

2/ om, van meester tot leerling, ‘n ideaal van lichamelijke en ethisch-politische schoonheid, in het kader van wijsgerig onderzoek naar de waarheid en het goede, door te geven,

3/ waarbij fysicale relaties niet uitgesloten waren.

In die zin begrijpt men beter de Platonische spreuk: “In het gesprek alleen springt de vonk van de waarheid onverwacht in de ziel” (spreuk die, enkele jaren geleden, de Arbeitsgemeinschaft ‘Weltgespräch’ (Herder, Freiburg), als motto nam, om de ‘dialogo euforie’ van onze dagen te doorbreken). - **1.** Gesprek (dialogo), **2.** vriendschap, **3.** paiderastia, **4.** ideeënleer, **5.** herinnering aan vroeger aanschouwde ideeënwereld, - dat alles loopt, in de echte Platonische eros, ineen.

Daaraan gaat Bastin voorbij, in de grond, uit reactie tegen Platonisme als dualisme. Vooral de jongere Platon was er van overtuigd dat alleen eros (in genoemde zin) de ideeën, uit haar schuilplaats in het onbewuste van de belichaamde mens, konden halen en in herinnering brengen, d.i. weerom bewust maken. Een hele dieptepsychologie steekt hierin maar dan niet zozeer de Freudiaanse, doch ‘n echt Platonische, reïncarnistische, die de onsterfelijke ziel als onbewuste bewaarplaats der (door incarnatie verdrongen) ideeën opvat.

Sublimering. –

S. Freud, vertrekkend **1/** van het ‘verhevene’ in de schone kunsten, enerzijds, en **2/** van ‘sublimering’ in de chemie (proces waarin iets vast in gas overgaat), past het begrip ‘sublimering’ toe op **a/** de seksuele drift **b/** voor zover zij, a.h.w. zichzelf vergetend, zich vastzet op niet-seksuele voorwerpen en doeleinden; - vooral de intellectuele arbeid en de artistieke schepping gelden daarbij als voorbeelden. –

Men ziet onmiddellijk dat de filosofische eros van Platon daarop gelijk, doch vanuit het kader der mania (die **1/** profetessen, **2/** mysten en **3/** dichters naast **4/** erosgedragenen plaatst).

“Platonische liefde is **1/** ‘n tuchtvolle, **2/** hartstochtelijke inzet voor al wat goed en waar en schoon is, en, doorheen deze dingen, voor de goedheid, waarheid en schoonheid die dit alles zo maakt.” (*D.N. Morgan, Love*, p.5), waarbij steller opmerkt dat dit in de lijn van Hesiodos’ eros ligt. Doch de lichamelijke zgn. ‘lagere’ basis is de eros, die Platon vergeestelijkt (verheft, sublimeert) daar waar hij bij de Hellenen grof zinnelijk kon zijn.

Psychosomatiek bij Platon. –

Sedert *N. Dongier, Névroses et troubles psychosomatiques*, Bruxelles, 1966, kan men,

a/ algemeen, psychosomatiek bepalen als die geneeskunde die, ‘n zeker dualisme ‘ziel/ lichaam’ weigerend, bij elke ziekte en haar behandeling, het geheel, psychisch en somatisch als uitgangspunt neemt, en

b/ bijzonder, als die geneeskunde die zich, in die perspectief, ophoudt met dat soort ziekten dat aan de psychè ontspringt en zich desnoods organisch-lichamelijk uit. Welnu, *G.R. Rager, Hypnose, sophrologie et médecine*, Paris, 1973, pp. 181/182, trekt de aandacht op de Charmides, waarin woordpsychotherapie ter sprake komt.

Charmides lijdt aan hevige koppijn; Socrates kent, om hem te verzorgen, ‘n zekere plant als geneesmiddel, waarbij men ‘n epoidè, incantatio, toverwoord, behoort te voegen; hij leerde die methode van ‘n Thrakisch geneesheer, leerling van koning Zalmoxis (wel ‘n uitvinding van Platon), in het leger.

Het beginsel was: “Het geheel (d.i. de ziel die het geheel beheerst) is groter dan de delen (d.i. b.v. het hoofd, de ogen, enz.)”, - overigens ‘n beginsel dat, bij Platon, sterk doorweegt in z’n politiek (daar schijnt de enkeling soms te vergaan in het geheel van de polis). Uit de ziel komen alle goederen voort, maar ook alle kwalen voor het lichaam en de hele mens. –

Geneeskundig toegepast: men behoort de ogen niet zonder het hele hoofd te genezen en het hoofd niet zonder de ziel (die het gansheidsbeginsel is): voor alles dus behoort men de ziel te verzorgen! -- De ziel nu “verzorgt men door epoidai, incantationes, toverwoorden (*Gharmides* 156/7)”. Deze bestaan uit logoi kaloi, letterlijk “schone woorden”, d.i. passende woorden die met eerbied gezegd worden (daarin verschillend van de retorisch-(louter) psychologische of sociologische woorden van de genezende sofist Antifon van Athene (blz. 67 supra).

Pas zulke woorden stichten in de ziel sofia, sapientia, wijsheid. -- Methodisch toegepast op Charmides:

hij behoort volkomen vertrouwen (fides fiducialis, geloofsvertrouwen) te hebben in de logoi kalos (het schone woord);

behoort iets van hemzelf aan Socrates te geven, opdat deze juist zou weten wat zijn ziel en de andere gegevens zijn (‘n soort uitwisseling van ziel tot ziel).

Platon legt uit hoe de “terpnos logos”, het betoverend (blijmakend, weldadig inwerkend) woord, of “logos kalos”, zacht, eentonig en eensnarig uitgesproken, inwerkt op de thumos, het diepere gemoed, beginsel van levenswil en moed, en zodoende sofrosunè wekt, d.i. ‘n toestand van kalmte, innerlijke vrede en geestesaanacht, - teken van hogere, intellectuele zelfbeheersing. –

Het is meteen duidelijk dat bij Platon ‘n welbepaalde maar echte psychosomatiek aanwezig is, die, bij alle dualisme (of liever: omwille van de tweeledigheid ‘ziel/ lichaam’), de eenheid van ziel en lichaam als uitgangspunt heeft, ook en o.m. bij ziekte-diagnose en - behandeling.

Besluit. –

a/ Van ziel (en ideeënwereld) naar lichaam en

b/ van lichaam (en aardse omgeving) is de wisselwerking, niettegenstaande ‘n zekere kloof, onmiskenbaar, naar de ziel toe. In die zin is er ‘psychosomatisch dualisme’.

- De Platonische theologie, (119/119bis) vooral de astrotheologie. Theologie.

- Na de crisis der archaïsch-mythische religie, in de Sofistiek, herstellen

Socrates, Platon en Aristoteles God (en goden) als grondbeginsel(en), doch in de archaïsch-intellectuele en -rationele zin. Het woord ‘theologia’, als aanduiding van het opsporen van de fuisis, natuur, van God en goden, komt in *Politeia II/ 379 a* voor. De volksreligie (archaïsch-mythisch) kende geen ‘dogmata’; de intellectuele religie wel. Dit didachè- of doctrina-aspect (leerstellige zijde) zal later tot volle ontwikkeling komen.

a/ De kosmos wordt door Socrates, Platon en Aristoteles antropocentrisch gezien; **b/** doch God is centraal in de menselijke wereld. *St.-Augustinus* zal zeggen (*De Civ.*

Dei 8: 4): “Platon is de vader der theologie

Astrale theologie (astrotheologie) –

Gods- en/of godenleer spitst zich, bij Platon, op gegeven moment, toe op de hemellichamen. Gezien het grote belang, later, in de Hellenistische tijd, ‘n woord daarover. Wij weten reeds - vgl. blz. 90 supra - dat hemellichamenverering ‘n Helleense traditie was. Platon en, in zijn spoor, Aristoteles knopen aan die traditie aan (vgl. blz. infra).

Zoals *Pater Festugière, La révélation d’Hermès Trismégiste, II (Le Dieu cosmique)*, Paris, 1949, p. 210, zegt, de *Faidros*, de *Timaios* en de *Wetten* zetten de hemel-lichamenverering uiteen:

(i) de hemel, inzonderheid de hemellichamen (zon, maan, ‘sterren’) zijn goden, niet het Opperwezen, natuurlijk, maar goden van tweede rang (o.c., XIV), binnen de schoonheidsgeladen orde van het heelal;

(ii) de ziel is, te midden van de ontstaande en vergaande dingen en verlopen, ‘n wezen(heid) van hogere rangorde, verwant met de astrale goden;

(iii) de geordende regelmaat van de hemellichamenbewegingen verraadt het getal, de arithmos, numerus, - zo b.v. de opeenvolging van dag en nacht in verband met de zonomloop, de fasen van de maan, de betrekkelijke posities van de hemellichamen onderling,- dat alles is meetbaar, telbaar en vergelijkbaar in getallen, zodat de arithmetiek ons de toegang verschaft tot de kosmos, d.i. de degelijke en schoonheidsgeladen orde-(ning), van de hemel en z’n goddelijke bewoners, de ‘sterren’, die zichtbare goden zijn.

In de *Epinomis*, ‘n werk dat ‘n aanhangsel vormt van *De Wetten*, gaat Platon ‘n stap verder: hij zet zich met deze sterrenwetenschap af tegenover de mythische religie der dichters (Homeros, Hesiodos, die het godengedrag onzedelijk opvatten), ja, zelfs tegenover de politieke religie der stadstaatsburgers, die weinig of geen effectieve verering opbrengt voor de fysische religie der ‘sterren’.

Platon voorziet ‘n wettelijk geregelde cultus der ‘sterren’ (die dan ipso facto politieke religie wordt, natuurlijk). Meer nog: hij wil uit de crisis der mythische en politieke religie geraken door deze astrale religie, als filosofische en wetenschappelijk verantwoorde religie, als de, uiteindelijk, enig ware en duurzame voor te staan.

In de kosmos zijn vier regionen die aan de vier elementen beantwoorden: de wereldziel, gesteund op het schouwen der ideeën, schept levende wezens die, dankzij het overwicht van één der elementen, tot de eigen sfeer van dat element behoren.

(i) De vuursfeer bevat de ‘sterren’ (hemellichamen), zichtbare goden;

(ii) de sferen van (aithèr en) lucht zijn de onzichtbare daimones, tussenwezens tussen de goden en de mensen;

de watersfeer bevat de klasse der soms onzichtbare soms zichtbare halfgoddelijke wezens;

de aardsfeer bevat de mensen.

Contact met deze wezens, aldus Platon’s *Epinomis*, geschiedt via dromen (in de slaap) of via mededelingen (in openbaringen en orakel, hetzij in zieke hetzij in gezonde toestand. Xenofon’s *memorabilia Socrates en Aristoteles’ Peri filosofias* gewagen daarvan.

Isokrates van Athene (-436/-338 (enkele dagen na de slag van Chaironeia)). – W. Jaeger noemt, *Paideia I*, 367, Platon, Isokrates en Xenofon (van Athene: -430/- in één adem als opvoeders van het klassieke Hellas. H.-I. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, Paris, 1948, bespreekt, na de vernieuwende inbreng van de Eerste Sofistiek (pp. 81/98 wat hij noemt “de meesters van de klassieke traditie”:

- (i) Platon, met z'n “esprit de géométrie” als filosoof (pp. 99/120) en
- (ii) Isokrates met z'n “esprit de finesse” als retor (pp. 121ss.). Marrou ziet in beiden de stichters van de twee hoofdtypen van opvoeding (o.c.. 135).

Zoals reeds blz. 68 supra gezegd. *Isokrates* stamt uit de Sofistiek, doch in z'n *Over de Sofisten* blijkt hoe hij de ondergravers van de hoge roeping van sofistès, wijsheidsleraars, in de oudere, eerbiedwaardige zin streng bekritiseert. Die hoge roeping achtte hij de zijne:

- (i) belletrie wilde hij niet, ofschoon hij streng verzorgd sprak en schreef, tot in de uitdrukking van de gedachte toe;
- (ii) eristiek. wilde hij evenmin daarvoor was hij te opvoedend ingesteld;
- (iii) hoge en strenge wijsgerige bespiegeling, als bij Platon, vermeed hij als te ontoegankelijk voor de doorsnee - mens en -intellectueel;
- (iv) jurisprudentiële welsprekendheid was niet zijn eigenlijk opzet: daarvoor was zijn retoriek te streng politisch gericht;
- (v) politieke vorming in de volwaardige zin, - dat was zijn opzet; daarbij had hij 'n algemeen-Helleense paideia op het oog die komaf maakte met de veten tussen de grote poleis: hij aarzelt niet, reeds in -346, op Filippus van Macedonië beroep te doen om tot vrede en eenheid van alle Hellenen te komen (hij had het geluk Chaironeia enkele dagen te overleven om Filippus geluk te wensen).

Slotsom:

Isokrates is sofist in de melioratieve zin. Daarom de retoriek: “De retoriek is van huis uit 'n middel tot politieke werkdadigheid, maar tot draagster van een politieke vorming wordt zij pas door het vermogen doeleinden uit te stippelen voor de politiek.

Dit inzicht is bij Isokrates gegroeid in de confrontatie met de filosofie. Want, wat de Platonische kritiek het scherpst aanvalt, is de zedelijke onverschilligheid van de retoriek en haar zuiver formalisme, die uit haar 'n rein werktuig in de gewetenloze strijd van het openbare leven smeedde. Daarom is de filosofie, in Platon's ogen de enig ware retoriek. (vgl. blz. 96/97 supra).

Isokrates ziet dat de voorsprong der filosofie gelegen is in het bezit van een hoogste doel.” (W. Jaeger, *Paideia III*, 131/132). Daarom gaf Isokrates zijn retorische sofistiek 'n rein politiek doel dat opbouwend was. Zoals Marrou zegt: Isokrates, niet Platon, is, voor de brede intellectuele kringen, de opvoeder bij uitstek van Hellas en de gehele oudheid geworden. In zijn paideia echter is de filosofie ondergeschikt aan de retoriek: de retor behoorde van alles te kennen, o.m. ook wijsbegeerte. 'n Soort algemene ontwikkeling, dus, typeerde Isokrates' retorischesofist.

Aristoteles en het oudste Peripatetisme.-

Aristotéles (Lt: Aristoteles) van Stageira (-384/-322), of de stagiriet, is de zoon van Nikomachos, de lijfarts van koning Amuntas van Makedonië (de vader van koning Filippos, zelf vader van Alexandros de Grote). Daarmee zitten wij in Thrakië. Hij werd vroegtijdig wees en werd opgenomen door Proxenos, 'n vriend van de familie te Atarneus (Musië; Lt: Mysia, in Anatolië).

In -367 is hij zeventien en gaat te Athene bij Platon, die dan zestig is, studeren: het is niet meer de jonge Platon (van de filosofische eros die de herinnering aan de eens geschouwde ideeën wakker maakt), doch de oudere die, naar de Socratische nuchterheid teruggekeerd, de ideeën als netwerk analyseert, ja, de Socratische problematiek ver te buiten gaande, in vooral Pythagoreïsche zin, 'n heel heelalbeeld ontwerpt, - zonder evenwel zijn jeugdige gedachten te verwerpen.

Begripsanalyse leert dus Aristoteles aan de Academie het eerst. Vooral echter de *Filebos* met het doel de filosofie als wiskunde der fisis uit te werken (blz. 107/109 supra) of de *Parmenides* met het doel de ideeën aan 'n grondige toetsing te onderwerpen (blz. 93/94) hebben de jonge, niet mystisch aangelegde Aristoteles die daarbij 'denken' en "denkende analyse" van de fisis der Milesiërs als hoogste geluk betrachtte, beïndrukt en gevormd.

-- Theoria; - speculatio, bespiegeling. --

W. Jaeger, *Paideia I*, 11/12, zegt dat de Hellenen als "grootste wonder" de filosofie, d.i. die aandacht voor de dingen, in worden en vergaan, die de klare blik is voor de blijvende structuur in het ontstaan, ontwikkelen en vergaan, zowel in de natuur als in de mensenwereld, ontwikkeld hebben. Die theoria, dit schouwende stilstaan bij het ordentelijke in worden en vergaan, is, aldus Jaeger,

a/ verstandelijk-redelijk,

b/ maar tevens schouwend en, in die zin, verwant aan het artistieke scheppen en verwoorden. De andere volkeren hebben grote geesten voortgebracht, maar Hellas heeft bespiegelende geesten voortgebracht die de wetmatigheid in de fisis en haar onderdelen blootleggen. Welnu, daarin zijn zowel Platon als Aristoteles, bij alle verschil van temperament, gelijklopend.

c/ Ja, zij verenigen, zoals *Paideia I*, 151; 402, zegt, theoria en opvoedende bezorgdheid: het gaat er hen om door en door agologische theoria. Daarvandaan hun onderscheid, ja scheiding van:

1/ het stilstaan bij de dingen 'op zich' (theoretisch) en

2/ het nagaan en bedoelen van de nuttigheidswaarde van denkinhouden en dingen. Platon b.v. beschouwt het gerechte leven "op zich" om, daarna, afgezonderd, het gerechte leven "in z 'n gevolgen" te beschouwen; evenzo beschouwt hij de soorten grondwetten (op zich en als oorzaak van beloning, of straf); ook de retoriek beziet hij zo (haar 'waarheid' gesteld tegenover haar nuttigheid) - vgl. A. Gödeckemeyer, *Platon*, S. 83, 111, 156 - Deze scheiding belet, in de grond, de verbinding der twee, **1/** objectieve waarheid **2/** en praktisch-technische nuttigheid, van Peirce's pragmatisme

Kl. Oehler, ed., Ch.S. Peirce, Ueber die Klarheit der Gedanken, Frankfurt a. M., 1968, zegt dat Peirce (1839/1914) zijn pragmaticisme “het ware idealisme” heet.

Dit betekent twee dingen:

de logische waarheid die de overeenstemming is van (onze) gedachten met de werkelijkheid die kenbaar is (epistemologisch idealisme);

de fysische (soms ook ontologische geheten) waarheid die de overeenstemming is van de werkelijkheid met (onze of Gods of van wie ook) gedachten (metafysisch idealisme). Vgl. o.c., 12/14.

Er is ‘n derde waarheidsvorm aan toe te voegen - zoal *O. Willmann, Gesch. d. Id.*, zeer goed ziet - :

de ethisch-politische, ja, de technische waarheid, die de overeenstemming is van ieder gedrag (zedelijke handeling, technisch-vaardige bewerking) met de haar eigen norm of denkinhoud als haar beginsel of regel, - de basis van stuurkunde. Welnu:

a/ de al te pure opvatting van theoria, bij Platon, heeft tot gevolg dat hij de uitwerking, beloning of straf, nut of onnut heil of onheil, van de idee, voor zover zij al handelend toegepast wordt, onderschat (de onbaatzuchtigheid die doorgedrukt wordt, om de sofistieke baatzucht te vermijden als de pest):

b/ En toch:”

1/ de voortdurende toetsing van de ideeënleer, alsook

2/ de voortdurende agologische (de ethiek en politiek als opvoeding bedoe-lende) inzet, bij Platon, met positief of negatief resultaat, bewijst dat het pragmaticisme er latent instak, doch verdrongen, ja, bewust onderdrukt, uit reactie tegen het vulgaire pragmatisme (“Het doel wettigt de middelen”).

Dat is de tragiek van de Helleense wijsbegeerte op haar toppunt, bij Platon en ook bij Aristoteles: zij zijn stroef, behoudsgezind en louter theoretisch gebleven, i.p.v. experimenteel in de zin van C.S. Peirce, nl. **1/** ideeën opvattend **2/** doch i.p.v. ze onmiddellijk, afgezonderd van de werkelijkheid, te systematiseren als opvoedingsmiddel, ze toetsend aan de werkelijkheid om te weten of de werkelijkheid op zich wel beantwoordt aan die opgevatte ideeën of begrippen. Dat pas is het ware idealisme, zoals Peirce, tastend, zeer goed gezien heeft.

Zie ook *W.B. Gallie, Peirce and Pragmatism*, New York, 1966 alsook *J. Royce, Principles of Logic*, New York, 1961 (1912-1), waar op p. 50 staat: “In die zin is de daad van bepalen (Eng.: defining), tenminste van sommige normen of beginselen van classificatie, een daad wier logische waarde niet enkel pragmatisch (d.i. op ‘n resultaat gericht) doch ook absoluut is.”

M.a.w. bij alle willekeur van doelstelling en wil om ‘n resultaat te bereiken, is er, in het heelal en in de mens die wil, een orde die, van hem onafhankelijk, hem dwingt tot lukken of mislukken naarmate hij handelt in overeenstemming met de werkelijkheid of niet. –

Plato heeft, hoe overtuigd hij ook was, moeten vaststellen dat “de jongemannen, eens dat zij van de dialectiek geproefd hebben, er misbruik van maken of er ‘n spel van maken en er zich van bedienen om onophoudelijk te betwisten” (*Politeia* 7: 539b), d.i. het omgekeerde van wat hij deed, doch met rampzalig resultaat daar waar hij hoogstens mislukte omwille van de al

te theoretische aanpak of de onwil van degenen met wie hij, zoals b.v. te Surakousai, slechts schijnbaar “hetzelfde ethisch-politisch credo” (*Zevende Brief, inleiding*) deelde, doch door wie hij gewoon sofistich bedrogen werd.

Men denke aan de schrijnende inhoud van die Zevende Brief. “Met deze gedachte beziend (nl. ingevolge ‘n goddelijke beschikking, zich grondig aan de filosofie tot in haar praktische uitwerking te wijden), kwam ik naar Italië en Sicilië, toen ik voor het eerst daarheen ging. Wat mij echter hier weerom, bij mijn eerste optreden, in de hoogste graad mishagde, was het aldaar zogeheten ‘gelukzalige leven’ (*opm.*:- men denke aan het huidige (“la dolce vita”) zulks bestaat nl. in de Italische en Siciliaanse zwelgerij, in de gewoonte, overdag, twee wellustige maaltijden te houden, ‘s nachts, niet alleen in bed te liggen en, zonder meer, de met zo’n leven samengaande erotiek te bedrijven.

Want geen mens onder de hemel is ertoe in staat, bij zo’n zeden, indien hij daarin van jongs af zijn leven leeft, tot een denkende en wijze man uit te groeien, nog minder zal het in zo iemand opkomen naar de vaardigheid van een onder ieder oogpunt verstandelijk en matig leven te streven. (...) Verder kan geen polis, zelfs met de beste grondwet, het geluk van de inwendige vrede bereiken, indien haar burgers, enerzijds, geloven alles er in mateloze verspilling door te moeten jagen, indien zij, anderzijds, het voor normaal houden, zich noch lichamelijk noch geestelijk enige inspanning te getroosten, behalve dan wanneer het erom gaat, zich te tonen bij wellustige eet- en drinkgelagen alsook in het bed der wellust.

Zulke poleis geraken nu eens onder ‘n volstreckte turannos, dan weer onder de heerschappij der geldaristocratie of ook onder de heerschappij van het gepeupel; zij komen nooit los uit dergelijke machtswisselingen; hun machthebbers kunnen niets eens de naam ‘grondwet’ horen, die, op grond van ‘n algemeen recht en gelijkheidsstelsel inzake de wet, vrijheid waarborgt.

Indien de idealismekritiek, die, heden, zo welig zich in Platon en hoge ideeënleer vastbijt, eens goed overwoog met welke ‘werkelijke’ toestanden de zogenaamde “zwevende, onwerkelijke” Platon het gevecht aanging, dan zouden zij wellicht - het is niet eens zeker - wat minder van de hoge ‘realistische toren’ blazen.

Reden: zij zelf zouden niet eens het gevecht met zo’n ‘realistische’ zeden aangaan, gewoon bij gebrek aan betere levensbasis. Hoe kon ooit het Italische en Siciliaanse ‘systeem’ (de zgn. gevestigde macht van toen) veranderen ZONDER een idealistische levensommekeer in de een of andere Socratisch-Platonisch-Aristotelische stijl?

M.a.w. onze kritiek op de loutere ‘theoria’ geldt alleen het verband tussen idea (begrip, vorm), enerzijds, en, anderzijds, het denkinhoudelijke experiment op de idea gebaseerd, doch niet de hoge ethisch - politieke opvoedkundige grondinstelling. Dit zij eens en voorgoed duidelijk gemaakt.

E.R. Lehmann - Leander, Aristoteles, Analytiker der Wirklichkeit, Wiesbaden / Berlin, s.d., S. 20, zegt: “(...) Aan de vergankelijkheid van het leven - steeds nog het worden en vergaan der Milesiërs - wordt het aandeel aan het eeuwige door het denken tegenovergesteld: het denken maakt het “van nature ongelukkige leven” het leven waard; Ja, het is iets zo schoons te kunnen denken, “dat de mens, in vergelijking met de andere levende wezens ‘n god schijnt te zijn.”

Steller heeft het over ‘n jeugdwerk, de *Protrentikos*, van *Aristoteles*, toen hij nog volop Platonieker was. Daarin zegt de jonge *Aristoteles*: “(...) Er is, voor de mens, niets goddelijks en zaligmakends, tenzij dat wat, alleen, de moeite waard is, nl. dat wat aan denkracht en rede in ons is. Want, onder al wat wij hebben, schijnt dit alleen onvergankelijk en goddelijk te zijn. Of schoon dus ons leven van nature (*fusei*) ongelukkig en zwaar is, is het toch, gezien ons vermogen aan zo’n kracht aandeel te hebben, zo schoon ingericht dat de mens, vergeleken met de andere levende wezens, ‘n god schijnt te zijn. Want onze geest is god - wie dit ook zei, *Hermodimos* of *Anaxagoras* en het sterfelijke bezit ook ‘n deel van god.

Gevolg: men behoort ofwel filosofie te beoefenen ofwel van het leven afscheid te nemen en te gaan, aangezien al het andere nietigheden en kluchten is.” (o.c., 21).—

“Wat *Aristoteles* in werkelijkheid schildert, is zijn eigen houding, die van ‘n wetenschappelijk filosoof, voor wie, behalve het kennisstreven, geen ander goed geldt. Ja, hij wijst de “praktische toepassing” van het weten zeer beslist af; zoals volgend citaat toont: “Daarop uitkomen dat, uit ieder weten, iets anders ontstaat, doordat het zich als nuttig bezigen laat dat kan slechts diegene die er niet het minste vermoeden van heeft hoe groot het onderscheid tussen ‘het goede’ en ‘het noodzakelijke’ is; want dit onderscheid is zeer groot”. (o.c., 22).

De *Protrepitkos* van *Aristoteles* legt dan uit dat ‘goed’ datgene is dat om zichzelf gewild wordt, ook al komt daarbij niets anders te voorschijn, en dat ‘noodzakelijk’ (en ‘mede-oorzaak’) dat wat men omwille van iets anders waardeert en zonder hetwelk men niet leven kan.

“Het is dan ook belachelijk te allen prijze van alle dingen ‘n nut te zoeken dat buiten het ding zelf ligt, en te vragen: “Wat voordeel brengt ons dat?” en “Waartoe kan men het nodig hebben?”. Want, zoals gezegd, zo’n mens heeft in feite niets gemeen met degene die weet wat schoon en goed is, noch met diegene die oorzaak van mede-oorzaak kan onderscheiden. Dat dat wat wij hier zeggen, het allerwaarste is, zal men wellicht inzien, indien wij ons b.v. in gedachten op de eilanden der gelukzaligen verplaatsen: daar nl. is geen nood en uit niets trekt men nut: alleen het denken en aanschouwen blijft, die levensvorm nl. van dewelke wij nu beweren dat zij die van de vrije mens is.” (O.c., 22/23).

Behalve 1/ de Orfische afkeer voor de lichamelijk-aardse zijde van het leven en, 2/ de Platoniserende houding ertegenover (als ‘schaduwwereld’),

die, beide, later bij Aristoteles vervangen worden door 'n echt Milesische drang naar spuurwerk die, in alle werken der fuis, iets wonderlijks zag, is de denkende houding van Aristoteles dezelfde gebleven. -- R. Böhm, *Kritik der Grundlagen des Zeitalters*, Den Haag, 1974 (Ned.: *Kritiek der grondslagen van onze tijd*, Baarn, 1977) huldigt, m.b.t. tot Aristoteles' opvatting van 'weten(schap)', de volgende stelling:

het belangeloze weten, om zichzelf gewild, is de beste weg om de mensheid te dienen;

argumentatie: daardoor verheft de mens zich tot 'n godgelijk bestaan;

kritiek van Böhm: zo'n weten is noodzakelijkerwijze 'n 'objectief weten'; 'objectief' betekent hier "gericht op en gebonden, ja, onderworpen aan de niet-menselijke fuis in haar wetmatigheid en ordening", gevolg: de mens herleidt zichzelf juist daardoor tot 'n 'subject'; 'subject' betekent hier "ondergeschikte, onderworpen, overheerste" (nl. aan niet-menselijke wetmatigheid, 'natuur');

argumentatie: de Westerse geschiedenis, vooral de moderne, heeft ons getoond dat zo'n 'objectief' weten, via de moderne wetenschap en haar technische toepassing, vooral op de humane wereld, geleid heeft tot de huidige 'technocratie' die produceert om de productie zelf, zonder met de menselijke noden rekening te houden (vgl. Marx' wezensbepaling van kapitalisme); - wat leidt tot 'ondoelmatig - onmenselijke samenlevingen'.

R. Böhm:

1/ is louter 'schouwend' (= theoretisch weten) noodzakelijk 'onderworpen' weten, nl. aan de niet-humane natuur, verknechting (zich uitend in ons technocratisch kapitalisme). Meteen is Böhm 2/ radicaal (Nietzscheaans) allergisch voor iedere vergoddelijking-gedachte, in naam van de stelling: "de menselijke eindigheid (d.i. niet-goddelijkheid) is creatief, d.i. zij is de scheppende basis van al onze mogelijkheden" Gevolg: men hoeft niet in 'n hoger, godgelijk menselijk bestaan die mogelijkheden te zoeken, want deze weg loopt dood in verstikkende Westerse beschaving. -- Het spreekt vanzelf dat de twee hoofdstellingen van Böhm onbewezen zijn:

het verband tussen Aristoteles' theoria en pragmateia (speculatio) en onze technocratie van heden is veel ingewikkelder dan Böhm simplistisch doorredenerend het voorstelt.

Böhm karikaturiseert het godgelijke bestaan tot wat het niet is, doordat hij, gewoon, onbewust, allergisch staat tegenover de the(i)osis, deificatio, vergoddelijking, en ze, vanuit zijn onbewuste, niet eens met de nodige welwillendheid benaderen kan: juist daardoor keert hij 'eindigheid' om tot (verkapte) 'oneindigheid' die alle mogelijkheden schept. --

M.a.w. wat hij als godgelijk bestaan buitensteekt, brengt hij als (alle mogelijkheden scheppende) eindigheid weer binnen, alsof met deze taalwijziging ('godgelijk' wordt "eindigheid als scheppend") alles kant en klaar is.

Böhm kan dit doen, maar dan vergeet hij dat de werkelijkheden door de woorden aangeduid dezelfde blijven: ieder eindig weten, mens of wat ook, overschrijdt zichzelf maar door meer dan wat het is, oneindigheid.

In -348/7 sterft Platon; Speusippos wordt leider der Academie. Aristoteles vertrekt naar Assos (Anatolië): met Xenokrates, z'n medeleerling op de Academie, sticht hij daar zijn eigen school. Assos was door Atarneus' koning Hermeias aan de beide Platoniekers Erastès en Koriskos als geschenk gegeven: er was dus 'n gunstige sfeer.

Daar begint Aristoteles met z' n dierkundig onderzoek en ontwerpt z'n eigen wijsgerig systeem dat de ideeën niet voor, boven en na de fuisdingen en -processen ziet (de 'chorismos' of dualisme), doch in de fuis zelf en wel als morfè, forma, vorm.

Te Assos huwt hij met Puthias, nicht en aangenomen dochter van Hermeias van Atarneus, de vorst dier streek. In -343 vertrekt hij naar Mutilene (Lesbos). Daar roept koning Filippus van Macedonië (eigenlijk Filippus II, koning -359/-336), de grondlegger van Macedonië als rijk, Aristoteles om z'n zoon, Alexandros III, de Grote (-356/-323) op te voeden.

Zoiets had ook Platon gedaan, toen hij indertijd Dion naar Surakousai volgde om Dionusios als raadgever bij te staan. Aristoteles vertrekt dus -343 naar Pella aan het hof. Hellas zelf was verdeeld t.o.v. Macedonië:

Demosthenes van Athene (-384/-322), de beroemdste retor van de oudheid, net als Platon overtuigd polisvoorstander, ziet in Filippus 'n voor de Helleense vrijheid der polis dodelijk gevaar;

Isokrates van Athene (zie blz. 123 supra) alsook Aristoteles ofschoon geen vriend van Isokrates (omwille van z'n onwijsgerige allure?), zien in dezelfde Filippus de redder uit onenigheid der polis en de bestrijder van het Perzisch gevaar dat tot in Anatolië reikte. Wat niet belet dat beiden de vergoddelijking van de vorst der Macedonische figuren verwierpen:

Fillippos b.v. verstoot Alexandros' moeder Olumpias, huwt met Kleopatra te Aigai en, bij die bruiloft, laat hij tussen de twaalf beelden der Olympische goden z'n eigen beeltenis meevoeren in de stoet.

Alexandros,

diens opvolgers, de Diadochoi, d.i. de zes voornaamste legerleiders na hem die z'n rijk verdeelden

de Romeinse keizers, later, zullen op dat punt (de goddelijke heerser) de Helleense cultuur verloochenen, daarin versterkt door Oosterse denkwijzen. -- In -336 sterft Filippus; in - 334 steekt Alexandros met 'n leger van omtrent 40.000 man, de Hellespont over om de Helleense steden van Anatolië te bevrijden van de Perzen om, zoveel later, aan de Hufasis, 'n zijrivier van de Indus, de oostgrens van z'n rijk, 'n grenssteen ('n altaar gelijk) te laten beitelen met als opschrift:

"Aan Herakles en de Samothrakische Kabeiroi". - Opgemerkt zij dat de Kabeiroi, Cabiri, de Kabiren, chthonische goden waren, die de Hellenen ook 'Megaloï theoi', de grote goden, of nog, de Samothrakische goden heetten (Axiokerses en z'n zoon Kadmilos; Axiokersa en Axiëros, beiden godinnen). Samothrakè was het centrum en fallische ritën alsook zeevaartbescherming en asiel waren aan de Kabiren verbonden in hun mysteriën. Zij werden in Makedonië vereerd. Zij zijn niet-Helleens.

Zij golden als een erfenis van de voorhelleense pelasgen, Zij zijn verwant met Demeter en Dionusos. Aristofanes van Athene (-450/-385) vgl. blz. 75-, in z'n Vrede, laat doorschemeren dat, reeds lang te voren, ingewijden waren in de Samothrakische mysteriën te Athene en ook Demosthenes alludeert erop.

Volgens Ploutarchos van Chaironeia (+45/+125), voorloper van het Neo-Platonisme en de Hellenistische theosofische mystiek, werden koning Filippus en ook Olumpias, de latere koningin, als kinderen ingewijd in de Samothrakische mysteriën. Aristoteles zelf werd te Stageira, 'n stad tegenover Samothrake geboren. "In Aristoteles' wijsbegeerte treden vruchtbaarheid, voortplanting, schepping, naar de voorgrond. Ongetwijfeld hielden hij en Alexander gesprekken over de samothrakische goden." Aldus *P. van Schilfgaarde, Aristoteles*, Den Haag, 1965, blz. 11.

Zodat, benevens het Orfisme, ook de Samothrakische mysteriën één stempel drukten op de grote denker. Zegt, overigens, *W. Jaeger, Paideia I*, 208, niet dat wij "oerechte mythologie" aantreffen in de kern zelf van Aristoteles' denken: zo de 'liefde' van de dingen tot de onbewogen beweging (die god is). Voor de zoveelste maal stoten wij op prelogische, prewijsgerige aanlopen in het zo logische en theoretisch-speculatieve denken van Hellas! Men heeft dat, **1/** uit zgn. 'rationele' overwegingen te veel verzwegen en, wat meer is, **2/** veel te veel op Oosterse invloeden gebaseerd.

-- *Alexandros*

Hij nam op z'n verovering in het Oosten 'n hele staf Helleense wetenschappers en historici mee. Aristoteles heeft daarvan de resultaten geogst. Dit des te meer daar de vorst hem gedurig van rijke geldmiddelen voorzag voor zijn onderzoek, bijzonder inzake natuurwetenschap: de dierenparken, de vogelkooien en de visvijvers van de vorst stonden hem ter beschikking.

Wat bewijst dat de Macedoniërs, ook al zijn zij geen Hellenen, toch de Helleense cultuur hoogschatten. In - 335 huurt Aristoteles te Athene, in de buurt van 'n klein bos dat aan Apollon Lukeios en de Muzen toegewijd, was, 'n leegstaand gymnasium. Zoiets was 'n terrein voor sport en lichaams oefeningen, zoals balspel, paardenrennen, hardlopen, worstelen; de gebouwen bevatten kleedkamers, baden, speelzalen, worstelzalen alsook, overdekte zuilengangen (peripatoi). Daarvandaan de naam 'peripatetisch' voor Aristotelisch. Want daar sticht Aristoteles het Lukeion, lyceum, dat, in Platon's stijl, 'n gesloten orde was, d.i. een gemeenschap met vaste leefregels, gemeenschappelijke maaltijden en maandelijks symposion (gesprek met viering).

De Pytagoreërs hadden zoiets reeds voorgedaan. Wetenschappelijk onderzoek op grote schaal inzake polisinstellingen, plant- en dierkunde, ertsenkunde, geneeskunde (z'n vader was Asklepias), muziek, geschiedenis (der wijsbegeerte); oprichting van 'n bibliotheek (handschriften, landkaarten), biologisch museum, ziedaar de werkzaamheden aan het Lukeion.

De bibliotheken der Hellenistische scholen waren naar dat model opgevat.

- Koning Hermeias van Atarneus

Deze steunde Pilippos, doch hij werd door de Perzische vorst in de val gelokt. Gedurende de foltering vroeg hij 'n laatste genade, 'n boodschap te mogen sturen naar de Academiekers die hij kende als volgt: "Meld aan mijn vrienden en kameraden dat ik niets gedaan heb dat de filosofie onwaardig is of dat onhoudbaar is".

Aristoteles was diep onder de indruk van z'n op Socrates gelijkende vriend; hij pent de volgende humnos neer: "Gij, moeilijk door het mensengeslacht te bereiken deugd, schoonste doel van het leven! Uit liefde tot u, heerlijke maagd, zelfs de dood en voortdurend uitputtende kwalen te dulden, geldt als 'n kostbaar aandeel in Hellas. Zo'n onvergankelijke vrucht draagt gij immers voor die geest die edeler is dan goud, edeler ook dan adel of de slaap met weke glans. Uit liefde tot u leden Herakles en de zonen van Leda, die van Zeus afstammen; heldendaden volbrengend, hadden zij het op kracht gemunt. Verlangen naar u dreef Achilleus en Ajas in Hades' woning. Uit liefde tot uw lieve gedaante heeft de afstammeling van Atarneus de zonnestrallen verlaten. Gezang behoort z'n heldhaftigheid te vieren; de Muzen moeten hem 'onsterfelijk' heten, de dochters van Mnemosune, die de eerbied voor Zeus prijzen, de toeverlaat van de gast, en trouwe vriendschap eren."

Dertien jaar leidde Aristoteles, van wie dit diep menselijk document stamt, het lukeion, doch Athene, na de dood van Alexandros, -323, onder de druk der antimacedonische partij, deed hem 'n proces aan "wegens zedeloosheid", (net als Socrates), zich steunend o.m. op de humnos.

Aristoteles zou gezegd hebben dat hij de Atheners geen tweede maal zich zou laten bezondigen aan de wijsbegeerte (denk aan Socrates' dood) hij trok naar Chalkis (Euboia), waar z 'n familie 'n landgoed bezat. Snel stierf hij daar in -322, daar waar z'n moeder geboren was. In z'n testament maakte hij zorgvuldige beschikkingen voor z'n naastbestaanden en ... ook slaven. Wat op de 'slavenhouderij' van Hellas 'n humaan licht werpt.

In dat zelfde jaar stierf ook Demosthenes. Het jaar te voren was Alexandros de Grote, z'n leerling, gestorven: deze liet 'n imperium na dat tot aan de Indus reikte en ook Egypte omvatte. Een nieuw tijdvak kan beginnen, nl. het Hellenistische. Platon, z'n leermeester, was toen al vijfentwintig jaar dood: wat was de wereld op die korte tijd snel en grondig veranderd.

-- Het aristotelisme. --

Volgens E.R. Lehmann - *Leander, Aristoteles*, s.d., S. 30, heeft Aristoteles zich toege-spitst op twee hoofdproblemen:

de genetica, hèn gennètikè, het worden der dingen,- typisch Milesisch,
het hylemorfisme, d.i. de tweedeling 'stof (hulè, materia) / vorm (morphè, forma)' die de fisis kenmerkt. --

Het eerste punt gaan wij zichtbaar maken aan de hand van Aristoteles' problematiek, d.i. de wijze waarop hij 'n status quaestionis, 'n stand van zaken, opmaakt wanneer hij 'n kwestie beantwoordt.

Het tweede schetsen wij kort.

-- (I) *Het gen(n)etisch beginsel.*

O. Willmann, *Gesch. d. Id.*, III, 1034, zegt dat de ideële (ideale) beginselen, - getalvormen, ideeën, vormen, daarin gelijkend op het levensbeginsel in organismen, opgevat dienen te worden als immanente, d.i. van binnen uit werkende, beginselen. Dat heet hij “organische werelduitleg”, daarmee aanduidend de organische zijde van het idealisme, die vooral door Aristoteles werd gezien en verwoord. Zeer vroeg werd dit in de voorsocratische wijsbegeerte gezien:

hylozoïsme (de materie, als geheel (universeel) of als deel (particulier), wordt als levend organisme aanvoeld);

Herakliteïsme (de materie, door vuur en Logos in haar, is ‘dynamisch’, d.i. uit zichzelf bewegend; - men zie het zeer grote verschil met het reïne mechanisme, waarin de traagheid, inertia, heerst),

gematigd mechanisme (Empedokles, Anaxagoras mengen mechanische traagheid met hylozoïsche dynamiek), -- alle drie lopen vooruit op Aristoteles’ gennetische zienswijze, die wij nu verduidelijken aan de hand van zijn manier waarop hij een problematiek, d.i. ‘n vragenbestand, en meteen ‘n thematiek, d.i. ‘n onderwerpbeschrijving, opmaakt.

- (I) a. *De algemene structuur.* -

Er is ‘n informatief of inlichtingsaspect en ‘n kritisch of stuurkundig aspect aan Aristoteles’ doxografie of meningenbeschrijving.

a1/ Hij hecht veel belang aan wat voorgangers en tijdgenoten denken omtrent ‘n thema: ta indoxa, opinionones, de bestaande vroegere en huidige meningen van anderen, zijn voor hem steeds het begin van onderzoek; meteen is z’n zin voor overlevering duidelijk, hoe persoonlijk onderzoekend en correctief hij ook is; m.a.w. hij is geen neologist of nieuwlichter, die denkt dat alle anderen het verkeerd voor hadden (zoiets deed ook Platon).

Doch hij is z’n basisinzicht getrouw ook hier: de methodos gennètikè, via et ratio genetica, de gen(n)etische methode, is één toepassing van het feit dat, in de fuis, alles kiem- en zaadvormig ontstaat, groeit en bloeit, en dit in ‘n doelgerichte beweging, - immers de ‘eros’ (liefde) tot de onbewogen beweging die in en achter alle verandering staat, richt meteen het zaadje of de kiem op ‘n thema, b.v. de grondwet van ‘n polis, is als ‘n kiem: het ontstaat, ontwikkelt zich doorheen allerlei bewegingen, ook doorheen afwijkingen, zo *Politika 2, 1273a* (= 5:5),

a/ waar gezegd wordt dat de meeste punten die als par.ek.baseis, deviationes, afwijkingen, kunnen bekritiseerd worden, gemeenschappelijk zijn aan alle grondwetstelsels die hij tot dan toe besproken had;

b/ de norma, kanon, regel, in dat geval heet hij huphotesis tès aristokratias kai tès politeias, het basisbeginsel van de (gemengde aristocratie of politeia (d.i. hier ‘gemengde grondwet’, die bestaat uit 1/ reïne aristocratie (verdienste), 2/ Oligarchie (rijkdom) en 3/ democratie (aantal) in mengelingstoestand). Vrl. J. Aubonnet, *Aristote, Politique*, Paris, 1960, pp. 89 (tekst), 168 (commentaar).

Zodat, samengevat, drie momenten (d.i. bewegingsaspecten) te voorschijn treden:
de huphthesis, het grondbeginsel (vooropstelling, - beter nog: ‘onderligger’), dat ‘regel’, kanon, is;

de par.ek.basis, letterlijk: “de stap nevens en weg van”, de afwijking van de huphthesis of regelend wezen;

de ep.an.orthosis, correctio, herstel; - zoals O. Willmann opmerkt, ook nog: rhuthmosis (van rhuthmoo; ik voorzie van ‘n regelmatige beweging; // rhuthmizo, dat hetzelfde betekent), die op (herstelde) juiste richting wijzen. Dit is het stuurkundig aspect van Aristoteles’ genetik.

Zoals *J. Aubonnet*, o.c., p. 107, opmerkt, is deze genetische zienswijze tegelijk, analytisch, d.i. uiteenleg van het suntheton, het geheel, in z’n a.suntheta, z’n bestanddelen of elementen: “Indien iemand erop toeziet hoe de dingen vanaf hun oorsprong (archè) groeien (fuomena), dan beschouwt hij ze op de beste wijze, zoals in de andere gevallen, ook in dit geval (d.i. in het geval van de polis)”. (*Politica 1252a* (2: 1)).

Aristoteles begint, inderdaad, met de huishouding, die de ethische ordening van drie koppels op het oog heeft,

de heer/slaafverhouding; (ii) de man/vrouwverhouding en (iii) de ouder/kindverhouding, - ‘n driedigheid die van Socrates schijnt te dateren en die Platon hernomen heeft, alsook de Kuniekers (vooral Diogenes van Sinope).

Ook Platon ging zo te werk; en toch: er is verschil. Aristoteles herstichtte het Platonisme van z’n meester: “Het kenmerkt de filosofie dat zij zich ophoudt met dat wat “van ouds en nu en altijd gezocht werd” (Net 1028b).

1/ Doch dat betekent niet dat, daarmee, voor Aristoteles, de waarheid die in de aanvang en de oorsprong aanwezig is, nog de gehele waarheid is, om, daarna, in het verloop der filosofie, sedert de overname der mythische traditie door de eerste filosofen en op de weg van hen tot aan de filosofie, nu meer en meer verloren te gaan, zoals Platon het meent, wanneer hij de ouden diegenen noemt die ‘sterker’ waren dan wij en “de goden nabij woonden” (Filebos 16c):

2/ Daartegenover staat dat, voor Aristoteles, de continuïteit van de geest daarin dat het oude en aanvankelijke pas in de vooruitgang tot zijn ontplooiing komt.” (*J. Ritter, ‘Politik’ und ‘Ethik’ in der praktischen Philosophie des Aristoteles*, in *O. Pöggeler, ed., Hermeneutische Philosophie*, München, 1972, 2. 163/164).

“De praktische filosofie blijkt filosofie van het einde, niet van de oorsprong en aanvang te zijn.” (o.c., 166). De reden is: “De natuur is telos, finis, doel(einde). Want, hoedanig ieder zijnde is nadat zijn ontstaan (genesis) ten einde is gekomen, zodanig, beweren wij, is de natuur (fusus) van ieder zijnde, zo b.v. van ‘n mens, ‘n paard, ‘n huis.” Aldus Aristoteles.

Hegel herinnert daaraan wanneer hij “das Resultat”, het resultaat van de wording, als doorslaggevend aanziet. Dat betekent dat het (s sofistich) vooruitgangsgeloof sterker is bij Aristoteles dan bij Plato.

O. Willmann, *Gesch. d. Id.*, I, 461, zegt: “Indien Puthagoras de intellectuele formulering van de oeroude leer omtrent maat, getal en harmonie als het beginsel der dingen ondernam, - indien Platon de leer omtrent de wereldzegels speculatief uitwerkte, dan gaf Aristoteles de intuïtie omtrent de bovenzinnelijke zaden en kiemen der wezens, haar filosofische vertaling en, langs daar om, staat zijn beginselenleer met het archaïsche denken in contact, - iets dat voor haar niet minder richtinggevend is dan de aansluiting aan gene even archaïsche theologemen (d.i. inzichten van theologen) voor zijn voorgangers.” –

M.a.w. indien Aristoteles zo zorgzaam ‘n stand van zaken opmaakt, telkens wanneer hij ‘n thema aanvat, dan doet hij dit zo alsof dat thema in zijn waarheid (dat stukje waarheid, b.v. ‘n degelijke grondwet) ‘n kiem of zaad is dat ontstaat, groeit, zich ontwikkelt en tot volle wasdom komt. Daarbij is het zo dat men pas dan, op het einde, weet welke de juiste fisis of natuur (zijswijze) is van dat thema in zijn waarheid.

-- (I)b. Twee voorbeelden.

Gaan wij nu over tot het weergeven van de twee grote leerpunten van het Aristotelisme volgens die genetische methode.

-- (I)b1. Het probleem “zijn / worden”. –

Wij kennen uit het voorgaande de aporie (de intellectuele remming) die weegt op de wijsbegeerte sedert Parmenides en Herakleitos: voor het conceptualisme der Hellenen, voor Socrates reeds, scheen ‘zijn’ en ‘worden’ tegenspraak (ofwel wordt (en, door omslag vergaat) iets ofwel is iets, doch niet de twee tegelijk), en dit ineenslopend met ‘een’ (in allerlei betekenis: **1/** in aantal (uniek) **2/** in soort (éénsoortig, uniform); **3/** in samenhang (één stelsel)) en ‘veel’ (eveneens in allerlei betekenis): ofwel is iets één en niet veel ofwel omgekeerd, doch niet tegelijkertijd één en veel.

-- (I)b1a. Parmenides,

Parmenides, de eerste zuiver abstract denker, vat ‘zijnde’ als on.eindig, on.geworden en on.vergankelijk op, echter zo streng dat de manifeste eindigheid, wording en ondergang die de fisis ons te zien geef zelfs niet als nog niet zijnde of als niet meer zijnde, slechts schijnwordt. “Het zijn ‘is’ of het ‘is’ niet”, zegt hij.

Daarmee is eens en voorgoed de beslissing gevallen:

1/ de ene weg (nl. van ontstaan/vergaan van zijn) is, als ondenkbaar en onzegbaar, te verwerpen; hij is niet de ware weg;

2/ de andere echter is te kiezen als de enig juiste. Hoe dus zou ‘zijnde’ (pas) in de toekomst zijn? Hoe zou het ooit ontstaan zijn? Want indien het ooit geworden is, dan ‘is’ het niet; het ‘is’ echter ook niet indien het ooit in de toekomst zou zijn. Zo is het met het worden afgelopen en is het uit met het vergaan.” (*Fr. 8*).

Herakleitos zegt: “Eén en hetzelfde toont zich, in de dingen, als levend en dood, als wakend en in slaap, als jong en oud. Want dit is, na z’ n omslag, dat en dat, weerom veranderd, dit.” De tegengestelden vallen samen, meta.morf.

Zoals E. Lehmann-Leander, o.c. 33/35, zegt, kan men het singuliere zijnde, de enkeling of individueel zijnde, niet begrippelijk vastleggen, uitgaande van één van deze twee zienswijzen.

-- (I)b1b. De opvolgers van Parmenides en Herakleitos

Deze hebben, dat hebben wij hoger gezien, geworsteld, wiskundig en fysisch - ethisch, met het dilemma “zijn/worden - vergaan”.

Voor Aristoteles blijft dit dilemma onopgelost, ook in de twee uiterste oplossingen voor hem, die van Demokritos, de materialist, en die van Platon, de immaterialist. –

De Atomistiek (Leukippos, Demokritos) benadrukte het worden; terwijl zij het ‘zijn’ atomiseert en mechaniseert: zij vatte met dit begrippenstelsel slechts de dode en inerte (trage) stof en haar lijdelijke veranderingen van buiten uit, doch de rest van de fuis ontsnapte daaraan en bleef onverklaard. –

Platon benadrukte eerder het ‘zijn’, terwijl hij dat ‘zijn’ situeert in de ideeënwereld, doch verwaarloost eerder de materiële zijde van de fuis, behalve dan op latere leeftijd, als hij, in de *Timaios*, ‘n fysiek construeert, sterk Pythagoreïsch-wiskundig, om in de eeuwige stof (onbepaaldheid) ‘kosmos’, ordening, te scheppen, scheidt de demiourgos, de wereldmaker, - die ‘n verpersoonlijking van de Hoogste Idee, het Goede, is, als ordenende macht, - de wereldziel (analoog aan het hylozoïsme), uit ‘n mengsel van ‘tauton’, het identische (het gelijke) en het ‘heteron’, het andere (niet-gelijke),

a/ om zo ‘n afbeelding van de hoge ideeënwereld in de sfeer van worden en vergaan te voorschijn te roepen.

b/ “De samenhang van de natuurfilosofie met de ethisch-politische inzichten haalt Platon uit de gedachte dat de mens (of juist uitgedrukt: de man) het bestanddeel van de polis is, door te pogen de wording van de wereld tot aan het ontstaan van de mens te schilderen. Ook hier blijft dus het ethisch-politische gezichtspunt doorslaggevend. De ganse wereldwording bekommert Platon slechts, in laatste instantie, omwille van haar hoogste verrichting, omwille van de mens en van de door hem gestichte polis.” (A. Gödeckemeyer, *Platon*, 130).

M.a.w. **a/** dualisme (van ideeënwereld en afbeeldingenwereld) en **b/** teleologie (doel-gerichtheid van het heelal op de mens in z’n polis) lijken Platon de oplossingen. - Toch blijft dit alles bij Platon te levens- en werkelijkheidsvreemd om helemaal bevredigend te zijn voor ‘n Aristoteles, die veel beamender staat tegenover ‘n Demokritos b.v. en de ervaarbare wereld der Milesiërs.

(I)b1c. Aristoteles’ oplossing.-

Deze is tweevoudig: **(i)** logisch en **(ii)** ontologisch (fysisch-ethisch).

-Ad (i) Logisch:

Parmenides pendelt tussen twee uitersten, het zijnde dat is, exclusief, en het niet-zijnde dat, gewoon, niets is tenzij schijn (z w z (Red.: laatste z met horizontaal streepje erboven: het negaat van z)) - dilemmatisch;

Herakleitos pendelt eveneens tussen twee uitersten, doch van kwalitatieve aard (leven/dood; waken/slaap; jong/oud) en tegengesteld onderling; deze situeren zich in hetzelfde wezen (dit wordt dat, d.i.. z’ n tegengestelde)

(dit \wedge dat), - metamorf. Aristoteles zal de zgn. modale logica invoeren: deze werkt niet met twee waarden (verstaan zijn hier logische waarden als b.v. “noodzakelijk” en “noodzakelijk-niet”, in symbolische taal “n en n-”, of dit en niet-dit (= dat), in symbolische taal: “a en a (negaat)”, doch met drie hoofdwaarden: **1/** noodzakelijk, **2/** niet-noodzakelijk (mogelijk) en **3/** noodzakelijk-niet (onmogelijk).

Parmenides kent maar twee waarden $z = n$ en z (negaat) n-, terwijl Herakleitos ook maar twee waarden kent, nl. n en n-, doch deze metamorf i.p.v. dilemma's (iets is tegelijk, in z'n diepte, n en n-, n en n (negaat), a en a (negaat))

Ad (ii) fysisch-ethisch:

“De Parmenideïsche ontologie kent maar ‘zijn’ als ‘aanwezigheid’, bestendige aanwezigheid; de Aristotelische ontologie voltrekt daartegenover het modale onderscheid “dunamis/energeia”, en, meteen, de eerste tastende verklaring van het verschijnsel “historische tijd” “. Aldus *O.Becker, Zur Logik der Modalitäten*, in *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, herausgegeben von E. Husserl, Halle, 1930, S. 540. Zie ook *J. Stallmach, Dynamis und Energeia (Untersuchungen am Werk des Aristoteles zur Problemgeschichte von ‘Möglichkeit und Wirklichkeit’*, Meisenheim am Glan, 1959, die erop de nadruk legt dat de ‘dunamis/energeia’- leer de hoeksteen van de scholastisch-middeneeuwse wijsbegeerte is, die tot op heden, voortleeft in het door de Rooms-Katholieke kerk gehuldigde thomisme (van S. Thomas van Aquino (1225/1274) als officieel-kerkelijke wijsbegeerte.

Hij bekritiseert z'n leermeester Nicolai Hartmann (1882/1950), die de modaliteiten “werkelijk en mogelijk” en noodzakelijk herinvoerde in de zijnsleer doch in Megarische, louter logische zin (zie supra blz. 87); tegelijk legt hij er de nadruk op dat de energeia, d.i. de ten volle verwezenlijkte werkelijkheid, steeds voorrang heeft op de dunamis, d.i. de aanleg tot werkelijkheid, - wat in de (meta)fysiek of theologica van Aristoteles blijkt, nl. er is noodzakelijk één eerste werkelijkheid die al het mogelijke mogelijk maakt (‘n louter mogelijk heelal komt nooit van de grond).

Het spreekt vanzelf dat het koppel “werkelijk/ mogelijk”, al of niet aangevuld met “noodzakelijk/ noodzakelijk-niet”, ‘n hoofdrol speelt:

1/ zowel in het pragmaticisme van C.S. Peirce en zijn uitlopers (o.m. het gewone pragmatisme (W.James, J.Dewey), het operationalisme) - de abductie die, uitgaande van ‘n hypothese, deze in ‘n experiment, werkdadig, controleert op haar waarheid, veronderstelt “a world in the making”, ‘n wereld die “in de maak” is door menselijke inspanning –

2/ als in het existentialisme (Heideggers Möglichkeit als Existenzial (mogelijkheid zijnskenmerk van de mens,- vgl. *Sein und Zeit I*, 143/144) de mens heeft geschiedenis, doch maakt ze ook (door z' n ‘ontwerp’ overschrijdt hij zijn ‘geworpenheid’) - en

3/ het Marxisme (“De filosofen hebben de wereld slechts verschillend geduid; het komt er echter op aan ze te veranderen”, aldus

K. Marx in z'n Thesen über Feuerbach, II: de 'verandering' geschiedt in de praxis; d.i. de ingreep die de mens, zelf - werkdadig - ontwerpend, doorvoert in de maatschappij).

Doch, even duidelijk, zoniet duidelijker, komt het koppel "werkelijk/ mogelijk" uit de verf in de "Human, Potential Movement", in de U.S.A. van de grond komend +/- 1946 (traininggroep), +/- 1955 (Esalen) en +/- 1958 (Synanon); groepsdynamiek, bio-energie, gestalttherapie, in het klimaat der tegencultuur (begin zeventigerjaren) met haar communes, drugcultuur, muziekcultuur en politieke jeugdbeweging, lopen ineen tot één omvattende "Beweging der Menselijke Mogelijkheden" om in a/ scholen voor bewustzijnsverruiming, b/ groepen voor initiatieke hetzij religieuze hetzij buitennatuurlijke mogelijkheden of voor 'kosmisch bewustzijn' verder uit te bloeien, op onze dagen.

Vgl. J.-M. Schiff, *La ruée vers l'âme*, in *Question de spiritualité, tradition, littérature* (Paris), No. 10 (janv./fev. 1976); R.W. Siroka, red., *Sensitivity Training*, Rotterdam, 1972; H. Cohen, *De vrije mens*, Brasschaat / 's-Gravenhage, 1975; J. Mousseau / P.-F. Moreau, *L'inconscient de Freud aux techniques de groupe*, Paris, 1976. Het is duidelijk: de titel 'potentiaal' en 'menselijke mogelijkheden' verraadt de dunamis die, in de mens, vanuit het pre- en transrationele, geactiveerd wordt zodat de mens zichzelf 'verwerkelijk' om met A. Maslow, *Motivation and Personality*, 1954 te spreken (humanistische psychologie; vgl. ook supra blz. 79).

Een hoofdrol speelt het koppel "werkelijk/ mogelijk" eveneens in de huidige natuurwetenschappelijke filosofie bij St. Lupasco. Zo zegt hij in z'n *La tragedie de l'énergie (Philosophie et sciences du XXe siècle)*, Tournai, 1970, p. 49: "De energie gehoorzaamt aan innerlijke noodzakelijkheden. Niets is mogelijk zonder 'n mogelijkheid die in feite 'n aanleg (potentialité) is, d.w.z. 'n mogelijkheid die in zich de eventuele verwezenlijking (actualisation) draagt; niets is mogelijk zonder zo' n mogelijkheid, in de natuur zelf van de energie ingebouwd."

In *Qu'est-ce qu'une structure?*, Paris, 1967, pp. 51ss. gaat hij daarop eveneens in. - Ook op de hogere dan het niet-organische peil, nl. het biologische en het menselijk-artistische peil, keert die tweeledigheid "aanleg/verwezenlijking" (potentialité/actualisation) terug: zie zijn *L'énergie et la matière vivante (Antagonisme constructeur et logique de l'hétérogène)*, Paris, 1962, pp. 193ss., alsook z'n *Science et art abstrait*, Paris, 1963.—

Besluit: nog heden, zowel vanuit de bèta-wetenschappen (= natuurw.) -- zie Lupasco - als vanuit de alfawetenschappen (= mensw.), blijkt het Aristotelische koppel "energeia / dunamis" (verwezenlijking / aanleg), in het Lt. 'actus / potentia', bruikbaar als grondbegrip van het denken.

Opm.: - 'Energeia' wordt bij Aristoteles ook 'en.tel.ch.eia', entelechie, geheten: dit woord drukt de doelgerichtheid beter uit (telos). De aanleg staat gericht op de verwezenlijking, die er het doel, telos, van is.

Inderdaad, de kiem of het zaad is in aanleg de volwassen plant, die, van de kiem (zaad), de verwezenlijking is: in de kiem steekt reeds, enigszins, potentialiter, potentieel, ‘dunamei’, de hele plant; de kiem staat gericht op de volwassenheid, want in die volwassenheid is zij pas ten volle zichzelf. Vgl. *O. Willmann, Abriss der Philosophie (Philoscephische Pröpadeutik), Herder, 1959 (191/1914, 3/4), S. 409/433 (Latentes und entwickeltes Sein)*, waar uitvoerig uitleg staat, vooral S. 413/414.—

Het vitalisme is een biologische wijsbegeerte, voortgekomen, enerzijds, uit Hippokrates van Kos (blz. 45 supra), en, anderzijds, Aristoteles, doch tot op heden voortbestaande, die beweert dat **a/** behalve de fysicale onderligger (die fysica en chemie blootleggen), het ‘leven’ **b/** ‘n specifiek beginsel, ‘levensbeginsel’, ‘levenskracht’ of ‘entelechie’ geheten, vereist om denkbaar te zijn. Dit tegen de huidige mechanistische biologisch wijsgeren in, natuurlijk. Men denke aan de School van Montpellier die, in de XVIII - de eeuw, van die vitalistische biologiewijsbegeerte uitging. Men denke aan H. Bergson, (1859/1941) met z ‘n vitalistisch spritualisme, draaiend rond ‘l’*élan vital*’ (levensaanloop) die het heelal doorvaart.

Zodat Aristoteles nog heden voortleeft in de wijsgerige biologie, vooral via Hans Driesch (1867/1941) en z’n neo-vitalisme. Opgemerkt zij dat het heelal, voor Aristoteles, beneden, in de “eerste of basismaterie”, reine aanleg is, en, boven, in god, die hij de onbewogen beweging heet, reine verwezenlijking is. Tussenin is alles gemengd: d.i. het bestaat uit én *dunamis* én *energeia* (*entelecheia*), nl. elementen planten, dieren, mensen (ondermaans, sublunair), goddelijke sterren (*astrotheologie*, bovenmaans). Het heelal is a.h.w. ‘n interval met uitersten en middentermen, uitdrukbaar in termen van potentie en act.

(I)b2. Het probleem ‘stof/ vorm’ (hylemorfisme). –

‘Hulè’, materia, stof, enerzijds, en, anderzijds, ‘morfé’, forma, vorm (*Gestalt*, gedaante aanzijn), zijn de bestanddelen van het woord hylemorfisme. Ook hier maakt Aristoteles de doxografie (meningenbeschrijving) op om voorgangers en tijdgenoten op dat delicate punt in het vragenbestand op te nemen. Ook hier weerom ziet hij dat wat de eerste Milesiërs uitzegden, wel stameling was, doch de kern van ‘n waarheid, **1/** die, net ‘n kiem of zaad, haar verdere ontwikkeling in zich droeg (als ‘n *entelecheia*), **2/** die haar weg zocht doorheen allerlei afwijkingen en correcties (*stuurkundige structuur der genesis*). Bekijken wij dat met hem.

-- (I)b2a. Thales (wellicht), (zeker) Anaximandros en Anaximenes,

Gesteund op particuliere ervaringen, zochten zij voor de grenzeloze veelheid der zijnden in de fuis ‘n eenheidsbeginsel dat zij als oerstof of oermaterie (*Okeanoswator*, onbegrensde stof, adem) opvatten; toch was van meet of aan duidelijk dat zij de ‘archè’ niet uitsluitend stoffelijk opvatten maar inclusief (hun *hylozoïsme* getuigt ervan).

Daarbij was het duidelijk dat, vanuit dat éne alomvattende beginsel, de verscheidenheid der zijnden en hun bewegingen niet verklaarbaar was: wat maakte b.v. dat uit Okeanoswater (onbegrensde, adem) deze steen met z'n magnetisme te voorschijn komt, terwijl andere 'stoffen' dat magnetisme niet hebben (het kwalitatief onderscheid tussen 'magnetisch' en 'niet magnetisch')?

Of wat maakte dat Hellas 's winters zo koud en 's zomers zo heet kon zijn? (de kwalitatieve omslag van koud naar warm klimaat)? Zonder kwalitatieve vorm komt pure stof - hoe rijk en veelvormig in beginsel ook - nooit tot de verscheidenheid, synchronisch en diachronisch (d.i. de eenheid van stof komt nooit tot de veelheid van vormen). De Hellenen vooral, zo gevoelig voor wat zij 'kosmos', ordentelijk-schone wereld, heetten, moesten naar 'n vormbeginsel zoeken. –

Parmenides die alles éénvormig als 'zijnde' zag, deed de vormveelheid wazig worden doordat zij, in zijn denkwijze, slechts schijnzijnde was. Ook die ontologie bood geen uitweg, het was alsof het éne (= éénvormige, unieke, samenhangende) zijnde slechts 'n veelvormige, veelvoudige, uiteenbestaande fusisschijn te voorschijn toverde. Herakleitos zag de oplossing in 'n universeel beginsel, dat het vuur en zijn omvormingen beheerste, nl. de heeallogos of heealordenende verstandelijkheid.

In de grond was dit maar 'n verstandelijke duiding van het hylozoïsme, dat, bij alle materialiteit, toch overal levende materie zag (maar ook weer veel te algemeen om de vormenveelheid te verklaren). –

Empedokles met z'n filia en neikos (liefde en tweedracht) en Anaxagoras, net z'n nous, heealordenend verstand, trachtten, in de éne stof met haar vele deeltjes (gematigd mechanicisme), toch 'n vormveelheidsbeginsel in te voeren, doch, net als het hylozoïsme en Herakleitos, te universeel om de particuliere en singuliere vormenveelheid te kunnen 'verklaren'. –

Bij allen bleef het te veel: hier stof, daarboven vormbeginsel (adem, logos, zijnde-in-schijn, filia/neikos, nous) zonder dat beide aspecten der werkelijkheid mekaar ontmoetten, mekaar doordrongen! Het vormenveelheidsbeginsel bleef te vaag, zeker voor de empirische geest der Milesiërs. –

Slot: Leukippos en Demokritos trokken de niet-vage conclusie. Zij lieten al de voornoemde 'beginselen' (adem, logos, schijnzijndeveelheid, filia/neikos of nous) vallen, om alleen nog louter mechanische factoren over te houden: de **1/** gedaanteverscheidene, **2/** schikkingverscheidene en **3/** zich wendende atomen werden van buiten uit (= traagheid of inertie) bewogen. –

Doch door welke kracht? Door welke doelgerichte kracht, die nl. uit leegte (inzake vormenveelheid) 'n kosmos, 'n **1/** geordend heeal, **2/** met z'n grenzeloze vormenveelheid deed te voorschijn komen? Ook deze materialistische oplossing voldeed 'n scherp vragenstellende geest niet!

-- (I)b2b. De andere zijde van de vooraristotelische filosofie

Deze ging niet uit van het hylisch of stofbeginsel, doch van het vormbeginsel. -- Pythagoras' arithmologie, in Orfisch-mystisch denkkader, zag duidelijk de getalvormharmonie als uitleg voor het bestaan van 'n grenzeloze rijkdom aan soorten (particulier) en individuen (singulier) in de (universele) fisis.

Reden: **1/** dit zijnde hier (singulier) met **2/** zijn soortelijk eigenschappen (particulier) is **1/** dit hier en **2/** van dat soort doordat het 'n eigen **(i)** getal (arithmisch), **(ii)** vorm (geometrisch) en **(iii)** harmonie (muzisch), in het kader van het heelal (astronomisch, met een universele getalvormharmonie) bezit.

Doch dit was, naar Aristoteles' smaak, te 'constructief', d.i. te wiskundig redenerend, i.p.v. empirisch Milesisch. –

Socrates ontdekte in het begrip (conceptualisme) het beginsel van het soortelijk (= particulier) verschil van 'goed'(ethisch), 'gerechtig' (politisch-juridisch) en 'vroom' (religieus), terwijl, in het begrip, de wetenschap werd gevat in haar soortelijk verschil t.o.v. de rest van de fisis. Doch Socrates bleef te veel bij het conceptueel-ethische gedeelte van de universele fisis en verwaarloosde de rest (b.v. wat de Pythagoreeërs zagen, de getalvormharmonie). –

Platon, als universele geest, zag duidelijk het probleem (zie blz. 97/99 supra: het éne (en onbepaalde) / het vele (en bepaalde) met als tussenterm de idea of hoge denkinhoud): de ideeën zijn dat wat de soortelijke (particuliere) veelheid der dingen verklaart te midden van de (universele) fisis.

Overigens, idea is verwant met 'eidos', d.i. gedaante, vorm, 'Gestalt' (aanzijn met eigen aard). De universele idee wordt particulier, ja, singulier, dankzij de stof waarin de idee zich afbeeldt op eindige en onvolmaakte doch reële wijze. Doch, net als de Orfisch-mystische Pythagoreeërs, was ook Platon geneigd, maar met veel minder zin voor empirische fisis dan de Pythagoreeërs, het constructieve, d. i. louter denkend-redeneren-de, te benadrukken en een hoge kosmos noëtos, mundus intelligibilis, denkinhouden-wereld, voorop te stellen.

--(I)b2c. Aristoteles en de strekkingen die hem vooraf gingen.

Aristoteles vond dat zowel de materialiserende als de immaterialiserende strekkingen voor hem te kort schoten. Met z'n zin voor het juiste midden (d.i. de toepassing van het archaische beginsel "Meden agan", ne quid nimis, niets buitenmate (in het Frans positief uitgedrukt: "mesure dure", - zie hoger blz. 12 (nemesi als distributieve maat); blz. 42 (Herodotos' kuklos die de hubris als maatoverschrijding herstelt) vat hij zowel Demo-kritos (die hij veel positiever benadert daar waar Platon hem niet eens vernoemt) als Platon in de synthese van het hylemorfisme samen, d.i. die zienswijze die **1/** in ieder individueel zijnde **2/** de soort (morfe) onderkent en **3/** zoals wij straks even zullen aanraken - alle individuen en hun soorten samenvat in zijn zijnsbegrip (universeel). Alle dingen der fisis zijn niet stof, ook niet (onstoffelijke) vorm, doch gevormde stof: de stof, als 'onbegrensde', is het substraat van de vorm.

“De stof zelf - ‘het zgn. ‘hupokeimenon’, (subiectum, onderligger, substraat waarin de vorm zich ontwikkelt - is slechts “volgens mogelijkheid” (dunamei, potentieel) een zijnde; pas door de vormverwezenlijking wordt de stof tot ‘n actueel zijnde.

Dit zijnde is, krachtens de immanente vorm “in het werk gezet” (zoals de door Aristoteles gekozen uitdrukking ‘energeia’ (actualiteit) in woordelijke vertaling luidt). De zelfverwezenlijking van het wezen in de zinvolle stof-vormverschijning heet ‘entelechie’, “verwezenlijking van het erin liggende doel”. De entelechiegedachte, het centrale begrip van de Aristotelische filosofie, is niet ontwikkeld vanuit de biologie, waar het weliswaar bijzonder belangrijk wordt, doch duidelijk vanuit het streven, het dualisme tussen stof en vorm door ‘n wederzijdse verhouding van beiden te overwinnen.” (E. Lehmann-Leander, o.c. S. 32/33).

-- Artificialisme.--

Eén der titels, zoniet verwijten, die men het Aristotelisme toekent, is ‘artificialisme’, d.i. de neiging om zijnde te duiden als resultaat, niet van ‘natuur’ doch van ‘kunst’.

Inderdaad, Aristoteles geeft bijna meer voorbeelden van z’n leer genomen uit de wereld van ambacht en kunst dan uit de sfeer der biologie (die nochtans zijn lievelingsvak was). –

De beroemde vieroorzakenleer situeert zich hier. Aitia, causa, oorzaak, soms ook archè, principium, beginsel, - is hier te verstaan als ‘factor’ die begrijpelijk maakt (en niet als ‘oorzaak’ in onze huidige omgangstaal).

Een stuk marmer, erts, hout, b.v. staat ter beschikking; dit is de hylische of materiële of stof-oorzaak (materiële ‘factor’), het materiaal waaruit.

Het uitzicht of aanzijn dat die stof krijgt, door bewerking van b.v. de ambachtsman of de beeldhouwer, is de vormelijke of vorm-oorzaak (formele oorzaak, causa formalis): deze was slechts dunamei, potentia, in aanleg, aanwezig in die ‘onbegrensde’, d.i. uit zich vormvrije of vormloze stof; doch zij wordt eruit, erin ook, verwezenlijkt door de menselijke ingreep (technei, arte, kunstmatig). Beide, stof en vorm, na de bewerking, zijn sunolon, concretum, het concrete resultaat, het concrete kunstwerk.

De bewerker is de werkoorzaak (causa efficiens); het organon, instrumentum, werktuig, dat hij daarbij bezigt, is de werktuigelijke of instrumentele oorzaak (versta: werktuigelijke ‘factor’).

Het afgewerkte beeld b.v., is het beoogde resultaat of doel (doel-oorzaak, causa finalis; de teleologische der factoren).

Vergeleken met Platons mimetisme (modeltheorie,- zie supra blz. 107), valt hier op dat de modeloorzaak (causa exemplaris of voorbeeldige factor) in de doelloorzaak is ondergedoken, alsook in de vormoorzaak. Het is de entelechie.

Zo komen geneties en hylemorfisme ineen te vloeien: het ‘zijn’ der zijnden is dat wat in het worden tot stand komt; daarbij is de entelechie centraal van potentieel naar actueel.

De voorlopige overwinning op het materialisme. –

D. Dubarle, Concept de la matière et discours sur le matérialisme, in F. Russo e.a., Science et matérialisme, Paris, 1962, pp. 37/70, noteert: “De werkelijkheid, aldus Platon, is niet en kan niet enkel zijn 1/ dat wat de fysiekers van haar beweerd hebben: 2/ zij is ook en vooral ziel en, te dien titel 3/ ‘n uitvloeisel van de godheid.” (o.c., 39).

M.a.w. de theologische zienswijze van Platon doet hem de materie der fisis zien **1/** als, enerzijds, pure mogelijkheid (onbegrensde), doch, anderzijds **2/** als ‘idee’, (eidos, d.i. vorm, Gestalt) en, juist daardoor **3/** iets goddelijks. Zoals Dubarle in dit uiterst merkwaardig artikel zegt: Demokritos enerzijds, en, anderzijds Platon, vertegenwoordigen, voortaan, de polarisering (d.i. het uiteengaan in tegenstellingen) van materialisme en spiritualisme (immaterialisme).

Platon stelt de idee in de materie als ‘n stuk godheid in de fisis. “Daaraan zal eveneens Aristoteles recht willen laten wedervaren door de natuur zowel vorm en ziel als stof en lichaam te heten.” (o.c., 39). Inderdaad, **1/** enerzijds, is er de stofoorzaak (die het onbegrensde van Plato is), de pure materie, en, **2/** anderzijds, is er de drieledige vorm- werk- en doelloorzaak a.h.w. ineen(s), en **3/** deze als vertegenwoordiging van de onbewogen, ja, onbeweeglijke beweger, die ‘god’ is. –

Tweevoudig ‘stof’-begrip. –

Zowel bij Platon als bij Aristoteles - en Dubarle merkt dit (o.c., 41) zuiver op - is er ‘n tweevoudig stofbegrip.

(i) De stof in de omgangstalige zin.

Kijken we b.v. naar marmer, hout, enz. (nota bene: hulè, gelijklopend met het Lt. silva, betekent allereerst woud, hout aan het bos ontleend en dat bewerkbaar is; materia (Lt) betekende oorspronkelijk eveneens hout uit de boom (Fr.: madrier) getrokken en bewerkbaar); deze tast- en zichtbare stof is reeds zelf, op zich **1/** ‘stof’ (in de tweede zin, nl. inhoud), en **2/** vorm: de **a/** anorganische, **b/** organische en **c/** humane stof (lichamelijkheid) is er de gelaagdheid van.

(ii) De stof in de Platonisch-Aristotelische zin.

Dan is zij reine vatbaarheid hetzij voor idee hetzij voor ‘vorm’ (de zgn. pure stof of dunamis (aanleg, mogelijkheid)). –

De scholastiekers zullen **1/** de omgangstalige ‘stof’ materia secunia (tweede stof) en **2/** de filosofische stof materia prima (eerste stof) heten. -- Dubarle merkt op (o.c., 44) dat Aristoteles reeds zeer goed ziet wat (Demokriteïsch) materialisme, begrepen als mechanicisme, is: **(i)** worden geschrapt: **a/** doelloorzaak, **b/** vormoorzaak: **c/** alsook stofoorzaak in de ‘eerste’ zin, de wijsgerige nl. (van pure stof of aanleg);

worden behouden: **a/** de ‘tweede’ stof, in de omgangstalige zin (die niet pure aanleg is, doch reeds gevormde stof, om Aristotelisch te spreken), **b/** ‘n zekere werkoorzaak. Door de Platonisch-Aristotelische kritieken van Demokritos’ materialisme wordt dit laatste min of meer ‘overwonnen’ door het theologisch immaterialisme, doch vooral Epikouros van Samos (-341/-271) en Lucretius Carus (-96/-55) zullen het voortzetten.

-- De Aristotelische zieleleer. --

De eerste die wijsgerig de ziel ter sprake brengt, is - zie blz. 11 supra - Anaximines (bij hem is de ziel dat wat het lichaam 'samenhoudt'; meteen verbreedt hij 'ziel' tot 'heelalziel' die de hele kosmos samenhoudt, als levensbeginsel voor de hele fusis).

Platon - zie blz. 112/113 supra - ziet, Orfische mystiek getrouw, net als Pythagoras, de ziel als 'n hemels wezen dat, op grond van 'n keuze, zich in het lichaam belichaamt heeft, doch daarbij noch de vorige belichamingen noch de ideeënervaring in de bovenzinnelijke wereld vergeet (herinnerings- of anamnèsisleer).

Bij Aristoteles is de ziel de eigen entelechie van het lichaam: het lichaam is hupokeimenon, onderligger, van de vorm (d.i. de ziel). Beide, lijf als stof en de ziel als vorm, zijn onlosmakelijk aan elkaar verbonden (sunolon, concretum, iets vergroeids). Zo 'overwint' Aristoteles het Platonische dualisme.

1/ Maar niet zonder zware vragen op te roepen. Zoals *I. Van Den Berg, Aristoteles verhandeling over de ziel*, Utrecht/ Nijmegen, 1953, blz. 13, zegt, blijf de verhouding "ziel/lichaam" voor de denker "een onopgelost mysterie". "De mogelijkheid, meent Nuyens, dat de ziel beide kan zijn: én vormoorzaak van het menselijk lichaam én onstoffelijk op-zich-zelf-bestaand denkbeginsel (...) heeft Aristoteles niet doorschouwd." (o.c., 13). Immers, indien de ziel van de mens slechts 'entelechie' is (vorm van lijfmaterie), wat als de mens sterft? Sterft de vorm (d.i. in dit geval de ziel) mee? Indien wel, dan is de mens niet-onsterfelijk. Indien niet, dan is zij meer dan en anders dan louter vorm van lichaam.

2/ Doch er is meer: de tweeledigheid die reeds bij Platon aanwezig was, wordt bij z'n leerling de tweeledigheid "ziel/verstand" ("psuche/nous"; anima/intellectus). Slechts deze laatste, de nous of verstand, is onstoffelijk en onsterfelijk. "Het is Platonisch erfgoed indien Aristoteles de bovenste streek van de ziel tot "een ander soort ziel" rekent." (E. Lehmann-Leander, o.c., 38). In Aristoteles' zielenmeervoud weerspiegelt zich onmiskenbaar 'n dualistische rest, die dan nog vragen oproept die hij niet beantwoordt.

-- De logische grondslag van het Aristotelisme. --

In de plaats van herinnering stelt Aristoteles 'abstractie' (af.aireisis, letterlijk: van (iets) afnemen; aftrekking). In die zin herneemt hij Socrates: dit singuliere zijnde, dat singuliere zijnde, dat andere weer, - zij allen vertonen éénzelfde algemeen 'wezen' dat in het begrip wordt geformuleerd.

Het is de nous, intellectus, verstand(geest) die, dankzij zijn licht dat hij op de singuliere exemplaren werpt, dat universele in het singuliere (en particuliere) ziet en het er a.h.w. uit afzondert (abs.tractio, - afzonderingsbewerking).

Dit is mogelijk, doordat het singuliere in potentie (in aanleg) universeel is; het wordt universeel in werkelijkheid dankzij de nous, geest, die het z'n volle intellectuele werkelijkheid geeft.

-- (I)c1 *Het geluk(zaligheid)sprobleem.* –

Wij hebben, aan de hand van de twee hoofdvoorbeelden, gezien hoe Aristoteles, **1/** in de wereld van ontstaan en vergaan, **2/** vaste wezensinzichten opzoekt (niet hoog redenerend (en ‘constructief’)) als Platon, doch, met ‘n modern woord, ‘fenomenologisch’, d.i. **(1)** de zintuiglijk ervaarbare gegevens **(2)** op hun ‘vormen’ (wezenheden) beschrijvend). - **3/** Dit doet hij door de éndoxa, de meningen, voor en rond hem stelselmatig als waarheidskern die naar volle waarheidsontplooiing streeft te beschrijven. -- Ook voor de ethiek - politiek doet hij dit zo.

A/ Puthagoras met z’n aloud ordeningsschema dat mensen en gemeenschappen driedivoudig indeelt, is het vertrekpunt: **(i)** het beschouwelijke (theoretische, contemplatieve) leven, **(ii)** het handelende (praktische, actieve) leven en **(iii)** het genietende leven vormen de waaier van geluksmogelijkheden.

B/ De keuze van Aristoteles knoopt aan ‘n oude stroming aan, nl. de Homerische poëzie die, benevens de hoge en strenge kalokaigathia van de adel, ook het gewoon - menselijke genieten stelt.

Aan deze dubbelheid knopen de lyrische dichters aan (zie blz. 49/53: Archilochos, Sapfo e.a.). Heroiek en hedoniek hebben, elk, haar aantrekking.

De Sofistiek (zie blz. 6 vv. supra) heeft het conflict tussen lustgevoelig en plichtgevoelig gedrag scherp gesteld (vooral bij monde van de aristocratische sofisten.

Socrates, aarzelender (denk aan de eros in het Platonisme, - vgl. blz. 112vv., 116vv.) en Platon gaven sterk de voorrang aan de hoge plicht tegen over het lustgevoel.

Aristoteles, met zijn hoge zin voor maat en evenwicht, is ethisch eudemonist. Eudaimonia, **a/** oorspronkelijk ‘het beschikken over een goede daimon’, d.i. inwonende ‘god’ (desnoods karakter, want de daimon richt het gedrag), **b/** later geluk(zaligheid), is, aldus Aristoteles, het telos, doel, van de mens.

Daarmee is het genieten niet uitgesloten, - integendeel; maar het genieten wordt gelegd in het theoretische leven (vita contemplativa) dat, meteen, tot praxis wordt: het hoogste goed voor de echte mens is het intellectuele leven dat denken en handelen omvat.

De arête, virtus, ‘deugd(elijkheid)’ van de mens bestaat dan ook daarin dat hij zich geschikt maakt tot ‘n denkend handelen. Vgl. blz. 127/128 supra (de jonge Aristoteles).

Bezit, levensduur, gezondheid, lichamelijke schoonheid, edele afkomst, vriendschap, kinderrijkdom, - dat alles is waardevol doch niet wezenlijk voor het geluk.

De mens is ‘n zoion logon echon, animal rationale, ‘n redebezittend levend wezen, en zijn zelfontplooiing bestaat allereerst in denken, rein of praktisch en/of technisch (poietisch).

Natuurlijk, zoals reeds gezegd, de aurea mediocritas (Horatius), het evenwicht tussen onhoudbare uitersten, kenmerkt, nevens het intellectualisme, Aristoteles’ ethiek.

Men verwarre dit niet met middelmatigheid: het gaat om vermijden van te veel of te weinig (b.v. verspilling/gierigheid; lafheid/overmoed; kleinmoedigheid/zelfoverschatting).

-- (I)c2. *Het probleem van ethiek en politiek.*--

Beginnen wij met ‘n vaststelling: de Duitse universiteiten, van de XVI-de tot de tweede helft van de XVIII-de e., aansluitend aan de Middeneeuwse Scholastiek, kenden leerstoelen die, nog op z’n Aristotelisch, de drie praktische vakken, ethiek, economie en politiek, in hun eenheid gaven.

Chr. Wolff, de grote eclectische rationalistische verlichter in Duitsland (1679/1754), houdt, rond 1750, nog vast aan de driedigheids philosophia moralis (ethiek), oeconomica, philosophia civilis (politiek). Behalve het bewijs van langdurige nawerking, ligt hier ‘n probleem voor ons: welke samenhang is er tussen ethiek en politiek?

Beginnen wij met het onderscheid tussen kunst- en ambachtsproducten, enerzijds, en, anderzijds, leven:

“het vormbeginsel (morfè, entelecheia) komt, in het eerste geval, van de werkoorzaak, de bewerker van de materie;

in het leven echter ligt die vorm of entelechie in het levende zelf. Welnu, ethos, gewoonte (onderscheiden van èthos, zede, hoewel, voor Aristoteles (en menig Griek) ineenslopend) en praxis, handeling, alsook bios, vita, leven, zijn dat waarin het levende zich toont als verwezenlijking (energeia, entelecheia, act).

Als de eikel ontkiemt, groeit en boom wordt,- als het veulen ontvangen, gebaard en volwassen wordt tot paard, dan pas toont de vorm (eik, paard) zich niet slechts in aanleg, doch in verwezenlijking. De fisis, natuur, van eik en paard is zo dat het leven (bios), ethos (gewoonte), praxis (handeling) er, van natura, fusei, natura, uit te voorschijn treedt, de natuur is hier zelf uitwerkster van het mogelijke tot het werkelijke.

Doch bij de mens is dit anders: deugd (d.i. levensgeschiktheid) is, bij de mens, van nature, slechts mogelijkheid, geen werkelijkheid; de werkelijke deugd, als van nature gegeven aanleg, wordt, bij ons, mensen, pas werkelijk dankzij onszelf als verwerkelijkers. Zodat er drie peilen van overgang van dunamis naar energeia zijn: (i) ambachtelijk - artistiek, (ii) biologisch, (iii) menselijk.

Hier situeert zich de polis: zonder de instellingen van de polis is het ethisch gedrag van de enkeling slechts dunamis; pas in polisverband is verwezenlijking mogelijk. De mens “in natuurtoestand” (voor iedere polis) is slechts potentieel mens: zijn logische natuur komt niet tot haar recht.

Wie zonder polis kan leven, is ofwel minder dan ‘n mens (d.i. ‘n dier) ofwel meer dan ‘n mens (d.i. ‘n theos, ‘n god). Zo verstaat men dat de mens ‘n van nature “zoion politikon”, ‘n animal civile, ‘n politisch wezen is: dit betekent dat hij, zoals de in gemeenschap levende dieren is, maar toch meer dan dat, nl. dankzij z’n logos, ratio, rede (d.i. in spreken zich uitende denken).

Daarom vat Aristoteles de fenomenologie der voorafgaande en gelijktijdige politeiai, wetgevingsstelsels, aan (zie blz. 132 supra) om er de ‘vorm’ uit te halen.

Ook hier komt de 'maat' naar voren: "Ook de polis hebben 'n zekere maat inzake grootte, zoals alle overige zijnden, dieren, planten, werktuigen. Geen van alle mag te klein of te groot zijn; zoniet, dan zal in het eerste geval van z' n wezenlijke eigenschappen beroofd zijn, - in het tweede, onbruikbaar zijn." Steeds de aurea mediocritas. Vgl. J. Ritter, *'Politik' und 'Ethik' in der praktischen Philosophie des Aristoteles*, S.153/176.

A. Zijderveld, *Institutionalisering (Een studie over het methodologische dilemma der sociale wetenschappen)*, Hilversum/Antwerpen, 1966, thematiseert 'n tweedeling die enigszins aansluit aan Aristoteles' eenheid van ethiek, economie en politiek. De twee-deling knoopt aan de twee grondleggers van de moderne sociologie aan, Emile Durkheim (1858/1917) en Max Weber (1864/1920).

Durkheim, positivistisch beschrijvend, toont aan hoe alomvattend, hoe doordringend het maatschappelijk kader de enkeling in al de voegen van z' n persoonlijkheid bepaalt. Weber, hermeneutisch begrijpend, leeft zich in in het individuele handelen (desnoods, in zijn 'charismatische' graad, tot 'n anti-institutaire' macht uitgroeiend), om aan te tonen dat de samenleving als structuur niet allesbepalend is. –

Deze dubbelheid van sociologische methode weerspiegelt zich in de sociale filosofie, in de persoon van A. Gehlen (1904/ 1976) en die van K. Marx (1818/1883). Gehlen stelt dat de mens, om vrije enkeling te kunnen zijn, in een vlechtwerk van instituties (religie, 'familie, enz.) behoort te leven om 'orde', vastheid en geborgenheid te kunnen verwerven. Marx echter stelt dat staat, kerk, kapitaal, huwelijk, eigendom, enz. het vrije handelen, praxis geheten, die desnoods revolutie wordt, 'vervreemdt', verslaaft, vooral doordat het arbeidsproduct (b.v. een stoel), resultaat van creatieve arbeid, in het verkopen - en - ruilenstelsel, tot 'ding' wordt en louter 'koopwaar' (goederenfetisjisme, dingwording). –

Zijderveld stelt de eenzijdigheid aan de kaak en denkt dat een 'dialectisch (d.i. op wisselwerking der twee eenzijdigheden ingestelde) zienswijze / methode niet-eenzijdig en complementair denkt en handelt.

Aristoteles zou, dunkt ons, zijn 'maat' (noch te veel noch te weinig, niet het een of het andere doch het ene en het andere) vooruitschuiven om die eenzijdigheid op te lossen. Men weet dat hij van de vrije burger (politès, civis) uitgaat, doch, al is de polis 'n gemeenschap van 'vrijen' die iedere despotische macht afwijzen, toch is zij 'n gemeenschap van vrijen "die omwille van zichzelf bestaan" binnen de ethische instellingen van de polis, samen met ouders en kinderen, met vreemden en medeburgers, met vrouwen en mannen, met slaven en vrijen.

Al wat de polis afneemt van de vrijheid, dient om 'n ethisch gelukkig leven van vrije mensen mogelijk te maken. In de polis 'leeft' (bios), handelt (praxis), 'wordt werkelijk' (energeia) de enkeling. -- Wat het verwerpen van de sofistieke politiek omvat.

-- (II) *Het wijsgerige grondschem (vakkenindeling).*

Aristoteles' belangstelling was 'encyclopedisch'. Wij geven 'n overzicht. "Niet lang na z' n dood in -322 werden zijn manuscripten geordend door uitgevers zodat zij het huidige corpus van zijn werken vormden." Aldus *J. Warrington, Aristotle 's Metaphysics*, London/ New York, 1956-1, 1961, p. viii. Aldus ontstond, dankzij de diaskeuasten (ordenende uitgevers), volgend schema.

A. Het organon (de dialectisch-analytische werken) d.i. denkleer.

Het organon, denkwerktuig, omvat twee soorten werken:

dialectische, die denkvorming bedoelen (opgelet Aristoteles gebruikt 'dialectiek' in de niet-Platonische zin, zoals b.v. bij Socrates en de Sofisten, nl. in de zin van uitgaan van gangbare meningen (ta endoxa) en haar voor en tegen afwegen, zich zodoende in de problematiek inwerken en wetenschappelijk denken inoefenen):

(i)a. ta topika, de topieken, die de vindplaatsen (topoi, loci) van gedachten behandelt.

(i)b. peri sofistikon elenchon, over sofismen of drogredenen; - in verband met dialectische arbeid: de retoriek, 'n vak dat leert hoe op gevoel en wil inwerken d.m.v. rede (vak dat, omwille van zijn doelstelling, tot de ethiek - politiek behoort;

analytische, die kennisarbeid behandelt, ta analutika, naam die komt van analusis,

d.i. ontleding van kennis in haar bestanddelen, d.i. definities en bewijzen; deze bestanddelen bestaan op hun beurt, uit andere bestanddelen

1/ definities (horismoi) bestaan uit begrippen (horoi) en hebben de vorm van 'n oordeel (apofantikos logos); **2/** bewijzen bestaan uit sluitredenen (sullogismoi); indeling:

(ii)a. peri katègorion, over de categorieën, handelt over de begrippen, uitgaande van de woordbetekenissen (de denkleer van Aristoteles, net als die van Platon (zie hoger blz. 108/109), is taalanalyse, die denkinhouden doorheen woordbetekenissen, uit de omgangstaal vooral, bestudeert); in dit boekje heeft hij het over de grondbegrippen zoals zelfstandigheid (substantie), bijkomstigheid (zoals kwaliteit, kwantiteit, betrekking e.d.m.);

(ii)b. peri hermeneias, de interpretatione, over de duiding of gedachte-uitdrukking, d.i. het oordeel (en meteen de zin waarin 'n oordeel zich uit); dit zijn twee voorbereidende boekjes; volgen nu de twee hoofdwerkjes:

(ii)c1. de analutika protera, analytica priora, de eerste analytiek, die handelen over de syllogismen (vooral de deductieve en de inductieve sluitredenen);

(ii)c2. analutika hastera, analytica posteriora, de tweede analytiek, die handelen **1/** over het bewijs, **2/** over de begripsbepaling (definitie) en de indeling (d.i. inhoudelijk en omvankelijk aspect van 'n denkinhoud of begrip) en **3/** over de axiomata, de denkbeginselen (b.v. **1/** wat is, is; **2/** wat niet is, is niet; **3/** iets kan niet tegelijk zijn en niet zijn).

Opn.:- 'Logica' als naam, kwam slechts na Aristoteles, in het Lukeion op om de denkleer aan te duiden.

B. De systematische werken (theoretisch, praktisch, poietisch).

“Alle intellectuele werkdadigheid is ofwel praktisch ofwel poietisch (productief) of theoretisch (speculatief)”, aldus *Aristoteles, Metaf. E.*

“In een poietische (productieve) wetenschap is het bewegingsbeginsel in de voortbrenger, niet in het product (het is ‘n kunnen (‘kunst’, vaardigheid) of ‘n ander vermogen). In een praktische wetenschap is de beweging in het handelende wezen, niet in wat gedaan wordt.”(Ibid. k. 7). Vgl. *J. Warrington, Ar., Metaphysics*, pp. 153, 155. Volgens *Metaf. E, 1* (o.c., 153/156), zijn er drie ‘theoretische of speculatieve’ wetenschappen.

Ba1. De fysiek (fysica). - Deze handelt over de veranderlijke maar zelfstandige zijnden, de bovenmaanse en de ondermaanse. Dit is het meest Milesische gedeelte:

kosmologie (Over ontstaan en vergaan, Over de hemel, Meteorologie, enz.),
levensleer (Over het leven der dieren, Parva Naturalia, Over de ziel (‘ziel’ is levensbeginsel zowel in plant, dier als in mens)).

Ba2. De wiskunde (mathematikè) (wiskunde). - Deze handelt over onveranderlijke maar onzelfstandige zijnden (Aristoteles is ervan overtuigd dat de getallen niet ‘op zich’ (zelfstandig) bestaan maar kwantitatief aspect van de zijnden zijn). Dit is Pythagoreïsch-Zenonisch.

Ba3. ‘Theologie’ (nu gewoonlijk ‘metafysiek’ geheten). - Deze handelt over én onveranderlijke én zelfstandige zijnden die de hoogste zijn in het heelal. Het “zijnde als zijnde” is er het voorwerp van, d.i., in Aristoteles’ duiding van ‘zijnde, ‘God’; vandaar de naam ‘theologie’ of ‘theologiek’. --

1/ Als wetenschap met volstrekte voorrang heet zij ‘wijsheid’ (sofia, ‘n Pythagoreïsch woord), ‘beginselenleer’ (archè; - ‘n Milesisch woord), ‘eerste filosofie’ (Pythagoreïsche zegswijze, want God als Monas, eerste en enig zijnde, is grondslag van alle andere).

2/ Als onderscheiden van wiskunde en fysiek heet zij ‘theologiek’ (‘n Platonische term; zie blz. 119 supra):

3/ Als allesomvattende wetenschap heet zij ‘zijnsleer’ (later ‘ontologie’; dit is ‘n Parmenideïsche erfenis); inderdaad, het begrip ‘zijn(de)’ is het universeelste (transcendente) begrip, waarin alle andere zich situeren. –

Opm.: - De naam ‘metafysiek’ is door ‘n toeval ontstaan: ‘n aantal boekjes, die Aristoteles, in de loop der jaren, in zijn zoeken naar inzichten, opgesteld heeft, “not a dogmatic system”, zegt D. Ross (niet ‘n dogmatisch stelsel), werden onmiddellijk na de fysica geplaatst door de diaskeuasten. Welnu, “meta ta fusika” in het Grieks, is, vertaald “na de fysika”. ‘Na’ werd achteraf geïdentificeerd als “hoger dan”: zo werd ‘metafysiek’ de naam voor dat vak dat behandelt wat voorrang heeft in de werkelijkheid.

Bbl. Ethiek (moraalopvatting), vooral de Nikomachische ethiek. **Bb2. Economiek** (huishoudingsopvatting). **Bb3. Politiek** (samenlevingsopvatting). – Deze zijn de praktische werken.

Bc. De poëtische (productieve) werken. -

Iets vervaardigen/maken is slechts één vorm van ‘praxis’ (d.i. beredeneerd handelen). Wellicht kan men, in dit gedeelte van Aristoteles’ werken, ‘n rest zien van de (in Homerische tijd) demiurgen (demi.ourgos, d.i. wie voor algemeen welzijn werkt,- vergelijkbaar, enigszins, met charisma, sociale genadegave, -) en ambachtslui.

Demiurgen zijn, archaïsch, b.v. zieners, heelmeeesters, zangers, timmerlui godentolken, herauten enz. Voor meer gegevens zie *E. Mireaux, Zo leefden de Grieken ten tijde van Homerus*, Baarn, 1979 (Fr.: *La vie quotidienne au temps d’ Homère*, 1958), blz. 135/154. –

Bij Aristoteles is, natuurlijk, de demiurg en de ambachtsman nagenoeg geheel ontwijdt (vooral de Sofistiek heeft de desacralisering doorgezet). –

De poëtica (over de dichtkunst) is ‘n poëtisch werk, alsook de retoriek. In de dichter en de redenaar komt de ‘dèmiourgia’, de dienst aan de gemeenschap, nog boven.

-- Opm.: over Aristotelische metafysiek.

Wij staan even stil bij ‘n uittreksel uit “Over de bestanddelen (ledematen) der dieren”, ‘n fysisch werk. Het typeert o.i. duidelijk de rest van (Platonische, ja, Orfische licht-metafysiek - zie hoger blz. 102/103 - die in Aristoteles’ filosofie aanwezig is.

Zoals iemand ooit zei: “De Aristotelische metafysiek komt voor als ‘n moeizame verovering van zelfstandige inzichten t.o.v. het Platonisch perspectief en vocabularium.” M.a.w. zijn metafysiek is ‘n Milesisch idealisme. –

“Onder de wezens die van nature bestaan, zijn de ene onvoortgebracht en onvergankelijk - Aristoteles bedoelt de sterren die hij, astrotheologisch, als goddelijk opvat - ; de andere echter hebben aandeel aan worden en vergaan. Ons is, nu, ‘n waarlijk bescheiden aanschouwing beschoren van die verheven en goddelijke wezens, want, wat zij, als grondslag van hun spuurwerk en van wat wij van hen willen weten, de zintuigen open prijsgeven, is hopeloos weinig.

M.b.t. de vergankelijke planten en dieren echter zijn wij, onder kennisoogpunt, er gelukkiger aan toe, want zij zijn onze medeschepselen en, indien men er genoeg voor over heeft, kan men, bij ieder soort, veel feitenmateriaal verzamelen. –

De twee hebben hun tover. Want, al vatten wij maar weinig van gene eeuwige wezens (de sterren), toch verschaft dit ons, gezien de verhevenheid van het vorsingsvoorwerp, veel meer genoeg dan de kennis van alle zijnden in onze omgeving.

Het gaat ermee als met de kennis van ‘n klein toevallig deel, bespeurd van ‘n geliefd wezen, die ons meer vreugde verschaft dan de nog zo volkomen en nauwkeurige beschouwing van vele andere dingen. Daartegenover biedt de mogelijkheid van ‘n groter en veelvuldiger kennis van de aardse wezens het voordeel ervan. Daarbij weegt het gevoel dat deze wezens ons nabijer zijn en verwanter van natuur, in zekere zin, tegen de voorrang van gene wijsbegeerte van de goddelijke zijnden weer op.”

De fysiek van Aristoteles ziet de ‘hemel’ als ‘n volmaakte bol waarvan de aarde het middenpunt is. De fysis, natuur, is al wat, in die bol, hetzij bewegingloos hetzij bewegend is. Hoofdvoorwerp van die fysiek is de beweging die uitgaat van de Eerste Oorzaak, de onbeweegbare Beweger, God, op alle tweede oorzaken, d.i:

1/ het onveranderlijk bewegende, de hemel, en 2/ het vergankelijke bewegende (ondermaanse), waarin wij, mensen, leven.

Dat vergankelijke bewegende is de ‘gewone’ fysis, uitgangspunt van het Milesisch empirisme (vgl. blz. 44 supra). Bewonder de hoge wijsgerige geest van volgend uittreksel, dat onmiddellijk aansluit bij het voorgaande:

“Aangezien wij (over de goddelijke zijnden, de sterren(hemel)) onze zienswijze vastgelegd hebben, (nl. in het werk ‘*Over de hemel*’), rest ons nog over de dierlijke natuur te spreken en, zoveel mogelijk, niets over te slaan, of het nu van groter of van kleiner belang schijnt. Want ook in die dingen die zich aan onze zintuigen als minder aangenaam aanbieden, waarborgt de scheppende natuur onmetelijke vreugden aan hen die er tenminste toe in staat zijn de oorzaken te kennen en die de juiste wijsgerige aanleg hebben.

Het volgende zou ongerijmd en bevreemdend zijn, enerzijds, bij het beschouwen van de reine afbeeldingen van de natuur, vreugde te beleven, daar wij de kunst die ze geschapen heeft - b.v. de vaardigheid van de schilder of de beeldhouwer -, daarin zien; maar, anderzijds, niet nog meer te houden van de oorspronkelijke scheppingen der natuur, tenminste indien wij er de oorzaken van kunnen doorzien.

Daarom mag men dan ook geen kinderachtige afkeer koesteren tegen de beschouwing van de lagere levende wezens, want in alle werken der natuur is iets wonderbaars (...). Wij behoren, bij het onderzoek van ieder dier, rustig nader te treden en mogen de neus niet optrekken. In alles immers is iets natuurlijks en schoons. Want het niet-toevallige en doelgerichte is vooral te vinden in de werken van de natuur; het doel echter omwille van hetwelk zij bestaan en ontstaan zijn, heeft zijn plaats in het rijk van het schone. Indien, intussen, iemand de beschouwing der andere dieren voor iets minderwaardigs houden zou, dan behoorde hij ook dezelfde mening te huldigen over zichzelf. Immers, men is er niet toe in staat, zonder grote tegenzin, de delen waaruit de mens bestaat, te beschouwen, - denk aan bloed, vlees, beenderen, aders en dergelijke.

Daaraan is de volgende bedenking te voegen: wie over ergens één dezer delen of vaten spreekt, heeft niet als opzet het onderzoek van de stof, ook niet als het doel van z’n onderzoek, doch zijn doel is de gehele vorm. De beschouwing van een huis geschiedt niet omwille van de tegels, de leem of de balken: de natuuronderzoeker behoort, evenzo, zijn oogmerk meer op de samenhang van het gehele schepsel (der natuur) te richten en niet op dat wat nooit afgezonderd van het gehele wezen bestaat.”

In deze laatste woorden komt de zin voor ‘Gestalt’, de gehele verschijningsgedaante, naar voren.

In *Metaf. 1003a 20*, zegt *Aristoteles*: “Er is ‘n wetenschap die het zijnde als zijnde tot voorwerp heeft en meteen zijn wezenlijke eigenschappen. Zij onderscheidt zich van alle bijzondere wetenschappen, want geen enkel dezer wetenschappen beschouwt het zijnde als zijnde in het algemeen, doch zondert ‘n bepaald gebied van het zijnde af en van dit deel alleen beschouwt zij de wezenlijke eigenschappen, -- zo b.v. de wiskundige wetenschappen.” Dat is de leer van het zijnde (‘ontologie’ duikt pas op begin XVII-de eeuw, bij Goclenius, *Lexicon philosoph.*, 1613). Ofschoon ‘n zijnsleer bij Platon aanwezig is, - ja, ofschoon, al sedert Parmenides, zij aarzelend haar weg baant, toch is Aristoteles er de formele stichter van.

M. Heidegger (1889/1976), de grote fundamentele ontoloog in existentieel denkkader, bekritiseert Aristoteles’ metafysiek als onto.theo.logica: inderdaad,

1/ de beschouwing van “zijnde in het algemeen” en 2/ die van ‘hoogste’ (d.i. goddelijk) zijnde’ vallen samen (waardoor zij voorrang hebben op alle ‘tweede’ filosofieën, zoals a/ wiskunde, fysiek, b/ ethiek, economie, politiek; c/ poëzie): zij zijn samen, onto.theo.logica, - logica, omdat het logische analyseren (zie *Organon*) fundamenteel is.

En, inderdaad, men kan ook ‘n ontologie ontwerpen die 1/ godvrij en 2/ logicavrij te werk gaat (de Sofistiek veronderstelt er zo een) doch of deze niet conforme (d.i. met de archaisch-religieuze traditie brekende) ontologie waar Heidegger op aanstuurt, de diepe crisis van de huidige Westerse mens beter zal oplossen dan de ontotheologische, is ‘n vraagteken. –

In alle geval, ontotheologica heeft ‘n viervoudige structuur, die wij reeds bij de Licht /duistermetafysiek van Platon (vgl. blz. 102/103 supra) hebben aangestipt:

preconstitutief, d.i., voor ieder ontstaan en vergaan der ons omringende zijnden, ligt het licht der goddelijke werkelijkheid (met haar getalvormen (Puth.), Ideeën (Plat.), of vormen (Ar.) als voorlichtende regels voor de dingen,

constitutief, d.i. in het ontstaan en vergaan zelf gelegen, is het licht der goddelijke getalvormen, ideeën of vormen;

informatief (cognitief), d.i. het onbewuste of bewuste kenvermogen der ontstaan-de en vergaande zijnden regelen de getalvormen, idee en / of vormen uit het goddelijk Zijnde en zijn Oerlicht;

deontisch, d.i. ethisch-politisch (voor de mens), werken de getalvormen, ideeën of vormen van het Oerlicht normatief en cybernetisch (bij afwijking sturen zij, hoe dan ook, bij) - die, uit de ontologie, 1/ het theo(logische) en 2/ het logische aspect, verwijderd meteen voornoemde vierledigheid.

Voor de Sofistiek, de Sceptis en dergelijke sofistiserende of sceptiserende wijsgerige stromingen zullen ons straks duidelijk maken of er zoveel gewonnen is met ‘n zuivere, 1/ Godvrije en 2/ logicavrije, ontologie, tenzij dit éne, nl. het algemeenste kader der ontologie, dat overblijft als men alle duidingen ervan heeft tussen haakjes gezet (epochè, oordeelsopshorting). Dat is Heideggers verdienste, blijkbaar.

Besluit. - H. Blackham, *Humanism*, 1968, pp. 106/107, noteert dat, in Demokritos en Platon, reeds de twee duurzame en grondig tegengestelde zienswijzen aanwezig zijn die ook nog onze tijd kenmerken:

Demokritos en de Sofistiek zien de fuis als op zich niet-rationeel geordende werkelijkheid; de mens kan leren deze werkelijkheid bruikbaar te maken door zijn belang aan de fuis aan te passen en, omgekeerd, de fuis aan zijn belang aan te passen; hiertoe behoort hij zijn eigen fuis om te vormen door 'n leerproces dat op ervaring gesteund is;

Pythagoras, Socrates, Platon, Aristoteles - elk op hun wijze, zien de fuis als rationeel geordend op zich, nl. als het werk van 'n ontwerpende goddelijke geest; de mens, met zijn 'geest', (verstand, rede), handelt goed door de fuis te bestuderen, ze in te volgen en zo het goddelijk ontwerp werkelijk te maken; beter, ja, anders kan de mens niet.

(i) Platon's zienswijze

Deze leidt, aldus Blackham, **a/** tot puritanisme, d.i. gestrengheid inzake beginselen van theologische, fysische, intellectuele of ethisch-politische aard, - zo b.v. zijn totalitair aandoende utopie die meer Sparta dan Athene als model neemt, of **b/** tot Neo-Platoonse theosofie, 'n vervreemding van de wereld en het lichaam, aldus steeds Blackham; - dit is 'anti-humanisme'.

(ii) Demokritos' zienswijze

Deze leidt tot 'redelijk' leven zoals dit **a/** bij Epikouros (-341/-271) tot uiting komt in universalistische zin, d.i. niet zich beperkend tot de (enge) zienswijzen van een of andere polis, of **b/** bij de latere 'humanisten' al naar gelang van de omstandigheden.

Blackham merkt op dat Aristoteles gevormd werd door Platon's invloed en, tot aan z'n dood, dezelfde religieuze geest en belangstelling bewaarde, doch met 'n strenger intellectueel geweten, waarmee hij zijn begrippelijke analyse uitwerkte en de vakwetenschappelijke basis van zijn wijsbegeerte verbreedde, aan de hand van wijsgerige grondbegrippen die z'n methode bepaalden en van nieuwe thema's. Daardoor leidde Aristoteles' denken - niet tot theosofie en mysticisme - maar tot de scheiding van **1/** vakwetenschappelijk onderzoek en **2/** eigenlijke metafysische wijsbegeerte, te Alexandrië.

Beoordeling van deze 'humanistische' zienswijze.

De Blackhamse zienswijze werkt met "wit-zwarte" tegenstelling, - hetgeen altijd tot karikaturisering leidt;

Blackham is, vanuit zijn onbewuste diepte, allergisch voor religie, die, altijd, 'afkeurenswaardig' is in zijn ogen, terwijl a-religie steeds beaamd wordt, - daar waar in feite **a/** deze zienswijzen ineenvallen en **b/** 'goed' en 'kwaad' zowel bij 'humanisten' als bij 'niet-humanisten' te vinden zijn.

Eén voorbeeld: ook Platon voelt de fuis als enigszins niet-rationeel aan; ook Platon past het menselijk belang aan de fuis, en de fuis aan het menselijk belang aan; ook Plato maakt 'n leerproces door, enz. - 'Wit-zwart' is bedenkelijk.

IIIA. Hellenistisch - Romeinse klassieke filosofie (-320/4-200).

Hellenisme. –

‘Hellènizein’, Helleens spreken, Helleens leven, geeft Hellenismos, Hellenisme, dat, ondertussen, in ons huidig spraakgebruik, twee betekenissen heeft: (i) geloof in de klassieke Helleense cultuur (desnoods met minachting voor de Hellenistisch-Romeinse tijd), (ii) geloof in alle Helleense cultuur, ook de de Hellenistisch-Romeinse.

J.G. Droysen (1808/1884), de Pruisische historicus en politicus, schiep in 1836 de term ‘Hellenismus’ om aan te duiden de tijd tussen 1/ de dood van Alexandros de Grote (-325) en 2/ de inlijving van Egypte (na de slag van Actium (-31) van Octavianus, de latere princeps Augustus, tegen Antonius en Kleopatra) in -30,- dit in zijn werk *Geschiede des Hellenismus* (1877/1878²), waarin hij de culturele eenheid in de veelheid van monarchieën bestudeerde die Alexandros de Grote had nagelaten, bij zijn vroegtijdige dood, als “een zeer bloedige nalatenschap”.

Zoals V.L. Ehrenberg, *Hellenistic Age, in Encyclopedia Britannica* 1967, 11, pp. 322/334, zegt: Droysen ‘vergat’ Rome. Dit tweevoudig:

+/- -200 begint de druk van de Romeinse veroveringen op de Hellenistische wereld te wegen tot aan de opslorping in -30;

hoewel in ‘n nieuw imperium opgenomen, blijft het Hellenisme, als cultuur, bloeien, ja, het neemt nog toe, zodat men van ‘n tweede Hellenisme kan spreken onder de Romeinse overheersing. Het is de overgang van de klassieke cultuur naar de christelijke.

Hoofdkenmerk is, aanvankelijk, (i) de vermenging van Macedonische en Helleense bevolking, die, in allerlei vormen (militair, administratief, gerechtelijk, artistiek, wetenschappelijk, filosofisch, enz.), met de verovering meekwam, met de autochtone of inheemse bevolkingen in Anatolië, Syrië, Egypte, Mesopotamië, enz. (in Egypte b.v. schat men de verhouding 1 miljoen Grieken t.o.v. 8 miljoen Egyptenaren), - vermenging, die lang voorbereid was, op vele plaatsen, door de Helleense koloniseringen overal rond de Middellandse Zee; (ii) de vermenging van de Helleense cultuur die zich verspreidde met de Oosterse culturen (vooral met haar religies) -

Het Oude (Nabije) Oosten. –

Hellas, in z’n Ionisch-Aiolische uitwijkingen in Anatolië, heeft altijd contact gehad met ‘het Oosten’, dat geleidelijk insijpelde (men denke aan Platon’s en Aristoteles’ informaties omtrent de religie der Parsis (= Zoroastriërs)) - zie b.v. hoger blz. 92 v., doch, na Alexandros’ dood vooral, begint ‘n dieper contact.

Daarom ‘n korte karakteristiek van de Oosterse culturen. *J. De Keyzer, Beschavingsgeschiedenis van het Oude Oosten*, Antwerpen, 1941, hoe verouderd ook, biedt nog steeds ‘n geldig schema. –

Volkenkundig. - Egypte, Mesopotamië (Soemeriërs, Elamieten, Akkadiërs, Babyloniers, Assyriërs, - alleen de Soemeriërs zijn niet-semieten)

dit zijn de twee oudste kernen van beschaving, - de Syrisch-Palestijnse ‘gang’ (met zijn Semitische bevolkingen, Feniciërs (= Kanaänieten), Hebreeën, en z’ n niet Semitische Filistijnen), Anatolië of Klein-Azie (Hittieten, Hoerrieten, Frygiërs, Lydiërs, hoofdzakelijk Indo-Europeeërs), Iran (Heden Perzen, Sogdiërs, Baktriërs, - Indo-Europeeërs). Ziedaar de voornaamste volken. –

De Keyzer vernoemt niet Koesj, het oude Nubie, ten Zuiden van de tweede tot de vierde cataract in de Nijl, gecentreerd rond Napata en, later, Neroë, als hoofdsteden (Napata wordt door de Romeinen in -23 veroverd), bekend om z’ n Kandake’ s (regerende koninginnen, onder wie er één in aanraking kwam met Augustus).

Vgl. *J. Leclant, Het rijk Koesj, in Koerier Kr. 78* (okt. 1979), blz. 55/57. Koesj is van belang omwille van het contact met zwart Afrika. -- Ook Oerartoe is De Keyzer onbekend; verwezen zij naar *B. Piotrovsky, Ourartou, Genève/ Paris, Munich, 1969* (Oerartoe werd, in de Bijbel, Ararat, - in de Latijnse Bijbel Armenia). Dit om te tonen hoe de geschiedschrijving voortdurend ontdekt.

(ii) Internationaal.

Hoofdbezigheid was de strijd om de heerschappij en de oprichting van grote rijken, die achtereenvolgens gesticht werden door de Babyloniërs, Egyptenaren, Assyriërs, Neo-Babyloniërs, Meden en, last but not least, Perzen, met wie Alexandros zal afrekenen. Deze rijken, resultaat en droom van ‘imperialisme’, schiepen ‘n onmetelijke smeltkroos van volken en culturen, iets waarop Alexandros inging - dit des te meer daar de Oosterlingen zelf a.h.w. om één groot vreedzaam rijk vroegen en hem als ‘bevrijder’ begroetten.

(iii) Nationaal.-

Onbepaalde monarchie (Oosters ‘despotisme’) kenmerkt de meeste rijken of rijkjes. De vorst, ‘zoon’, ‘afstammeling’ of ook ‘stadhouder’ van de godheid, was de bezitter van het land met zijn hele landschap, de onderdanen inbegrepen (naar lijf en bezit). Hij is priester, doch ook wetgever, rechter, legerbevelhebber. Het zgn. volk was ondergeschikt onder zo ‘n dominaat. –

Alleen Israël vormde hierop, behalve in de koningentijd - en dan nog - een uitzondering. - Alexander, zijn opvolgers, de Diadochen, - later, de Romeinse principes (die dan domini worden), zullen zich aan die monarchie spiegelen.

- (iv) Socio - economisch. –

Het ‘Oosten’ was overwegend agrarisch (akkerbouw, veeteelt). Vooral in Anatolië, de Syrisch-Palestijnse gang en de Nijldelta was nijverheid en handel sterk.

De handel, vooral door de Feniciërs en Arameeërs gedreven, was wezenlijk ruilhandel (met graan en, later, edele metalen als ruilmiddel), totdat de Lydiërs de munt uitvonden en de Perzen de munteconomie verspreidden (de gouden Dareikos), die voor hen, te Soesa en te Persepolis, tot fabelachtige schatverzameling leidde. - Iets waar Alexandros gulhartig zal voordeel uithalen, zodat de Middellandse Zee handelszee wordt, meer dan vroeger.

- (v) **Algemeen cultureel.** –

S.V.Kramer, L' Histoire commence à Sumer, Paris, 1975, is 'n herwerking van 'n boek, twintig jaar geleden uitgegeven, met 'n cultuurhistorisch opwindende stelling, nl. “Het Griekse mirakel had 'n voorganger.

Vanaf het derde millennium voor J.-Chr. hadden de Soemeriërs het schrift uitgevonden, de eerste stadstaten gesticht, de eerste wetscodices verwoord, de eerste letterkundige uitdrukking geschonken aan de mythe, aan het epos, aan 'n diepgevoeld lyrisme dat de mooiste teksten van het Oude Testament aankondigt.”

In deze herwerkte uitgave (dertig hoofdstukjes) breidt hij z'n stelling nog uit: de ouds gekende beschaving geeft het werkelijke begin van alle mogelijke takken van menselijke werkdadigheid als landsbestuur, politiek, opvoeding, letterkunde, wijsbegeerte, ethiek, wetgeving, rechtspraak, landbouw, geneeskunde.

Steller is formeel: hij geeft wat “definitief verworven” zekerheid is. Blz. 97/121, geeft de 'eerste' kosmologie: steller zegt dat de filosofie der Soemeriërs natuurlijk geen Helleense fysiek is met haar Milesisch empirisme of Platonisch idealisme - het rationeel logische dat het universele uit het particuliere en/of singuliere haalt (abstractie), is nog onontwikkeld. Toch is er echte kosmologie, alsook echte ethiek (o.c., pp. 122/127), alsook echte paideia (o.c., pp. 33/39). –

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Hellenen, voor Alexandros, doch vooral na hem, met gretigheid ingingen op Oosterse cultuur.

Samengevat: (i) letterkunde, vooral bij de Semieten, is het meest ontwikkeld; (ii) de bouwkunst is meesterlijk (tempels, graven, paleizen); (iii) vakwetenschappen zijn er, doch hoofdzakelijk praktisch, sterk magisch nog ('sacraal') niet op z'n Helleens, natuurlijk. (iv) filosofie eveneens; 'n zienswijze hebben de Oosterse culturen doch niet-Helleens wijsgerig verwoord. –

Hoofdtrek: conservatief-traditiegebonden; wat niet betekent dat er geen evolutie is: de cultuurgeschiedenis bewijst het; doch zij is, vergeleken met de Helleens-Westerse, trager, doch niet zonder typisch Oosterse verfijning, meermaals. - Alfabet, tijdsindeling, gewichtenstelsel, - dit alles is naar Hellas en het Westen overgegaan; ook aanvankelijke sterrenkunde (rein en astrologisch) en geneeskunde, om van de Bijbel te zwijgen die 'n enorme planetaire invloed heeft. De piramiden dwingen nog eerbied af.

(vi) **Religieus.** –

Twee hoofdtypes:

(a)1 Naturisme, d.i. religie die nauw aansluit bij de fisis, de natuur; - polytheïstische duiding van de natuur (veel functiegoden (d.i. met bijzondere taak in kosmos en mensheid), geschaard rond 'n oppergod);

(a)2 duidelijke chthonische onderlaag (vgl. *M. Stone, Eens was God als vrouw belichaamd*, Katwijk, 1979; Vgl. de Helleense onderlaag van dezelfde aard: *J. Hawkes, Dawn of the Gods*. London, 1968; vgl. ook *C. Bleeker, De moedergodin in de oudheid*, Den Haag, 1960, *Encyclopedia of World Religions*, London, 1975, pp. 19/22);

Namen als Inanna en Ishtar (Mesopotamië), Isis (Egypte), Anahita (Iran), Kubele (Frygië), Astarte (Fenië), Athtar (Zuid-Arabië), Athar (ook Atargatis, Syrië), wijzen op de tellurische hemelkoninginnerelgie;

(a)3 vruchtbaarheidsrelgie; met de vorige lagen verbonden (vgl. *K. Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion*, Zürich, 1954, S. 295/305, over het conflict tussen Bijbel (profeten) en dergelijke religie);

(a)4 geestengeloof; - de demonologie van de Bijbel wortelt gedeeltelijk daarin;

(a)5 priesterkasten allerhande;

(a)6 magie, zowel cognitief (wichelarij) als technisch (toverkunst); -

(b)1 het Israëlitisch monotheïsme - samen met het henotheïsme van Perzië en van Egypte (Ekhnaton: Atonisme), in veel mindere mate -;

(b)2 het ethisch dualisme van Perzië - deze laatste religies contrasteren met de eerste. - Semitisch zondebesef, Egyptisch onsterfelijkheidsgeloof, Perzische waarheidsliefde en zedeleer; - zijn blijvende cultuuraspecten geworden.

Opgemerkt zij, met *H. Obbink, Cybele, Isis, Mithras (Oosterse godsdiensten in het Romeinse rijk)*, Haarlem, 1965, dat de Oosterse ‘mysteriën’, vanaf de dagen van Jezus vooral, diepgaande invloed, ook op het Westen hebben uitgeoefend.

Ziedaar al te bondig wat ‘Oosten’ en “Oosterse cultuur” betekenen: met die wereld werd het Hellenisme geconfronteerd en, omgekeerd, die wereld werd gehelleniseerd.

Uitdijing van het Hellenisme:-

P. Léveque, L'aventure grecque, Paris, 1964, pp. 484/523, geeft ‘n overzicht van de Helleense oikoumenè (algehele bewoonde en gekende wereld). Kolonisering en handelsbetrekkingen ook veroveringen leggen de basis.

Barbaars Europa: Sarmaten, Scythen (N. v. Zwarte Zee), de Donau-Balkan (Thrakiërs, Geten, Daciërs), de Kelten (Gallië) - denk aan Hellenistisch Massila (Marseille) -, aan de Kelto-Liguren (Provence), de Kelt-Iberen (Languedoc-Roussillon), de Iberen (Spanje);

de Midden - Middellandse Zee: Carthago, Rome (alook beider rijken);

Afrika: Nubië (Koesj) - Homeros kent de Pugmaioi, Pygmeeën, van wie hij de gevechten met Grieken oproept;

Arabië - Eratosthenes beschrijft de vier Zuid-Arabische stammen -;

Azië: Baktrië (tussen N.-Iran en Indië) - Men heeft Griekse opschriften gevonden in Zuid-Afganistan, Indië, - er zijn Grieks-Baktrische en Grieks-Indische rijken geweest; ja, de Aziatische steppe en China - onmiskenbare archeologische vondsten bewijzen dat Grieken en Helleense cultuur tot zover doordrongen, via Baktrië vooral. -

“Indien Rome algeheel omgevormd te voorschijn komt uit zijn contact met de Hellenistische rijken, indien de Kelten, Iberen of Nubiërs tot ‘n menselijker leefwijze geraken dankzij die rijken, de Indiërs zijn hun slechts ‘n nieuwe zin voor schoonheid schuldig.” Aldus Lévêque, o.c., p. 523.

Het merkwaardige van de omvangrijke Hellenisering is dat zij geweldloos verloopt want ‘n onweerbare verleiding ging van Hellenisme uit.

Periodisering; van het Hellenisme.-

V. Ehrenberg, a.c., onderscheidt dus twee Hellenismen. wij verklaren dit nader.

Het eerste (= op het Oosten gerichte) Hellenisme. - Ehrenberg onderscheidt drie tijden. –

(i)a. -323/-280, d.i. de troebelen der Diadochenoorlogen (onder Alexanders opvolgers), die eindigen door de slag bij Kouroupedion (-281). Daaruit rijst ‘n nieuwe statengemeenschap op in de vorm van drie monarchieën: Macedonië (Antigonieden), Voor-Azië (Seleukieden) en Egypte (Ptolemaiën). –

(i)b. -280/ +/- -160, d.i. de scheppende tijd, op basis van machtsevenwicht der monarchieën, gekenmerkt door Hellenisering van grote gebieden; de filosofie en de vakwetenschappen spelen ‘n grote rol; --

(i)c. -160/-30, d.i. op grond van verval der monarchieën, opkomst van Oosterse staten en cultuur en groeiende Romeinse veroveringen, ‘n tijd van religieuze en mystische stromingen.

Het Oosten heeft, aldus P. Lévêque, o.c., p. 483, zo goed als niets bijgedragen op het terrein van de letterkunde en de wetenschap, iets meer inzake kunst en wijsbegeerte, doch bijna alles op religieus gebied.

“De Griek van Egypte, indien hij ziek is, zal zich eerst tot ‘n Grieks geneesheer wenden, die ‘n methode van diagnose, ‘n behandeling, ‘n voorschriftenhandboek, alle van bijna zuiver Helleense aard, zal toepassen. Maar, twijfelt hij eraan op die wijze zijn gezondheid terug te krijgen, dan zal hij graag, boven Thebe, de bergen in, omhoogtrekken naar de graftomben, om de genezing af te smeken van Amenhotep, de zoon van Hapou, “een zeer goede god”, zoals de bijna alle in het Grieks gestelde graffiti het uitdrukken.” (o.c., ibid.)

Wat betekent dit? **a/** Dat het onderscheid tussen de tweede en derde tijd, **(i)b** en **(i)c** hierboven, slechts in ‘n meer en ‘n min ligt; **b/** dat dit de directe voortzetting is van de hele vierde eeuw: “Men keert noodgedwongen terug tot de volgende grondige ongerijmdheid die wij, bij het begin, aanwezen: deze eeuw die de eeuw van Aristoteles is, is ook de eeuw waarin het heimwee naar het goddelijke, voor het eerst, met zoveel geweld te voorschijn treedt.

Overall triomfeert het irrationele, waaraan men zich met wellust overlevert.” Aldus Lévêque, o.c., 390. M.a.w. op dat gebied leerde de buiten Hellas levende Hellenistische Griek niets wezenlijks van de Oosterling: **a/** seculaire, ontwijde wetenschap en filosofie, enerzijds, en **b/** anderzijds, religie waren de twee sterk bijeenlevende componenten reeds voor het Hellenisme, De religieuze componenten werd wel versterkt en met vreemde aspecten aangevuld.

Drie centra. - Een grote en mooie stedenbeschaving ontstaat in dat kader.

Alexandrië had ‘n ‘mouseion’, museum, d.i. ‘n plaats in verband met de Muzen of de door haar ingegeven kunst, vooral ‘n letterkundig-opvoedende plaats (zo was er ‘n mouseion in de Academie en het Lyceum); dat van Alexandrië word +/- -280 gesticht door Ptolemaios Soter

(-367/-282), de eerste van de Macedonische vorsten van Egypte, op aanraden van Aristoteles' leerling Demetrius van Faleron (\pm -350/...); er konden 'n honderd geleerden aan speurwerk doen, komende van de vier windstreken, betaald door de Ptolemaïen (later door de keizers). Ook gesprekken en andere culturele werkdadigheden grepen erin plaats; -- daaraan min of meer verbonden was de beroemde bibliotheek, die, toen zij ten tijde van Julius Caesar in de vlammen opging, minstens vijftigduizend boekrollen zou hebben bevat.

Tweede centrum was Antiocheia.

Het derde was Pergamon. Overal waar Grieken zich vestigden, werden bibliotheken opgericht. De intellectuelen van Hellas trokken dan ook gemakkelijk naar die centra.

Besluit: van Macedonië tot Indië sprak men 'n Grieks, de koinè, de gemeenschappelijke taal en kwam 'n gemeenschappelijke mentaliteit tot stand. In die smeltkroes situeren wij 'n paar feiten:

zoals *G. Bartelink, Geschiedenis van de klassieke letterkunde*, Utrecht/Antwerpen, 1971, blz. 121vv., zegt, werd het grootste gedeelte van het Oude Testament te Alexandrië in het Grieks vertaald (septuaginta) die tekst werd de Bijbeltekst van de diasporajoden en, later, van de eerste christenen; na de vertaling van de Oud-Sumerische hymnen in het Babylonisch, is deze vertaling de eerste grote poging om van een taal in een andere te vertalen en wel zo dat 'vertaling' reikt van **a/** streng woordelijk weergegeven tot **b/** 'vrije' vertaling; deze vertaling geschiedde door de Zeventig die werkten onder de bescherming van koning Ptolemaios II Filadelfos (-367/ -282) en z'n opvolgers;

W. Clarysse en A. Wouters, Een rijke bron van kennis over de Oudheid, in Alumni Leuven 8:3 (sept. 1977, blz. 21/23, wijzen op de papyrologie, te Leuven gestart in 1936 en uitgegroeid tot wereldfaam: papyrus was de schrijfstof in de oudheid, vooral in Egypte bewaard, omwille van het ultradroge klimaat; de oudste papyri dateren van \pm -2.500 (piramidentijd), doch 'papyrologie' betekent de studie van de documenten tussen **a/** de verovering van Egypte door Alexandros (-323) en **b/** de verovering ervan door de Arabieren (+650), m.a.w. de Hellenistische tijd.

Van Sapfo werden 264 fragmenten gevonden; van Platon zijn er papyri, gekopieerd nog geen eeuw na zijn dood; van Aristoteles vond men de volledige "Staatsinstellingen der Atheners" (waarin hij zich als historicus ontpopt); op vele gebieden zijn de papyri 'n documentatie bij uitstek over het Hellenisme.

Eén voorbeeld: op grond van grafinschriften, taksbewijzen en mummie - opschriften kan men aantonen dat de gemiddelde leeftijd in Egypte, toen ten tijde, amper vijfendertig jaar was; - hetgeen te denken geeft omtrent de antieke indruk dat worden en vergaan het kenmerk waren van de fuisis.

(II) Het tweede (= Romeins - Oosters) Hellenisme. –

Ondertussen vestigt Rome geleidelijk, z'n imperium: in -168 ontstaat de Romeinse provincie Macedonia, in -129 Asia (Pergamon), in -30 Aegyptus (Egypte); in +70 valt Jeruzalem; - van +114 tot +117 ontstaan de provincies Armenia (het oude Oerartoe), Assyria, Mesopotamia. –

Dit terwijl, in het Westen, -58/-51, Julius Caesar Gallië verovert (waarbij in -55 de eerste Rijnovertocht en overtocht naar Brittannië plaatsheeft). -49/-46 verovert J. Caesar Spanje. –

Twee tijdvakken inzake keizerschap:

(a) -27: Octavianus krijgt de eretitel 'Augustus' (de verhevene); hij wordt 'princeps', de eerste onder gelijken (principaat);

(b)1 +37/ +41: keizer Caligula vervangt het 'princi-paat' door het Hellenistisch-Oosters godkoningschap (dominaat in het verschiet);

(b)2 +274: keizer Aurelianus wordt "dominus et deus" (heer en god); tegelijk wordt de zonne-eredienst van Emesa (sol invictus) als staatsreligie ingevoerd;

(b)3 +297: onder Domitianus wordt het eigenlijke dominaat (d.i. volstreekte monarchie rond de goddelijke keizer) ingevoerd.

-- Zoals *M.P. Nilsson, Les croyances religieuses de la Grèce antique*, Paris, 1955, p. 99, zegt, begint (na de filosofische verlichting (s sofistich begrepen)), omtrent één eeuw na de veroveringen van Alexandros (-336/-323: hij sterft in -323 te Babylon aan de koorts), de grote terugkeer van de mensen tot de religie, en wel de Oosterse religie heel bijzonder.

Zoals *F. Cumont, Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929-4 (1905-1), pp. 1-2, zegt, vond Rome, in het Westen, de basis van zijn krijgsmacht (de legioenen van de Donau en de Rijn waren steeds veel betrouwbaarder dan die van de Eufraat en de Nijl), doch, nog voordat Constantijn de Grote (+324/ +337: in +330 krijgt Buzantion de naam Constantinopolis als christelijke rijkshoofdstad) het zwaartepunt verlegt naar het Oosten vindt Rome in het Westen nijverheid en rijkdom, technische vaardigheid en artistieke scheppingskracht, verstand en wetenschap, om van zijn hoofdverrichting, religie te zwijgen.

'Tweede' Hellenisme. –

Inderdaad, de Romeinse tijd verschilt van de Alexandrijns-Diadochische tijd:

(i) de Oosterse staten van het Hellenisme verdwijnen tot Romeinse provincies;

(ii) a de pax romana, de Romeinse vrede, komt in de plaats van voortdurende onrust, althans totdat +/- +220 de 'crisis van de antieke wereld' inzet, doordat Germanen en Sarmaten (N.), Perzen (O.), Berbers en Moren (Z.), als "bereden grensvolkeren" beginnen op te dringen;

(ii)b. één echte oikoumenè, bewoonde wereld, ontstaat in dat kader; **(ii)c** het Latijn, als taal, komt op nevens de Griekse koinè;

(ii)d het Romeinse recht en de Romeinse bestuursvormen, althans tot op zekere hoogte in het Oosten, vinden overal ingang. Toch

niettegenstaande deze werkelijke verschillen, blijft het Hellenisme: “Voorzeker, Rome verovert, beetje voor beetje, Hellas en de Griekse koninkrijken, terwijl de Griekse prinses de hoge satrapieën - d.i. provincies met aan haar hoofd vazallen, ‘satrapen’ genaamd - beheersen en zich van westelijk Indië meester maken.

Doch overal versterken de opbloei van de uitwisselingen en de toegang tot de Griekse cultuur die eruit voortvloeit, de rijkdom en het prestige van de leidende volkslagen, Romeinse nobilitas, Baktriaanse en Indische élites die met de Griekse bezetter collabo-reren.

Op ideologisch vlak vertegenwoordigen de religieuze syncretismen, waarin het Hellenisme min of meer ‘n rol speelt, ‘n kostbare bijdrage tot de verwerving en het behoud van de macht, - te Rome in het voordeel van de verbovennatuurlijkste imperatores, nl. op grond van hun persoonlijke verhouding tot de goden, - in Indië, waar ‘n gehelleniseerd Boeddhisme - de zgn. Grieks-Boeddhistische kunst dateert men heden ten dage als zijnde van de eerste eeuw na Christus, dus van na het einde van de Griekse overheersing, - de volksmassa’s van deze aarde vervreemdt door hun de hersenschimmige hoop op ‘n hiernamaals, dat ze voor hun geduld hier op aarde zal belonen, zogezegd, voor te spiegelen.” Aldus P. Lévêque, o.c., p. 540: - o.c., 525, zet steller de gelijkenissen met het eerste Hellenisme op ‘n rijtje:

heel het Oosterse gedeelte van het Romeins imperium blijft Grieks, taalkundig en cultureel gesproken;

Hellas zelf kent, in de tweede eeuw na Christus, ‘n heropleving (‘Renaissance’), belichaamd in geesten zo uiteenlopend als **1/** Plutarchos van Chaironeia (+45/+125), eclecticisch platonieker, **2/** Loukianos (Lt. Lucianus) van Samosata (in Syrië) (+120/185), de schaamtevrije schrijver van ontspanningsliteratuur, de veelbereisde retor, en **3/** Pausanias ergens uit Anatolië (+/- +150/180 z’ n akmè of hoogtepunt van activiteit), de land- en volkenkundige, steller van ‘n tiendelige *Periègèsis tès Hellados*, ‘n reisgeleide door het toenmalige Hellas. –

Dit terwijl in het Westen (**i**) de meest dynamische provincies tegelijk de gehelleniseerde provincies zijn, gedurende lange tijd, nl. Baetica, d.i. Zuid-Spanje, Tarraconensis, d.i. N.O. Spanje, Narbonensis, d.i. Zuid-Frankrijk, en Africa, d.i. de streek rond Carthago, en (**ii**) Rome algeheel gehelleniseerd is (**a/** retoriek als paideia (Isokrates), **b/** kunst (t/m derde eeuw), **c/** letterkunde, **d/** religio, **e/** wijsbegeerte (Stoa, onder de Antonini (+96/ +192) of adoptiefkeizers, hun tweede naam), **f/** autocratische monarchie-opvatting). (**iii**) De **crisis** van de derde eeuw na Chr., die de Romeinse oikoumenè doet daveren op haar grondvesten ziet **a/** de heropleving van het Platonisme (theosofisch geduid) en **b/** de doorbraak van één Oosterse religie, het Christendom.—

Besluit: hoe verschillend ook, **a/** de zuiver Hellenistische en **b/** de Romeins-Hellenistische perioden zijn fundamenteel één.

Indusbeschaving en Hellas. –

P. Lévêque, L. av. gr., 520, schrijft: “Sommige Oosterse elementen van het Pythagorisme kunnen Indisch zijn. In alle geval, het “grote jaar” van 10.800 jaren dat, volgens Herakleitos, de hemellichamen toelaat hun posities opnieuw in te nemen, is het waarschijnlijk.

Men weet dat mensen als Dodds het ‘Oosterse’ in het Pythagorisme betwijfelen; - dit niet zonder ernstige redenen.-- “Aristoxenos van Taranton, leerling van Aristoteles, vermeldt het bezoek aan Socrates van ‘n Indische wijze die hem leert dat men, zonder kennis van de goddelijke dingen, de menselijke niet kennen kan: waar of vals, deze anekdote kwam niet onzinnig voor.” –

“De geschiedenis der vakwetenschappen (sterrenkunde en geneeskunde vooral) zou, van deze invloed van het Oosten in het Westen, ook voorbeelden verschaffen. De Hippokratische traktaten kennen Indische geneeswijzen. Het traktaat “Over de winden” verklaart de ziekte uitgaande van de omloop der winden in het lichaam volgens Brahmanenbespiegelingen. *Platon*, in z’ n *Timaios*, verklaart het lichaamsevenwicht uitgaande van drie wezenlijke stoffen, lucht, flegma en gal, - ‘n leer die klassiek is in de Indische fysiologie.” –

Besluit. - a/ Voor de Voorsocratiek en de Klassiek, indien er Indische invloeden zijn, dan zijn zij **(i)** onzeker en **(ii)** schaars. Wel brengen handelsbetrekkingen en gezantschappen steeds intenser contacten, mettertijd.

b/ De Hellenistische tijd, na Alexandros’ veroveringen tot aan de Indus, intensifieert de wisselwerking, natuurlijk. Zo b.v. bewondert men de Indische gumnosofistai, d.i. letterlijk de naakt (gumnos) levende wijsheidsleraars. “Het Romeinse tijdvak alleen beleeft de ware ontwikkeling van intellectuele contacten, dankzij toegenomen handelsbetrekkingen. Dan werkt Indië zich in de sterrenkunde, astrologie, geneeskunde der Grieken in en bootst, misschien, hun theater na. Omgekeerd kan men ‘n Indische invloed vermoeden op de Helleense roman of op het denken van de Gnostiekers en van Plotinos (+203/+269).” (o.c., 520). M.a.w. ook in de Hellenistische tijden is de Indische invloed **(i)** schaars en **(ii)** meestal onzeker.

Indië’s vroegculturen. –

De archaische cultuur werd, 1921/1924, ontdekt: stedenbeschaving (Mohenjo Daro, Harappa) bestond, +/- -3000 / - 1500 (‘Induscultuur’), met paleizen, huizen, sieraden, schrift, beelden. enz. De godenbeelden, fallosvering, maangodin, heilige dieren, slangendemonen, enz. geven ‘n schets van de oerreligie, die ‘vruchtharheidsreligie’ (chthonisch) was. De dragers waren wellicht Dravida’s

+/- -1500/-1200 vallen de Ariërs (+/- -2500/-2000 in de Zuid-Russische steppen rond het Aralmeer gesitueerd) binnen. Zij vormen de bovenlaag der bevolking met haar vier kasten (brahmanen; - adellijke krijgers; - boeren, kooplui, ambtenaren; - dienend volk), eigen taal (Sanskriet), Rigvedarreligie (+/- -1000) afgewerkt, waaruit +/- -600/+400 het oudste Hindoeïsme (Brahmanisme) ontstaat) Vgl. *C. Bleeker, Het geheim van de godsdienst*, Wassenaar, blz. 31.

Het Hindoeïsme

Deze religie is, aldus *F. Moller-Kristensen, Indische Religionen*, in *J. Asmussen / J. Laessoe/C. Colpe, Handbuch der Religionsgeschichte*, Göttingen, 1972 (*Deens: Kobenhavn, 1968-1, 1972²*), II, S. 373/513, een versmelting van niet-Arische en Arische religies, rond -600 begonnen (o.c., 377): erediensvoorwerpen uit de vroegste Induscultuur gelijk-ken sterk op die van het latere Hindoeïsme, - zo b.v.

a/ vrouwenbeelden (zgn. 'moedergodinnen', 'hemelkoninginnen')

b/ 'n godheid die in soort yogazithouding, omgeven van dieren, troont (herinnert aan Sjiva, de Heer der dieren, de grote yogi), linga (manlijk gemachtsorgaan) en yoni (vrouwelijk gemachtsorgaan),- beide vindt men ook in de Sjivareligie (o.c., 376). Zodat het oudste Hindoeïsme, ook wel Brahmanisme geheten, als 'n versmelting voorkomt van (Rig)vedareligie (Arische bovenlaag) en oorspronkelijke Indusreligie (onderlaag). Vgl. C. Bleeker, o.c., 38/43.

Verdere Indische ontwikkeling. –

a/ Indusreligie; **b/** (Rig)vedareligie (Vedisme) **c/** Oudste Hindoeïsme (Brahmanisme) vormen de achtergrond waartegen +/- -500 het Boeddhisme en het Jainisme ontstonden. –

Boeddha

Hij leefde omtrent -560/ -480. Hij is ongeveer de tijdgenoot van Puthagoras, Parmenides, Herakleitos.

a/ Het Hinayanaboeddhisme, daarna **b/** het Mahayanaboeddhisme (dat veel sociaal-voelender is en meer tot de volksreligie neigt dan het Hinayana) en **c/** het Vajrayanaboeddhisme (de Tantris(tis)che duiding van het Mahayana) tonen ons de ontwikkeling van Boeddha's stelsel, in en ook buiten Indië. –

Vardhamana,

beter bekend onder z' n bijnaam Mahavira (de grote held), leefde van omtrent -540 tot -470. Streng ascetisch heeft hij zich doodgevast. In 1961 waren, officieel -statistisch, nog twee miljoen Jaina's (Mahavira-aanhangers) in India. 'Jina' betekent 'overwinnaar', d.i. iemand die de verlossing bereikt heeft. Daarvandaan de naam Jainisme, - stelsel dat niet buiten India geraakte.

Opm.: - In Tibet zijn twee lagen onderkenbaar: **(i)** de oudste, inheemse, het Bonisme ('beunisme' uitgesproken), dat een polytheïsme is, en **(ii)** het Lamaïsme, dat Hinayana, Mahayana en Tantisme ('n androgene religie) omvat. –

In China bestaat het Sj'en- of meditatieboeddhisme, sinds +61, nevens het Taoïsme (Lao-Tse (-604/-517)), dat het yin of passief-vrouwelijke aspect (// Aristoteles' dunamis), schaduwrijk-vochtig aspect oorspronkelijk, benadrukt, en het Confucianisme (Khong-Foe -Tse (-551/-471)), dat ethisch-politisch ingesteld is en het yang, het oorspronkelijk zonbeschenen - droge, het mannelijk-werkdadige aspect van het heelal benadrukt. –

In Japan bestaat het Boeddhisme vooral in twee vormen: **(i)** het Amida boeddhisme (dat 'genade' benadrukt) en **(ii)** het Zenboeddhisme ('zen' is het Chinese sj'en) dat 'satori' ('n soort vervoering) beoogt en dit in twee hoofdvormen, Rinzai (paradoxaal) en Soto (verwijlend-meditatief) - tegen het Sjin-to(isme) als achtergrond (Japanse oerreligie).

Het geestesleven. –

Het geestesleven gaat door in het door Alexander de Grote geschapen kader. Wij overlopen het vlug. Doch vooreerst het nieuwe sociale kenmerk ervan:

het individualisme, dat de enkeling, sedert de Protosofistiek, op de voorgrond plaatst, zet zich volkomen door **a/** de persoonlijke bijval van de lyrische dichter, **b/** de zucht naar 'n persoonlijke zienswijze bij de wijsgeer en **c/** de persoonlijke noden in de religieuze ziel bewijzen het;

de basisgemeenschap, de kleinschalige groep, - zij zijn de nieuwe 'thuis' van de enkeling: **a/** de cenakels der dichters, **b/** de werkplaats der kunstenaars, **c/** de 'school' der vakwetenschappers en wijsgeren, **d/** de 'broederschappen' der religieuze middens bewijzen het. –

Wat betekent dit dubbele feit? Dat de paideia politikê, de humanitas civilis, de staatsburgerlijke gemeenschapsgetrouwe vorming, van vroeger plaats gemaakt heeft voor 'n paideia die de persoonlijke vorming van de enkeling bedoelt op grond van 'n aantal private leerprocessen. Aldus *W. Jaeger, Paideia I*, 16.

De agologie der moderne tijden, zegt Jaeger, stamt in rechte lijn van die Hellenistische agologie af. En *H.-I. Marrou, Histoire de l' éducation dans l'antiquite*, Paris, 1948, pp. 139ss., zegt dat, na Aristoteles en Alexander, de antieke paideia pas echt zichzelf wordt:

de adellijke kalokaigathia (versmelting van schoon en zedelijk goed d.m.v. muzische en gymnastische vorming verdwijnt;

de literaire schoolopvoeding, komt in de plaats. -- Deze letterkundige, retorische schoolopvoeding situeert zich echter niet meer, zoals in de Attische tijd (Sofistiek, Socratiek), in de democratische polis: "Dit betekent dat de enkeling voortaan over geen enkele politieke vrijheid meer beschikt. Hij is geen burger meer zoals vroeger, doch een bourgeois. Blijft er dan niets meer over van de Griekse vrijheid? Toch wel.

De enkeling die de vrijheid blijft zoeken, trekt zich terug op de vluchtheuvels van wetenschap, godsdienst en wijsbegeerte en zal op deze gebieden de geestelijke vrijheid beleven, die reeds door Socrates werd verkondigd." (*W. Peremans, De Griekse vrijheid*, Hasselt, 1978, blz. 19). Die 'geestelijke', versta intellectueel-rationele en religieuze vrijheid situeert zich in de vakwetenschappen, de wijsbegeerte en de religieuze verlossings-gedachte.

Toch mag men niet overdrijven: Alexander heeft universalistische neigingen. Hij wil de 'barbaros', de niet-Griek, met de Griek versmelten; deze is immers, voor hem, ook 'n mens. 'Mens' wordt 'n **a/** meer dan polisgebonden, zelfs **b/** meer dan panhelleens begrip; **c/** het wordt universeel! Alexander huwt Roxane, de dochter van 'n Sogdiaans edelman; daarna huwt hij drie Perzische prinsessen, - de plaatselijke bewoners, hun gebruiken en zeden, o.m. hun religie, waardeert hij: zo herstelt hij de tempel van Mardoek te Babylon en die van Amon te Karnak.

‘Menselijke natuur’

Deze wordt nu de gemeenschappelijke eigenschap van al de ‘mensen’ die in het geweldige Alexandrijnse leefkader ‘n plaats hebben, of zij nu Hellenen, Macedoniërs, Perzen, Baktriërs, Indiërs, Romeinen of Egyptenaren zijn.

Alexander, die hellenist was - hij stichtte zomaar vierendertig steden die ‘Alexandria’ heetten en bedoeld waren o.m. als vergrieksingscentra -, was toch universalistisch genoeg om b.v. uit Indië een oudgeworden brahmaan, Kalanos geheten, mee te brengen en om hem toe te staan dat hij, op de brandstapel, zich van het aardse leven bevrijdt; wat voor ‘n levensvriendelijke Helleen ‘n gruwel moet geweest zijn.

De universalistische mensgedachte zet zich, in de Stoa, door tot ‘n kosmische dimensie: zoals bij Herakleitos en andere Voorsokratiekers, weet de Stoicus zich ‘burger’ niet alleen in de plaatselijke polis, niet alleen in ‘n panhelleens politiek kader, zelfs niet enkel in het Hellenistische rijk, maar in de algehele kosmos of heeal. Hij is ‘kosmopolites’, heealburger.

Het telos, finis, doelstelling, van de paideitio van de Hellenistische mens is vooral praktisch: **(i)** gegeven de nieuwe en onzekere wereld waarin ik leef, **(ii)** hoe behoort ik te leven (ethisch, moreel) en hoe word ik gelukkig (eudemonisch)? Ziedaar de situatie, samengevat, en, even samengevat, de reactie erop. Het antwoord dat daarop gegeven wordt, is opvallend negatief: a.patheia, a.taraxiai, - begeerteloosheid, storingloosheid.

Typologie van het geestesleven.-

Men kan het geestesleven, vooral literair gezien, indelen als volgt: **(a)** retoriek, **(b)1.** menswetenschappen, **(b)2** natuurwetenschappen, **(b)3** occulte wetenschappen, **(c)** belletrie (= verpozingsliteratuur). Overlopen wij deze domeinen vlug.

(a). Retoriek. –

De volksrede en de gerechtsrede vallen, door het verdwijnen der polis weg; rest de verpozingsrede en wel als schoolrede. - Demétrios van Faleron (-344/-), bekende van Aristoteles, zou, als balling te Alexandrië (Eg.), de ‘diatribè, de schoolvoordracht-, over ingebeelde gevallen, ingevoerd hebben en wel als volgt: uit de dialoog met twee, ontwikkelde zich de spreker die, alleen declamerend, zowel zichzelf als z ‘n gespreksgenoot, vervangt.

Tweede kentrek, eigen aan de periode: de diatribe is moraliserend gericht tegen de gebreken der mensheid, waardoor zij retorische moraalfilosofie wordt. - Twee stromingen hebben zich bediend van de diatribe: **(i)** de Kunische rondreizende predikanten (zie hoger blz. 87 (Neo)kuniekers)), o.m. Dion van Borusthenes (Olbia) (-300/-350). **(ii)** de Christelijke predikanten.

Als stromingen zijn daar **(i)** Azianisme.(a/ weke, welige Anatoliërs vragen ‘sierlijke’ stijl; **b/** ijdele, opgeblazene vragen de zgn. bombastische stijl); **(ii)** Atticisme (+/- +200) reageert en keert terug naar de

Attische retoren (Isokrates, Demosthenes e.a. - vgl. blz. 68/69, 123 supra); m.a.w. door z'n navolging in latere tijd van de klassieken werd het Atticisme 'n classicisme. –

In Romeinse middens vonden de twee stromingen navolgers: Cicero, de grote redenaar, eclecticiker (-106/-43), oud-leerling van de Griekse retorenschool op Rhodos, zocht de middenweg.

De Deuterosophistiek (Tweede Sofistiek). –

Zij vertegenwoordigt 'n reactie op de classicistische Atticisten en is 'n Neo-Asianisme. Onder de 'goede keizers', van Nerva tot Marcus Aurelius, +96/ +180, leeft inderdaad de Helleense retoriek hierop in nieuwe vorm:

zij doordringt het ganse literaire leven; (ii) zij treedt, daarin de Protosofistiek gelijk, in het middenpunt van het leven. Zij was echter, in tegenstelling tot de Protosofistiek geen verlichtingsbeweging in de strenge zin, niettegenstaande de verregaande gelijkenis ermee.

Filostratos Lemnios - te onderscheiden van drie andere Filostratoi die z' n verwanten waren - (-191/-), in z'n *Bioi sofistion, Vitae sofistiarum*, beschreef de mentaliteit en persoonlijkheid van de toenmalige sofisten. Zij waren rondreizende leraars, van Mesopotamië tot Gallië optredend in de groter steden: de centra echter waren de steden van Anatolië's kust, Efesos, Miletos, Smurna,- later ook Athene en Rome.

De pronkrede (verpozingsrede) was hun specialiteit en wel om voor om het even welk publiek. Zij waren én bij heersers én bij het gewone volk gezocht, bewonderd, geliefd. Net als de eerste sofisten waren zij vaak welstellend: zij werkten tegen ereloon en ontvingen giften van keizers en hoge ambtenaren. Vaak waren zij openbare ambtenaren in Gallië, Spanje, Afrika, Hellas, Anatolië, (o.m. gezanten).

Aristeides uit Nusië (Anatolië) (+129/+190),

Hij was één der voornaamsten, en zegt: "De retor behoort 'n gerechte gezindheid te koesteren: hij behoort zelf het gerechte te doen en de andere mensen ertoe aan te zetten.

Hij behoort 'n vorst te zijn." Dit ideaal, deze paideia, verwijst niet naar mensen als Gorgias van Leontinoi, zeker niet naar de immorele sofisten als Trasumachos van Chalkedon, Kallikles of Menon (zie blz. 64, 69 supra doch naar Protagoras van Abdera, ja, naar Isokrates (zie blz. 123). De 'tweede' sofist is de gevormde man en spreker, die zelfs filosofisch geschoold is, liefst. –

Dion van Prousa (nu Brussa) in Bithunia (Anatolië), +/- +40/112, 'Guldenmond' (Chrusostomos) bijgenaamd, beoefenaar van de Neo-kunische diatribe, was genoeg bekend met wijsbegeerte om ze als levensbasis uit te werken. In +82 werd hij, om politieke redenen verbannen uit Italië en Anatolië; hij zwierf rond in de Balkan en Azië en verdiepte zich eclecticisch, in Kunische en Stoïsche wijsbegeerte; overtuigd van z'n goddelijke roeping als zielegenezer, leefde hij z'n ideaal voor. Onder Nerva hersteld, hernam hij politieke en retorische werken.

Vernoemen wij ook nog Herodes Attikos van Marathon, (+101/+177); -- Libanios van Antiocheia (Syrië) (+314/+393), de retoriekleraar van verscheidene Griekse kerkvaders, in 'n later tijdvak. - Vgl. *O. Schönberger, ed., Philostratos, Die Bilder (Griechisch - Deutsch)*, München, 1968, S. 7/10; 17/ 20: Filostratos Lemnios (+/- +170/+245), was zelf sofist: aan het keizerlijke hof te Rome behoorde hij tot de kring van Iulia Domna, de moeder van Caracalla; aan haar richtte hij de 73-ste brief met 'n verdediging van de sofistiek.

Zij gaf hem opdracht het leven van Apollonios van Tuanas, de Neo-Pythagoreeër (einde eerste eeuw na Chr.), te schrijven, 'n werk in dienst van de politiek van uitwisseling tussen Oosten en Westen. Het werk *Eikones* is 'n hoogtepunt in de antieke beschrijving van kunsthistorische voorwerpen. –

Dankzij dergelijke figuren kreeg het woord 'solistès' - praktisch gelijkkluidend met retor – “een alles overstralende glans” (o.c., 8). –

Hoe ver de invloed van de tweede sofistiek ging, toont ons *E. Flourey, Hellénisme et christianisme: Saint Grégoire de Nazianze et son temps*, Paris, 1930, pp. 72/88. Deze heilige (+329/+390) uit Kappadokië was “niet minder verzadigd van het sap van het hellenisme dan van het merg der twee testamenten (nl. van de Bijbel)”. (o.c., 74). Ja, hij was “te zeer vriend van de retoriek en de welsprekendheid om het ver te schoppen in de wijsgerige bespiegeling” (o.c., 80), dermate was hij onder de invloed van de Deuterosophistiek. -

Zoals *S. IJseling, Retoriek en filosofie*, Bilthoven, 1975, blz. 24, zegt: “Ook de kerkvaders, die, naast grote theologen en gelovigen, ook grote redenaars of predikanten waren, zijn bijna alle gevormd in de retorische traditie. Zij wisten dat het geloof een kwestie van overtuigd zijn is en dat dit geloof verkondigd moest worden door een overtuigend en persuasief spreken. Het geloof bestaat slechts dank zij de verkondiging”.

Het is deze traditie die, in de tijd der Italiaanse Renaissance, opnieuw opgenomen wordt door de Jezuïeten, die van retoriek zelfs 'n hoofdvak maken. Met dit alles blijkt hoe wij nog van de Deuterosophistiek leven (o.m. in de verkondigingsleer).

(b)1. Alfa - wetenschappen. –

Onder de vakwetenschappen valt te noteren de met het bibliotheekwezen samengaande filologia, filologie (woordbegeerte, d.i. taalwetenschap, die, tegelijk, culturologie (cultuurkunde) en literatuurgeschiedenis is: Zenodotos van Efesos (-325/-260), Kallimachos van Kureno (-310/-240) - die ook dichter was -, Eratosthenès van Kurene (-275/-195) - die ook wiskundige en aardrijkskundige was -, Aristarchos van Samothrakè (-217/-145) zijn de grondleggers. Hand in hand daarmee ging de chronologia, chronologie, d.i. de wetenschap der datering en der data van geschiedenis, vooral letterkundige historie, *Timaios* van Tauromenion (Sicilië) (+/- 300), *Geschiedenis van het Westen*, voerde de tijdrekening volgens olympiaden in, d.i. 'n universele i.p.v. lokale ordening der historische feiten.

De geschiedschrijving

Deze zet de hoge overlevering voort van de gouden eeuw. “Wat Alexander ontzegd bleef, viel het rijzende Rome ten deel: ‘n heraut van z’n grootheid en z’n daden, die ze in haar wereldhistorische betekenis vatte en wilde schilderen” (Wendland-Pohlenz). Deze heraut was ‘n Griek, Polubios (Polybius), uit Megalopolis (+/- -210/-120).” (*E. von Tunk, Kurze Gcschichte der altgriechischen Literatur*, Einsiedeln / Köln, 1942, S. 71).

Zijn werk is, in veertig boeken, de eerste wereldgeschiedenis, - weerom ‘n teken van universalisme. - Polubios noemt z’n geschiedschrijving ‘pragmatisch’, d.i. de pragmata of feiten (geen vertelsels) weergevend.

Heden ten dage betekent ‘pragmatisch’ (i) wat de oorzakelijke betrekkingen weergeeft of (ii) wat op oorzakelijke wijze ‘n resultaat beoogt. Zoals Thoukudides let Polubios ook op het oorzakelijk verband der feiten, waaruit bruikbaarheid der lessen van de geschiedenis volgt.—

Net als Thoukudides is Polubios ‘a.theos’: hij gelooft niet in ‘goden’ als beheersers der geschiedkundige feiten. Als Euripides is hij irrationalistisch: de ‘tuchè’ (grillig toeval) stuurt vele menselijke pogingen en vooruitzichten in de war.

Individualistisch als hij is, beweert hij dat de enkeling toch zijn leven zelf maken kan, niettegenstaande het lot. Zo ook de volkeren. -- Ook is er ‘n verschuiving in z’n Rome-verering merkbaar: eerst grenzeloos Romebewonderaar, wordt hij alsmear bezorgder omtrent het machtsmisbruik en omtrent het resultaat van Rome’s imperialisme. Het boek is het eerste grote model van koinè.

- Varianten van historiografie.

Samenvattende (b.v. Diodoros uit Sicilië (tss. -100 en -1), (ii) retorische (b.v. Dionusios van Halikarnassos (tijdgenoot van keizer Augustus), Kassios Dion (Cassius Dio) van Nikaia (Bithunia) (+155/+235)), (iii) biografische (b.v. Ploutarchos van Chaironeia (+48/+122), die telkens ‘n Romein en ‘n Griek vergeleek met opvoedkundige bedoe-lingen).

Opm.- De volkskunde

Deze komt op, zowel bij chronologen en historiografen als bij dichters (zo b.v. Kallimachos van Kurene (-310/-240), - Aitia, Oorsprongen, d.i. vier boeken over vieringsgebruiken, heiligdommen, steden enz.).

De aardrijkskunde,

Dankzij de Alexandrijns-Diadochische leefruimte, zet de aardrijkskunde zich door: Putheas van Massilia (-350/ -285), zeevaarder die, vanuit Marseille, Engeland voorbij voer tot ‘Thule’ (dat ofwel Noorwegen ofwel IJsland was); vooral Strabon van Amaseia (Pontos) (-64/+21) in z’ n Geografia (1. Kritiek op Homeros, Eratosthenes; 2. Fysisch-mathematische geografie; 3/10. Europese landen; 11/16. Aziatische landen; 17. Afrikaanse landen) biedt ‘n stoïsche wijsbegeerte van de aardrijkskunde; ook Pausanias uit Ludia (+/- -150: Periègèsis). - Weerom die universalistische trek! De fuis anthropinè, natura humana, is alle mensen gemeenschappelijk.

(b)2. Bèta - wetenschappen.

Retoriek,- filologie, chronologie, geschiedschrijving, - ja, zelfs, enigszins, aardrijkskunde' - zij alle zijn eerder Attisch (solistisch-Socratisch) van geest; de volgende vakken daarentegen zijn 'natuurwetenschap', meer in de geest van de Milesische historie en fusikè. –

(b)2a. Mathematiek. –

De Pythagoreeërs, enigszins de Zenonische Eleaten, later de Platoniekers in de Academie, - zij allen hadden de wiskunde beoefend (zie blz. 23 supra). Eukleides van Alexandria (+/- -300) vat het ganse gebied samen in de dertien boeken van zijn Stoicheia (Elementa), voortbouwend op zijn voorgangers, uitwerkend wat zij nog niet hadden bereikt.

Archimedes van Syracuse (-287/-212), de grootste wiskundige van de oudheid, gedood bij het beleg van zijn vaderstad door de Romeinen (tweede Punische oorlog) hij was wetenschappelijk raadgever bij de verdediging van de stad - is bekend om zijn uitspraak: "Geef mij ergens 'n steunvlak en ik beweeg de aarde" (minimale kracht beweegt maximaal gewicht) en om z'n uitroep "Heurèka, Heurèka!" (toen hij de verhouding van zilver en goud bepaalde in de kroon van Hiëron II, de vorst die z'n vriend was). Meetkundige wiskunde, doch ook mechanica was zijn domein. Daarin is hij een verre wegbereider van Galileo Galilei, in de Renaissancetijd.

Hipparchos van Nikaia (Bithunia) (-190/ -120) de sterrenkundige, stichtte, +/- -150, de driehoeksmeting. - De Alexandrijnse wiskundeschool bestond tot ver in de christelijke tijd (Pappos van Alexandria (+/- +300; Diofantos van Alexandria (+/- +250, de eerste Griek die de getallen niet geometrisch benaderde (zoals, sinds de Pythagoreeërs, gebruikelijk) doch eerder in wat later 'algebraïsche' zin geheten wordt: 'n zuivere arithmètikè ontstaat op die wijze, 'n getalwiskunde in modernere zin, eindelijk, Hupathia, mathematikerin, Neo-Platonisch van richting, wordt door kristenen gestenigd in +415.

(b)2b Astronomie –

Een erfenis van de fysiekers die de hemelkoepel 'beschouwden'. Zij kent twee basis-hypothesen:

heliocentrisme met Aristarchos van Samos (-310/-230) als voorvechter ("De vaste sterren en de zon blijven onbewogen en de aarde draait rond de zon in de omtrek van een kring, waarbij de zon in het midden van de kring ligt",- aldus zegt Archimedes zijn thesis uit; "De aarde draait om haar eigen as", - aldus volgens Ploutarchos); later tracht Seleukos van Seleukia (aan de Tigris) rond -150, het heliocentrisme te verdedigen;

Hipparchos van Nikaia, de grootste der Helleense astronomen, merkt in -134 'n nieuwe vaste ster op, - wat hem ertoe aanzet 'n catalogoog van der hemellichamen op te stellen die het deed totdat, in de XVII-de e., de verreijkker werd uitgevonden; hij was, desniettegenstaande, geocentrist dankzij 'n uiterst vernuftig denkmodel. Deze controversie loopt vooruit op Copernicus' tijd!

(b)2c Geneeskunde. –

De Asklepiosheiligdommen (Epidauros, Pergamon), - Kos (met z'n beroemd Asklepieion) en Knidos, blijven doorleven en, steeds weer, zet de fysieke methode zich door, ofschoon de archaische methode ook voortbestaat.

Hippokrates van Kos (-460/ -377), alsook het Corpus Hippocraticum richten het onderzoek in de Alexandrijnse en Pergameense artsenscholen.

Herófilos van Chalkedon (tss. -300 en -250) was de dogmatische geneesheer te Alexandrië (waar z'n school nog bloeide einde eerste eeuw na Chr.), - 'n groot geleerde (die redenering benadrukte) doch tegelijk 'n praktijkman (die proefneming nevens redenering stelde) die een pionier van de anatomie was; hij ontdekt het zenuwstelsel, legt er de algemene werking van uit door op het ruggenmerg en de hersenen te wijzen. Hij was de thesis toegedaan dat gezondheid de onmisbare grondslag is van alle lichamelijk en geestelijk geluk.

Erasistratos van Keos, tijdgenoot en collega van Herofilos, te Alexandrië, sticht de fysiologie en zijn boeken werden nog, in de vierde eeuw na Chr. gelezen; hoewel eerder theoretisch (hij was Demokriteïsch van richting), trok de bloedsomloop z'n aandacht. Tot Harvey geldt z'n gezag op dat punt.

- Galenos (Galenus) van Pergamon (+129/ +199)

Hij is de grootste medicus van de oudheid. Hij studeerde in Hellas en Alexandrië, begon z'n praktijk in Pergamon in -157, gaat naar Rome in -162. Hij was eclectisch dogmatieker: Platon en Hippokrates, in mindere mate Aristoteles, waren z'n inspiratoren; doch hij verwoordde zoveel mogelijk zijn eigen oordeel.

Voor anatomie en fysiologie hielden hem op: zijn fysiologisch spoorwerk, gesteund op proefneming, was meesterlijk, vooral op neurologisch terrein. Overtuigd generalist, was hij tegen de specialisering zoals zijn tijdgenoten ze opvatten. Ook was hij individueel gericht: de geneesheer heeft met enkelingen te doen en geneeskunde kan zich niet in algemene uitspraken nauwkeurig uitdrukken. - Galenos was monotheïst en teleoloog, zo religieus dat zelfs anatomie voor hem Godverering was. -- Nevens de zeer grote nadering van Aristoteles komt die van Galenos: zijn werken werden, ten gebroeke van dokters - studenten, nog in de eerst helft van de XIX-de e. uitgegeven.

Besluit:

“De Hellenistische wetenschap heeft grenzen die men niet wegmoffelen kan. (...) Toch staat men verbaasd van de bereikte vooruitgang ‘Wie Archimedes en Apollonios begrijpt, zegt Leibniz, beschouwt met minder bewondering de modernen.’”

Deze bloei is des te merkwaardiger dat hij alles samen genomen het einde van de antieke wetenschap vertegenwoordigt (*P. Lévêque, L'aventure greque*, 1964, p. 462).-- Zoals *E. Dodds, Der Fortschrittsgedanke*, Zürich / München, 1977, S. 34/35, zegt, is de vooruitgangsidee vooral te vinden bij actieve natuurvorsers en wel omtrent de natuurwetenschappelijke vooruitgang of bij diegenen die zich daarvoor interesseren. Na de vijfde eeuw voor Chr. valt deze vaststelling op.

(b)3. Mystisch-magische wetenschappen. –

Bolos de Demokriteeër (+/- -200) volgens Suidas (= ‘n lexicon) ‘n Neo-Pythagoreeër, geboortig van Mendes (de Egyptische stad in de Nijldelta, bekend om haar ‘heilige bok’), is de eerste ‘anèr fusikos’, physicus, ‘fysieker’ in de Hellenistische betekenis van het woord, nl. degene die op de hoogte is van de ‘fusus’ (desnoods en liefst in, het meervoud: fuseis, naturae), d.i. de occulte, magisch-mythische eigenschappen van de natuur en haar onderdelen.

De nieuwe betekenis is, religiehistorisch gesproken, de aninistisch-dynanistische betekenis van natuur(kennis). - Zijn hoofdwerk, *Fusika dunanera, Occulte fysiek*, beschouwt de fusis of natuur in haar drie rijken: **a/** het anorganische (gesteenten, metalen), **b/** planten, **c/** dieren en mensen.

Doch niet zoals de natuurwetenschap(en), sedert (Demokritos en vooral sedert) Aristoteles en z’n leerling Theofrastos, in de houding van theoria, contemplatio, zonder nuttigheids- of bruikbaarheidsbedoelingen, louter lettend op **a/** de indeling (in soorten en ondersoorten) en op **b/** de oorzakelijke verbanden (gecentreerd rond de morfè, forma, vorm, die dit alles beheerst. - neen, Bolos heeft de houding van de magiër die de occulte bruikbaarheid opzoekt.

“Dit criterium van de nuttigheid is beslissend. Het duidt het best de grens aan waar twee werelden uiteengaan.” *Aldus Festugière, La révélation d’ Hermas Trismégiste, I (L’astrologie et les sciences occultes)*, Paris, 1944, p. 194, sprekend over de Aristotelische en de Neo Pythagoreïsche fusisopvattingen, die, inderdaad, als twee bijna vijandige werelden nevens elkaar leven vanaf de tweede eeuw voor Christus.

1/ Het hemelruim wordt niet bekeken als ‘vorm’ (met boven- en ondermaanse lagen) die Aristoteles ‘beschouwt’, doch astrologisch, d.i. om er het lot der mensen in te ‘lezen’;

2/ de eigenschappen der gesteenten, der planten en dieren worden bestudeerd, weerom magisch, d.i. om er de occulte ‘krachten’ van op te sporen en bruikbaar te maken;

3/ de metalen worden ‘alchemisch’ bestudeerd niet om er ‘n beschouwelijke ‘vorm’ (energeia) uit te puren doch om de formule te vinden die tot transmutatie in edel metaal (goud, b.v.) leiden kan. –

De eigenschapstudie is b.v. als volgt te zien: **a/** geel amber trekt alle lichte voorwerpen aan behalve basiliscus en geoliede voorwerpen trekijzer, ingewreven met knoflook, trekt het ijzer niet meer aan; - **b/** murik (plant) klein blauw- of roodbloemig plantjes, giftig voor dieren, verwijdert kwaadaardige occulte invloeden; - **c/** de lichaamsdelen van de kameleon bezitten occulte ‘krachten’; de afgevallen opperhuid van ‘n slang is menstruatiebevorderend; de tong van ‘n kikker, gelegd op de borst van ‘n vrouw, doet haar tot bekentenissen overgaan; de hyenagal geneest oogkwalen, enz; -

Verder: de sympathieën (salamander/vuur, slang/venkelzaad, zwaluw/(stinkende) beter: welriekende gouw) en antipathieën (ibis/slang, slang/eikenbladeren, slang/speeksel van ‘n vastend man, leeuw/haan, leeuw/vuur, enz.) vullen het boek (ook “over sympathieën en antipathieën” geheten).

Pater Festugière, o.c., 37, bepaalt het begrip ‘sumpatheia’ (dat oorspronkelijk medelijden, ook medevoelen met (het lijden, de gevoelens van) de andere betekent) tussen de hemellichamen (en de ‘geesten’, ‘goden’ die ze bewonen), enerzijds, en anderzijds, de ondermaanse werkelijkheden bestaan ‘kettingen’, d.i. occulte verbanden; toepassing: ‘n bepaalde plant mag maar geplukt worden onder de bescherming van ‘n bepaald hemellichaam (of dierenriemteken); ‘n bepaald gesteente is maar magisch ‘werkzaam’ (doeltreffend,- steeds dat ‘pragmatisme’ i.p.v. ‘theoria’ in Aristoteles’ stijl), indien men er ‘n bepaalde aanroeping over uitsprekt (die ‘n ‘geest’ of ‘god’ betreft).

Omgekeerd: ‘n bepaalde ‘god’ (‘geest’) gehoorzaamt slechts (in een ‘theurgische’ handeling, die zijn ‘kracht’ aanwendt in dienst van de magiër(in)), indien men hem ‘n bepaald offer brengt of indien men er de ‘fisis’, (d.i. de magisch-mystische wezenheid) en de ‘krachten’ daarmee samengaande van kan verdichten in ‘n beeltenis die men vervaardigd heeft.

Om die ‘sympathieën’ te achterhalen is de, sinds de Milesiërs, gangbare ‘historia’ (onderzoeksmethode), die Aristoteles uitgewerkt heeft, niet voldoende;

(i) Egypte, met zijn tempelwijzen, (ii) Chaldea (Mesopotamië) met z’n astrologen, Perzië (Iran) met zijn magiërs (vgl. blz. 93 supra en (iv) Indië (nauwkeuriger Indusland; nu Pakistan en Afghanistan) met z’n fakirs,- zij zijn, met (v) de Hebreeuwse profeten, de paradigmatische streken. Hun ‘historia’ is grondiger dan de klassiek-Helleense. Bolos heeft in z’n Cheiromètà dunamera (Occulte voorschriften), dat de kunstmatige ‘sympathische’ voorschriften behandelt, daarvoor geput in apocriefe werken van Dardanos, Zoroaster, Ostanos e.a..

Om de ‘sympathieën’ (‘correspondenties’, correlaties van occulte aard) te achterhalen behoort de Helleense historia begeleid te zijn van (i) ‘n goddelijke gunst (‘genade’) en / of (ii) magische kundigheid, - dingen die precies die Oosterlingen, echt of vermeend, bezitten, sinds oeroude tijden en waarmee zij het Helleense klassieke intellectualisme en rationalisme overtreffen (dat daartoe ontoereikend is).

Zoals Pater Festutugière, o.c., 41, schrijft: het programma van de filosofie en de ermee samengaande wetenschappen omvat in godgegeven kennis van de zijnden (‘n ontologie dus), die:

a/ synchronisch, de structuur van het heelal (vooral de hemellichamen daarin) blootlegt, alsook de ‘fisis’ (d.i. occulte natuur) van gesteenten, planten, dieren, mensen en geesten (de ‘rijken’) en,

b/ diachronisch, de kringlopen (kukloi, cycli) van het heelal en zijn onderdelen, d.i. begin, midden en einde der tijden, van zon, maan en hemellichamen, van de seizoenen. Bolos’ werken weerspiegelen dit programma: behalve z’ n *Fusika*, schreef hij over symboliek, wonderen (Thaumasias),- over magie (Paignia), alchemie (Bafika), astrologie, - over mantiek, geneeskunst, landbouwkunst,- over tactiek, ethiek, geschiedenis

(*Peri Ioudaion*). Men ziet ‘n encyclopedisch corpus!

De nieuwe ‘occulte’ paideia steunt in hoge mate op de astrale religie. Daarom ‘n woordje over de astrologie. Twee boeken zijn hier aan te bevelen:

(i) P. Festugière, *La révélation d’Hermès Trismègiste, II (Le Dieu cosmique)*, Paris, 1949: van *Platon’s Epinomis* - zie hoger blz. 119v. - loopt ‘n astrotheologische lijn over *Aristoteles’* (jeugdwerk) *Peri filosofias*, de Stoa (waarover straks), het eclectisch dogmatisme van Cicero, het traktaat *De Mundo* en Filon de Jood, tot aan het Hermetisme;

A. Bouché - Leclereq, *L’astrologie grecque*, Paris, 1889 (anastatisch: Bruxelles, 1963): “Wat Manetho (+/- -280) deed voor Egypte, in het begin van de derde eeuw voor Chr., dat deed de priester Berossos uit Chaldea voor zijn land” (o.c., 36). Was Manetho Egyptisch hogepriester te Heliopolis onder de twee eerste Ptolemaiën (-367/-246), die Aiguptiaka (Egypte’s geschiedenis t/m -323 volgens dynastieën) schreef, Bèro(s)sos was priester van Bel (‘n godheid) en steller van Babuloniaka (Babylonië’s geschiedenis) in drie boeken, opgedragen aan Antiochos I (Soter) (-324/-261), waarvan de betekenis ligt in de publicatie in Helleens milieu van Babylonische geschiedenis en astrologie, resp. astronomie, die zo innig verweven zijn.

Rond -260 ontstaat de Helleense astrologie n.a.v. Berossos’ werk: hij vestigt zich zelfs op het eiland Kos om de astronomie, resp. astrologie te onderwijzen aan de geneeskunde - studenten aldaar. Op blz. 87 vat steller de dogmata van de astrologie samen:

O.g.v. algemene ‘sumpathia’ (solidariteit op occult gebied) oefenen de hemellichamen op de aarde (inzonderheid op de mens, die met de hele wereld in verband staat) ‘n invloed uit, in overeenstemming met hun natuur (vooral hun ‘macht’);

Deze invloed verloopt langs stromingen van ‘krachten’ (‘uitvloeijsels’), rechtlijnig van aard, en is erop gericht de ‘patiënt’ (die de invloed ondergaat) gelijkvormig te maken met de agent (die beïnvloedt);

De invloed hangt af van de positie der hemellichamen t.o.v. de aarde en / of de andere hemellichamen; gevolg: die invloed is, natuurlijk, ingewikkeld, onderhevig, daarenboven, aan mededingende invloeden, naar aard en grootte (desnoods tot de graad van omkering);

De gepaarde invloed van de hemellichamen schept, op ieder ogenblik, ‘gunstige’ ogenblikken van diverse aard, die kunnen uitgebaat worden naarmate zij zich voordoen (katarchai-stelsel);

De invloed op het ogenblik van de geboorte is dermate sterk dat hij eens en voorgoed het lot bepaalt (lot, dat, voortaan, in hoge mate onafhankelijk is van de verdere ‘gunstige’ omstandigheden) (genethliologisch stelsel). -- Deze dogmata of beginselen volstaan om besluiten te verantwoorden en toepassingen technisch uit te werken. Behalve de Stoiekers, waren de filosofen en wetenschappers over het algemeen afkerig van de Chaldeïsche astrologie, hoe vergriekt ook; de Stoiekers verdedigden ze (o.c., 544).

-- De alchemie heeft ook haar vaste plaats in het occulte geheel.

Een Woord daarover. *P. Festugière, La révélation d' H. Tr., I (l'astrologie et les sciences occultes)*, Paris, 1944, pp. 217/282, geeft ons 'n inzicht. Het woord komt van het Arabisch 'alkimiya' - al (= lidwoord) + niet-Arabisch naamwoord (hetzij chemi, d.i. zwart hetzij chuma, d.i. smeltproces) - en slaat op 'n bewerking,

1/ nl. het vervaardigen van goud, zilver, enz. of, juister, de omvorming (transmutatie) van gewone metalen (lood, ijzer, tin, koper) in edele metalen volgens 'n drievoudig procedé:

het verven van de oppervlakte van gewone metalen met 'n laagje edel metaal (vergulding, verzilvering),

het vernissen, waardoor edel uitzicht verwekt wordt, **(iii)** vermenging van metalen zodat edel uitzicht bereikt wordt;

2/ gewichtsvergroting was 'n tweede aspect, zonder uitzichtsverandering, door toevoeging van andere metalen. -- "De Grieks- Egyptische alchemie, waaruit alle andere alchemieën voortspruiten, is geboren uit de samenvoeging van 'n feit en 'n leer.

Het feit is de praxis, in Egypte traditioneel, van de technieken van de goudsmidskunst. De leer is 'n mengsel van Griekse filosofie, vooral ontleend aan Platon en Aristoteles, en mystische dromerijen." (o.c., 218/219). Begonnen als 'n techniek, groeide de alchemie mettertijd uit tot 'n filosofie, ja, tot 'n religie.

De overgang van Oud-Egyptische techniek naar filosofie, aldus Festugière, o.c., 219, geschiedde door Bolos van Mendos, die **a/** de 'bafische' (bantein, onderdompelen) voorschriften **b/** 'n fysische' onderbouw gaf ('n theorie). Later ontstaat de klassieker *Fusika kai mustika*, Fysische en mystische gegevens, bestaande uit **(i)** voorschriften, **(ii)** 'n oproepingsverhaal (nl. Ostanes, 'n Perzisch magiër, opgeroepen uit de hades, begeleid door 'n daimon, geeft 'n aanduiding; "De boeken (van mijn vader) zijn in de tempel") en **(iii)** polemische en doctrinele uiteenzettingen.

Na dit eerste grondwerk heeft men **a/** apocriefen (de mode in die tijd.) **b/** Zosimos de alchemist (III-de of IV-de e. na Chr.), geboortig van Panopolis (Egypte), de evenknie van Bolos, en **c/** de commentatoren die techniekers, denkers of dromers zijn.

Alexandrië (Eg.) is blijkbaar de bakermat van de Hellenistische alchemie, die, behalve Hellenistische aspecten, Chaldeïsche, Egyptische en Joodse ja, Perzische aspecten vertoont. Dat, later, de alchemie belangwekkend was, bewijst keizer Diocletianus (+264/+305) met edict dat de vernieuwing van alle Egyptische boeken over vervaardiging van goud en zilver bevat. Vgl. *T. Burckhardt, L'alchimie (Science et sagesse)*, Paris, s.d., p. 29. Vgl. ook *M. Berthelot, Introduction à l'étude de la chimie des anciens et du moyen âge*, Paris, 1889 (anast., Brux., 1966).

Besluit. - De occultistische zienswijze is te vinden, behalve in 'fysische werken, in romanliteratuur (Filostratos, Apuloius van Madauros (+ 123, ...)), **(ii)** allegorische literatuur (Horapollon), ja, **(iii)** kerkvaderlijke werken (Basileios, Ambrosius, Augustinus.

(c) Verpozingsliteratuur. –

Aristoteles zegt dat kunst een der doeleinden van de mens uitlokt, nl. verpozing, ontspanning. ‘n Betere naam ware ‘bellettrie’, d.i. letterkunde waarvan het eerste (daarom niet het enige) doel is: schoonheid scheppen, waarin de mens verpozend opgaat.

(c)1. Dichtkunst. –

De Hellenistische tijd ziet de “doctus poeta”, de geleerde dichter, de intellectuele dichter, ontstaan nevens de meer traditionele geïnspireerde dichter.

(c)1a. Het epos

Homerus blijft het prototype, toch wordt het epos vernieuwd door Kallimachos van Kurene: hij wil nog niet bewerkte mythen en sagen kort en individueel in ‘n ‘nieuw’ epos vastleggen (b.v. de Heraklesmythe); Apollonios van Alexandria (-295/-215), heftig bestreden door Kallimachos en zijn kring, schrijft, in +/- 6.000 verzen, Argonautika (de Argonautensage doch, in weerwil van zijn Homerische archaïserende opzet, is dit niet klassiek doch ‘n classicistisch werk. Beroemd en nawerkend is het feit dat hij de eerste is die eros in het epos invoert (*Jason en Medeia*, - door Vergilius nagevolgd in en Dido-episode). - In de IV-de / V-de eeuw is er ‘n derde epostijd: Koïntos (Quintus) van Smurna (tss. +300 en +400) met z’ n *Posthomerica* en vooral *Nonnos van Panopolis* (Eg.), tss. +400 en +500, met z’ n *Dionysiaka* (de God Dionusos trekt naar Indië), ‘n werk van +/- 25.000 verzen (het omvangrijkste der oudheid), universalistisch van mentaliteit; - christen geworden schrijft hij Parafraze op het Johannesevangelie.

(c)1b. De lyriek:

Deze kent (i) het epigram, d.i. ‘n mini - stukje; zo b.v. Kallimachos van Kurene’ s voorbeelden: “Iemand vertelde, Herakleitos, uw dood. ‘n Traan bewoog mij: ik herinnerde mij hoe dikwijls wij beiden de zon, van op de plek waar wij bijeenwaren, zagen ondergaan. Maar gij zijt nu wellicht, gij, vriend uit Halikarnassos, allang stof en as. Toch leven uw nachtegaalzingen nog steeds, waarop Hades, de alleschrapende, niet de hand legt.” (Kallimachos verneemt het afsterven van z’n vriend uit Karia (Anatolië) pas lang na z’n dood); - op Timon van Athene, ‘n tijdgenoot van Perikles, die mensenhater was, dicht Kallimachos, in sofistieke geest: “Timon, gij zijt er niet meer: wat haat gij, de duisternis of het licht? - ‘De duisternis! Van uw soort (d.i. ‘mensen’) zijn er immers meer in de Hades.” (Vgl. *H. Rüdiger, Griechische Lyriker*, Zürich, 1949, S. 250/251; 343/344); omdat er meer ‘mensen’ in het duister van de onderwereld zijn, haat Timon, uit mensenhaat, meer dat duister (!)

de elegie; zo Kallimachos’ Aitia (waarover hoger). -- De klassieke elegie werd gezongen; de Hellenistische voorgedragen of gelezen.

(c) 1c. Het drama.

Kent a/ de ‘nieuwe’ Attische komedie, die eerder aan Eutipides herinnert dan aan Aristofanes: zij schildert de ‘kleine man’ in zijn alledaags leven;

b/ ook is daar het saterspel en de tragedie met Lukofron ‘s (van Chalkis: +/- -250) Alexandra; en, eindelijk,

c/ de mimos (mime):

'n soort blijspel, dat, tss. -460 en -400, ontstond op Sicilië, en nu herop leeft dankzij vooral Theokritos van Surakousai (Syrakuse) (+/- -300/), bekend om zijn plattelandse en steedse mimen, 'Idyllen' genaamd. 'Eidullion', verkleinwoord van eidos, beeld, dus letterlijk 'beeldje', betekent 'klein gedicht', 'vluchtig gedicht'. Theokritos voert de koe- en geiteherders van zijn Siciliaans vaderland op in hun bonte dagelijkse leven, 'bukolisch' (boukolikos, bucolicus, herderlijk), d.i. 'n landelijk elysisch of paradijselijk leven in alle eenvoud voortvoerend.

Opm.- De hymniek; -

De humnos, hymne, is 'n literatuursoort die, sedert de Homerische Hymnen (VII-de e. omtrent), bestaat (vgl. blz. 55 supra: over de invloed op de taal der fysiekers): het is een feestlied ter er van 'n godheid en wel van verhalende aard.

Kallimachos van Kurene maakt er iets lyrisch van. Als laatste exemplaren van dat soort golden de Orfische hymnen, ontstaan +/- +300. Onsterfelijkheidsgeloof der ziel, zielsverhuizing (metempsychosis), versterving (askèsis), diervleesverbod, - ziedaar de hoofdtheses: de Orfiëker gelooft dat de ziel - vgl. Puthagoras, Platon - in het sterfelijke lichaam gevangen zit, dat het ware leven dat van de ziel is en dat dit pas na de dood begint, dat de ziel behoort gelouterd te worden, en wel door zielsverhuizing en dankzij de verlossende god, Dionusos.

Als geheime leer en praxis had het Orfisme geen tempels, geen theologisch systeem: slechts zeldzame letterkundige resten uit late oudheid geven 'n inzicht.

H. Rüdiger, o.c., 286/277, geeft 'n uittreksel "Wierook ter ere van Hupnos (Slaap). Slaap, vorst van alle zalige (goden), van de sterfelijke mensen en van alle levende wezens die de wijde aarde voedt. Over alle (wezens) heerst gij alleen, alle (wezens) komt gij tegemoet om de lichamen te omwinden met zachte banden. Zorgenverdrijver, in het bezit van aangename verkwikking te midden der zorgen, uitdeler van heilige troost in alle verdriet, gij brengt ook de bezorgdheid van de dood bij door de zielen uit de nood te redden, want, uiteraard zijt gij de verwant van de Lethe (het Vergeten) en van de Thanatos (de dood). Doch, gelukzalige, ik smEEK u: benader mij vriendelijk, gij die met welwillendheid redt de ingewijden (mustas) op grond van goddelijke werken."

(c)2. Proza.- Het belletristische proza vervalt in twee types.

(c)2a. Novellistiek. –

De novelle (kort verhaal) zit, in de archaische tijd, in het epos en in de geschiedschrijving, ja, in alle literatuur. Zo b.v. kruit Herodotos z'n *Historiai* met novellen.

Pas in de Hellenistische tijd wordt de novelle 'n zelfstandig soort. *Aristeides* van Miletos (+/- -100) met z'n *Milèsiaka* (*Milesische geschiedenissen*) heeft te Rome succes gehad (*Milesiae fabulae*, 'aangebrande vertellingen'). Vgl. *J. Werner, ed., Erzählungen der Antike, Birsfelden / Basel, s.d.*, dat 'n overzicht biedt van dit soort letteren.

(c)2b. Romanliteratuur. –

De roman, net als de novelle, steekt, aanvankelijk, hetzij in het epos hetzij in de geschiedschrijving (men denke aan Xenofon's Kuroupaideia).

In het Hellenistisch tijdvak wordt de roman, - reisroman, oorlogsroman, liefdesroman, herdersroman, enz. - zelfstandig. Nu is het zo dat 'belletrie';

1/ behalve schoonheidservaring, ook 2/ à thèse d.i. met didactische bij- of hoofdbedoelingen kan geschreven zijn.

De existentialisten, in onze eeuw, hebben aangetoond dat het kunstwerk drager kan zijn van 'n (wijsgerige of niet-wijsgerige) 'boodschap', d.i. 'n stelling die erin voorgedragen en verdedigd wordt. - Zo *Euhèmeros* van Messene (+/- -300) in z'n reisroman *Hiera Anagrafè, Sacra scriptura, Heilige schrift*. In dat boek beschrijft de sofist Euhemeros (Evhemerus) 'n zogezegde reis naar het eiland Panchaia in de Indische Zee: hij had er 'n grote gouden zuil gevonden, in de tempel van Zeus, waarop de 'praxeis', de 'jeeston' of 'verrichtingen' van Ouranos, Kronos en Zeus stonden vermeld, geschreven, zogezegd, door Zeus zelf.

Ook de zuil van Artemis en Apollon, geschreven door Hermes 'zag' hij daar. Volgens het eerste document was Zeus, gedurende z'n aardse leven, 'n roemrijk veroveraar die de gehele aarde aan zijn wetgeving onderwierp, koninkrijken aan z'n familieleden uitdeelde en zich overal goddelijke eerbewijzen deed toewijzen - men voelt, doorheen die fantasie, Alexander de Grote op z'n veroveringstochten. –

Zo was Athena 'n krijgshaftige koningin; Afrodite was 'n hofmaakster die 'n Kuprische vorst, omwille van haar uitzonderlijke schoonheid, tot godin verhief; Demeter was 'n Siciliaanse prinses wier dochter geschaakt werd door 'n bezitrijk man van het eiland, 'Plouton' bijgenaamd omwille van z'n fabelachtige rijkdom, en die 'apothē(i)osis, vergoddelijking, verwierf omdat zij de stad Athene van koren voorzag in tijd van hongersnood, enz.

Deze zienswijze heet men 'Euhemerisme': goden zijn, eigenlijk, mensen maar achteraf vergoddelijkt omwille van uitzonderlijke verrichtingen.

1/ Behalve het historisch model van Alexander de grote, menen deskundigen ook

2/ de Oosterse, vooral Egyptische 'anthropomorfe' (naar mensmodel denkende) theologie te ontdekken;

3/ ook de Griekse traditionele, sinds Homeros gangbare, 'antropomorfe' theologie die god als 'hogere' machtvollere mensen denkt (zie blz. 17 supra), denkt als de Oosterse theologieën terzake.

4/ Doch 'n nieuw aspect komt bloot: de 'humanistische' (tot het menselijke herleidende) Sofistiek, de kritiek van de Epikureeës en Sceptiekers (waarover straks) en, algemener, de seculariserende tendens van de Attische wijsbegeerte buigen de antropomorfe theologie om tot 'n 'seculaire' stelling: de 'goden' zijn 'maar' mensen.

5/ Ook de christenen (Lactantius inzonderheid) bedienen zich van Euhemerisme uit apologetische (geloofsverdedigings-) doeleinden om het heidendom te denigreren. Vgl. *L. Gernet / A. Boulanger, Le génie grec dans la religion*, Paris, 1932, pp. 504/507.

De liefdesroman, -

Deze was zuiver ofwel vermengd met een reis- of oorlogsroman, bloeit vooral vanaf de tweede eeuw na Chr.: *Hèliodoros* van Emesa (Syrië) schreef *Ta peri Theagonèn kai Charikleian Aithiopika*, *Aithiopische geschiedenissen van Theagones en Charikleia* (omtrent begin derde eeuw na Chr.); deze heiden, beïnvloed door zoonanbidning en Neo-Pythagorisme, verhaalt de avonturen van Charikleia, de blanke dochter van de vorsten van Ethiopië, die door haar moeder te vondeling gelegd en door 'n Helleens priester als dochter aangenomen wordt, te Delfoi.

Zij wordt, op huwbare leeftijd verliefd op Theagènes, die haar, na vele avonturen, tot in Ethiopië brengt, waar alles op een happy end uitloopt. Dit retorische werk werd in de XVI-de eeuw vertaald, verdrong de Middeneeuwse volksboeken en oefende op de moderne roman en drama invloed uit. -- *Longos* van Lesbos, 'n tijdgenoot van Heliodoros, is de auteur van *Poimènika ta kata Dáfnin kai Chloèn*, Herderroman over Dafnis en Chloë: dit idyllisch werk viel nog Goethe in de smaak.

Satiriek.-

Loukianos van Samosata (Syrië) (+120/+185), sofist, die tot in Italië en Gallië kwam, auteur van tientallen werken, is de briljantste schrijver van de keizertijd, doch ook de satiricus voor wiens kritische geest niets heilig, d.i. onschendbaar, is (nihilisme in ethische zin), - wat hem met *Heinrich Heine* (auteur van "*die Lorelei*") deed vergeleken worden. In zijn *Leugenvriend* maakt *Tuchiades* (= Loukianos zelf) de vertegenwoordigers van verschillend wijsgerige richtingen die elkander leugengeschiedenissen opdissen, belachelijk; op het einde staat de 'toverleerling' (de verandering van 'n bezem in 'n waterdrager), die als motief, Goethe tot z'n *Zauberlehrling* inspireerde.

Epistolografie. –

De briefvorm is deels retorische oefening deels novelle of roman. Alkifron van Athene, sofist uit de tweede e. na Chr., navolger van Loukianos, liet ons 118 brieven na, zagezegd door vissers, boeren, hetairen, parasieten geschreven in de vierde eeuw, over het Attische alledaagse leven (de erotische brief primeert erin). –

Om nu eens 'n Romein aan te halen: Plinius Caecilius Secundus, Plinus de jongere (61/112) liet negen boeken zeer gestileerde brieven na, waarin 'n spookgeschiedenis voorkomt (vgl. *H. Gasse, Erz. der Antike*, 82/84).

“Er was te Athene 'n huis dat groot en ruim was doch betoverd en met onheil beladen was. In de nachtelijke stilte weerklonk het rinkelen van ijzer en als men scherper toehoorde, het rammelen van kettingen, eerst van ver komend, dan zeer nabij. Daarop verscheen 'n spookgestalte, 'n uitgemergelde bemorste grijsaard met lange baard en ruig haar: om de benen droeg hij boeien, om de handen kettingen die hij schudde. Daardoor maakten de bewoners, in hun angst slapeloos, schrikaanjagende treurige nachten door, waarop omwille van de slapeloosheid ziekte volgde en, als hun vrees toenam, de dood. Want, ook overdag, stond hun de herinnering voor

de ogen aan de verschijning ofschoon zij verdwenen was, en de angsttoestand bleef langer bestaan dan z'n oorzaken. Gevolg: het huis werd opgegeven en werd ertoe gedoemd leeg te staan; het bleef heel en al overgelaten aan het schrikspook.

Toch bood men het telkens weer, door bekendmaking, aan voor het geval dat zich 'n koper of huurder liet vinden die van het barre onheil in het huis niets afwist. -- Toen kwam de wijsgeer Athenodoros naar Athene, las de bekendmaking en, toen hij de lage prijs vernam die hem verdacht voorkwam, lichtte hij zich in. Men legde hem alles uit en, niettegenstaande, ja juist daarom, huurde hij het huis.

Zodra het begon te deemsteren, liet hij zich, in het voorste deel van het huis, 'n legerstede gereed maken en vroeg om schrijftafel, griffel en licht. Al z'n huisgenoten zond hij dieper het huis in, terwijl hij zelf, met gedachten, ogen en hand, geheel in het schrijven opging opdat zijn bezige geest zich niet spoken waarover men hem had gesproken, en nietige uitbroeisels der vrees zou voorstellen.

Aanvankelijk heerste nachtelijke stilte zoals overal. Daarna rinkelde ijzer en rammelden kettingen. Hij keek niet op, liet de griffel niet zinken, maar bleef zichzelf en sloot het oor voor de geluiden. Daarop werd het lawaai sterker, kwam nader en klonk alsof het reeds op de drempel, ja, reeds binnen de kamer was. Hij keerde zich om en zie: hij kreeg de gedaante te zien en herkende ze, - waarover men hem gesproken had. Zij stond daar en wenkte met de vinger alsof zij hem wou roepen. Doch hij gaf haar met de hand 'n teken dat zij 'n beetje zou wachten, en boog zich weerom over de werktafel en de griffel. Daarop rammelde het spook, over het hoofd van de schrijvende wijsgeer, met en ketens.

Toen hij zich omkeerde, wenkte het hem net zoals te voren. Onverwijld hief hij de lamp op en volgde het spook. De gedaante verplaatste zich met trage schreden, net alsof de kettingen haar zwaar wogen. Toen het de hof van het huis ingeslagen was, verzwond het spook plots en liet z'n begeleider alleen. Daarop plukte hij gras en bladeren en legde ze als herkenningsteken op die plek neer.

's Anderendaags begaf hij zich naar de overheid en vroeg haar opgravingen uit te voeren op die plaats. Men vond gebeente dat met kettingen stevig geklonken was, ontvleest en murw gemaakt door de boeien, - de overblijfselen van 'n met de jaren vergaan lijkt. De overblijfcelen werden verzameld en op openbare kosten begraven. Na de rechtmatige teraardebestelling bleef het huis daarna vrij van geesten." -

Waarom dit uittreksel? Theofrastos van Eresos (lesbos) (-372/ -288), leerling en opvolger van Aristoteles, beschrijft, in zijn Charaktères, Karaktertypes, 16, de deisidaimon, d.i. de mens die in voortdurende angst voor daimonos, geesten, leeft. De geestenvrezer was 'n herhaaldelijk voorkomend menssoort in het oude Hellas (zoals in alle archaische culturen, overigens), ook in de Hellenistische tijd. Welnu, de wijsgeer Athenodoros, net als

Epikoeros (waarover straks), kent die deisidaimonia, geestenvrees, niet maar op grond van andere redenen: Athenodoros blijkt bekend te zijn met nekropolitische (wij zeggen nu: ‘spiritoïede’, ‘spiritistische’) fenomenen. De gestorvene die geen ‘rechtmatige’ ter aarde bestelling heeft gehad, vindt, in z’ monoïdeïsme (door één gedachte beheerst zijn), geen rust, totdat de levenden er iets aan doen. Het manisme (voorouderverering), over de hele wereld, kent dit fenomeen. Vgl. *J.-A. Festugière, Epicure et ses dieux*, Paris, 1968, pp. 73ss. (over deisidaimonia).

Besluit.-

Claire Préaux, Le monde hellénistique (La Grèce et l’ Orient) (-323/-146), Paris, 1978-1, II, p. 607, schrijft: “Het onverwachte succes van Alexanders veldtochten en de val van het Perzische rijk hebben in de geesten de onzekerheid omtrent morgen ingehamerd. Demetrios van Faleron heeft de ongerustheid van zijn tijdvak betreffende de toevallen van het blinde geluk uitgedrukt. Polubios, die er de herinnering aan bewaard heeft (29:21), ook hij, en anderhalve eeuw later, is gevoelig voor de bruske geluks-veranderingen die Rome aan de Griekse wereld opdringt.

Doch, ofschoon hij het toeval inroept inzake geschiedenisduiding (vgl. *P. Pedech, La méthode historique de Polybe*, pp. 331/354), toch weet hij het aandeel ervan te herleiden. Dat alles schokt het zekerheidsgevoel en het vertrouwen in ‘n vaste rangorde van de waarden. Wat verscheidene culturele antwoorden uitlokt”. Het boek vermeldt dan drie types van cultureel antwoord op die onzekerheidssituatie:

(i) de roman en de nieuwe Attische komedie

Deze brengt ‘n reeks avonturen die met oorlog en zeeroverij gepaard gaan, naar voren, geeft zo uitdrukking aan het onzekerheidsgevoel, maar bezweert dit door aan te tonen dat ‘n ongeluk vaak geluk met zich brengt en een happy end; m.a.w. de verpozingliteratuur stelt gerust, geeft ‘n houvast door vertrouwen op ‘n gelukkige afloop.

Zo *Heliodoros van Emesa, Theagenes en Charikleia*: Charikleia valt in de armen van Theagenes; beiden ontsnappen, dankzij Kalasiris, ‘n Egyptisch priester op bezoek, uit Delfoi, - komen, na avonturen, op de kust van Egypte terecht en vallen daar in de handen van zeerovers; te Memfis ontmoeten zij opnieuw Kalasiris, die daar sterft; zich als broer en zuster gedragend, geraken zij, doorheen vele bedreigingen voor hun leven en hun eer, te Meroë als gevangenen van de Ethiopiërs die toen in oorlog waren met de Perzen; bijna geofferd als eerstelingen van de overwinning, worden zij herkend en hun huwelijk wordt door de ouders van Charikleia beaamd; - Longos’ *Dafnis en Chloë*, meer erosgeladen, eindigt analoog;

(ii) de heilsreligies,

dankzij ‘mysteriën’ (wijdingen), schenken deze een ander soort houvast;

(iii) de filosofieën

Deze zoeken houvast in ‘n ethiek (van onthechting vnl.).

De klassieke wijsbegeerte in het Hellenistisch-Romeins kader. –

Cl. Préaux, Le monde hellénistique, II, 607, beweert dat de onthechtingsethiek van deze tijdsfilosofieën voor intellectuelen - en dus zegt zij, voor aristocraten, niet voor de armen - bestemd zijn; -- zij hebben 'n ontkomingsrol: de Kuniekers willen 'n tegencultuur, de Epikoureeërs zoeken onverschilligheid - de Stoiekers zijn fatalistisch ingesteld (het fatum, noodlot, als onontkoombaar centraal stellend), de Sceptiekers schorten het oordeel op; alle scholen, behalve de Stoïsche, staan afkerig van 'actie', d.i. politieke inzet.

Ofschoon ethisch (dat, behalve bij de Stoiekers, nu meer a.politisch dan politisch wordt), toch zijn zij sterk redenerend (logisch-dialectisch) van aard. - Wat ook opvalt, is dat de filosofie allereerst schoolfilosofie is: de Oud-Pythagoreeërs, in Zuid-Italië, hadden reeds 'n oude traditie op dat punt; Platon stichtte de Academie in -387; in -387 sticht Aristoteles te Assos (Anatolië) zijn school, die, in -335, het Lyceum te Athene zal worden, nevens de Academie,- Zenon van Kition (Cyprus), de stichter der Stoa, te Athene aangekomen in -311, sticht de Stoa, Porticus, Zuilengang (school) in -301; Epikouros van Samos koopt te Athene in -306, vijf jaar te voren, de Kèpos, de Tuin, als lesgeefcentrum.

Dit, terwijl te Megara Stilpon, de derde leider van de Megarische school (blz. 85 / 86 supra), 'n groot publiek aantrok (hij leefde -380/-300 omtrent) en Menedèmos van Eretria (-319 / -265), leerling van Stilpon, hierboven aangehaald, en van Faidon (te Elis) zie blz. 88 supra - te Eretria zelf 'n school stichtte waar hij les gaf. Kwantitatief kan dit gezegd worden:

Theofrastos, die, na Aristoteles, omtrent vierendertig jaar les gaf aan het Lukeion, moet zo' n zestig studenten per jaar gehad hebben (vgl. *C. de Vogel, Greek Philosophy III (The Hellenistic - Roman Period)*, 1959, p. 2). –

Nevens de technische schoolfilosofie werd ook voor breder publiek - meer 'retorisch' d.i. als algemene vorming, dus - 'les' gegeven of 'verkondigd' door enkelingen vooral, nl. door Bion van Borusthenes (-300/ -250) in de vorm van diatribe (zie blz. 164 supra over de schoolrede), - voorbeeld dat navolgers vindt, vooral later in de Romeinse tijd, zodat dan én schoolfilosofie én populaire filosofie nevens mekaar bestaan. - Iets dat, in zekere zin, reeds van de dagen van Platon en Isokrates dateert (zie blz. 96, 15 supra).

De drieledigheid 'dogmatisme / eclecticisme / scepticisme'. –

W. Jaeger, A la naiss., pp. 69/ 71; 232/ 253, haalt de H. Gregorios van Nussa (+335/ +394) aan, de grote Christelijke kerkvader: "De gedachte dat enkel in dogma's de vroomheid (eusebeia) moet gelegen zijn, aan wie is zo iets zo eigen als aan de Hellenen?"

M.a.w. intellectualisme en rationalisme zijn typisch Helleens, ook inzake religie. 'Dogma' (intellectueel-rationele opvatting of denkinhoud), 'système' (stelsel van dogmata), 'haireisis' (secta, groep die dezelfde dogmata of stelsel aanhangt), - ziedaar drie typisch Helleense woorden.

Op de religie toegepast geeft deze triade 'theologia' ((bij Platon het eerst), gods-, godenleer, zoals de intellectueel-rationale Xenofanes (blz. 16/17 supra) ze reeds enigszins ontwierp.

“Een figuur als die van Xenofanes toont goed aan hoe de wijsbegeerte, met de stevigheid van intellectuele overtuigdheid die haar kenmerkt, de verdedigingsreactie die “dogmatische bewering” heet, kan doen ontstaan, vergelijkbaar met ons ongeduld als wij onzin horen uitkramen.” (o.c., 70).

Inderdaad, Xenofanes' Silloi (Spotgedichten) geven ons staaltjes van zo'n rationeel intellectueel protest: “Alles hebben Homeros en Hesiodos de goden toegedicht wat, bij mensen, maar schimp en schande is: stelen, echtbreuk, wederzijds bedrog.” (*Fr. 11*)

Xenofanes gispt de mythische theologie met haar inconsequent godheidsbegrip, -godheid die Xenofanes zelf intellectueel zeer zuiver denkt: “Doch, indien de ossen en paarden en leeuwen handen hadden of konden schilderen met hun handen en werken afmaken zoals de mensen, dan zouden de paarden op paarden gelijkende, de ossen op ossen gelijkende godengedaanten schilderen en zulke lichamen vormen, zoals ieder soort zelf 'n uitzicht heeft.” (*Fr. 15*).

Hoor wat Xenofanes (Over de natuur) daartegenover stelt: “Eén God, onder goden en mensen de grootste, noch naar gedaante noch naar gedachte aan stervelingen gelijk.” (*Fr. 23*)

Of nog: “(De godheid) is heel en al oog, heel en al geest (noei, denkend), gans oor.” (*Fr. 24*).

Toch is Xenofanes nog niet 'dogmatieker', maar, in z' n intellectuele verlichting en haar protest tegen mythische onzin, ligt 'n 'dogmatische' trek. -- De oorsprong van de begrippen 'dogma', 'stelsel', (van dogmata), hairesis (later 'ketterij') of dogmatische groep is niet in de Helleense religie te zoeken; ook niet in het Oosten; de wortel ervan ligt in de Helleense filosofie op het einde van de Attische periode en in de Hellenistische tijd: toen immers werd de wijsbegeerte opgedeeld in 'scholen' ('sekten') die zich tegenover mekaar opstelden op grond van ('n stelsel) dogmata en zo groepen vormden.

L. Cerfaux, Jésus aux origines de la tradition (Matériaux pour l' histoire évangélique), DDB, 1968, p. 48, schrijft: “De overlevering is het grote opvoedingsbeginsel van alle antieke beschavingen.

Ten tijde van het Nieuwe Testament heeft zij het ontstaan geschonken aan 'n geregelde instelling in alle groeperingen op leerstellige basis, of zij nu wijsgerig zijn of religieus: de leer van de stichter wordt door deze laatste doorgegeven aan 'n bevoorrecht leerling die hem, na z' n dood, opvolgt in de leiding van de groep en zo gaat het verder. De werkwoorden 'doorgeven', 'ontvangen' kenmerken het technisch vocabularium van de overlevering. Men vindt het b.v. terug in de wijsgerige scholen, in de

mysteriereligies, in het Hermetisme, alsook in het Rabbinisme.

Ons onderzoek heeft ons aangetoond dat het Christendom, nevens zijn charismatisch aspect, ook 'n institutioneel karakter vertoonde: de actieve aanwezigheid die bepalend was, van de Apostelen, getuigen van Christus in de eerste gemeenschappen, legt deze laatste het overleveringsbeginsel op". (*Luk 1:2*) Inderdaad, wat zien wij?

a/ Na Platon (+/- in -347) komt Speusippos als schoolleider; na deze, in -338, Xenokrates; na hem, in -314, Polemon (tot -269), - zij vormen samen de Oudere Academie.

b/ Na Aristoteles' dood, in -322, komt Theofrastos, die in - 288, opgevolgd wordt door Aristoxenos, enz., - zij vormen de Oudere Peripatetische School.

c/ In -270 volgt Hermachos van Mutilene Epikouros op in de Tuin.

d/ Zenon wordt, in de Stoa, opgevolgd, in -263, door Kleanthes van Asbos, enz.

M.a.w., met het dogmatisch beginsel, gaat het paradosis- of traditiebeginsel samen: men levert 'n nauwkeurig verwoorde leer over: behalve voor de Pythagoreeërs was dit nieuw in de wijsbegeerte. - Dat dit alles precies in de geschokte en onzekere, houvastloze Hellenistische tijd opkomt, is begrijpelijk: 'n intellectueel-rationeel houvast bevredigt 'n aantal naturen die, zonder dat, onleefbaar worden. Rond dit dogmatisch houvast zet zich de kleine gemeenschap vast die van de 'school' uitgaat.

Tegen deze 'dogmatische' mentaliteit zetten zich andere mentaliteiten af:

vooral en het scherpst de sceptische mentaliteit, die 'ware' kennis betwijfelt hetzij op alle domeinen (hetgeen slechts 'n poging is, hetzij op 'n beperkt domein (b.v. het logische, het religieuze, het ethische terrein);

ook de eclecticische, die ware kennis voor mogelijk houdt, maar hermeneutisch-exegetisch ingesteld, op de inzichten van anderen, voorgangers en tijdgenoten, schiftend ingaat hetzij coherent het zij syncretistisch (d.i. incoherente, niet-samengaande leerstukken toch tegelijk aanhangend);

uiteindelijk ook de retorische mentaliteit die, zoals b.v. Isokrates, zich zeer goed van haar niet-diepgaand onderzoek bewust is en 'algemene vorming' zonder technische filosofie puurt uit het gedachtegoed van 'n cultuur, o.m. de filosofische (men denke aan de Deuterosophistiek; zie hoger). –

Men zou kunnen zeggen dat de eclecticiek 'n op anderen terende, kieskeurige dogmatiek vertegenwoordigt, waar de scepsis agressief aanspraak maakt op twijfel en retoriek pretentieloos denken is maar met culturele bedoelingen.

Opm.: - 'Dogmatisch' en dgl. kunnen ook pejoratief gebruikt worden: 'dogmatisch' betekent **(i)** melioratief, apodictisch, d.i. streng bewijzend op grond van zuiver verstandelijke en redelijke gronden;

pejoratief gebruikt, betekent het *kritiekloos beweren*, vooral in de zin van het onttrekken aan iedere betwisting en kritiek van stellingen die men verkondigt als waar **(1/ koppig, 2/ autoritair of 3/ a-priorisch, zoals C.S. Peirce heeft opgemerkt).**

C.S. Peirce, *The Fixation of Belief*, in *Popular Science Monthly* 12 (1877), 1/15 (zie E. Walther, ed., *C.S. Peirce, Die Festigung der Ueberzeugung und andere Schriften*, Baden-Baden, s.d., S. 42/58), beweert dat er vier hoofdmethoden zijn om 'n overtuiging (a belief) vast te leggen:

(i) *the method of tenacity*,

de koppigheidsmethode: men weert al wat de persoonlijke mening kan tot verandering stemmen of dwingen (struisvogelpolitiek);

(ii) *the method of authority, de autoritaire of gezagsmethode*,

De gezagsdragers (staat, kerk, belangengroep) weren stelselmatig al wat de groepsovertuiging kan tot verandering stemmen of dwingen, terwijl men aan 'n leer, ideologie of denksysteem vasthoudt (collectieve struisvogelpolitiek);

(iii) *the apriori method, de apriori-methode*:

Persoonlijke voorkeur involgend, ontwerpt men (axiomata die men als "verstandelijk en redelijk verantwoord" voorstelt en, in publiek debat, onderling uitdiscussieert (zo de meeste metafysiekers en wijsgeren);

(iv) *the scientific method*,

Ook the method of external permanency geheten: de wetenschappelijke methode verlaat de drievorige standpunten om alleen de uitwendige duurzaamheid van 'n gegeven uit te testen aan de hand van abductie, d.i. uitgaande van hypothesen die men, handelend toepast als controle op haar waarheid (= pragmatisch idealisme), waarbij zeer sterk de nadruk valt op het feit dat anderen eveneens dezelfde uitgangspunten en toetsingen kunnen overdoen (= logisch socialisme); deze methode is typisch voor het moderne vakwetenschappelijk onderzoek. –

Wat daarvan te denken? (i) Peirce schematiseert, zoals zo vaak, als 'n logistieker, en verwacht de reële mens met het ontworpen schema: alle mensen vallen onder de vier methoden: b.v. wetenschappers zijn (i) koppig en halsstarrig (ii) zitten vast in groepsovertuigingen (men denke aan Th. Kuhn's kritieken; (iii) gaan uit van persoonlijke voorkeuren die zij, onbewust, als 'rationeel' voorstellen en bediscussiëren (als de zgn. metafysiekers) (iv) experimenteel onderzoeken zij de (buiten iedere mentale binding bestaande) objectieve feitelijkheid, uitgaande van hypothesen die zij, in confrontatie met anderen, toetsen. --

Nooit heeft de mensheid één van de vier logistisch vooropgezette methoden 'zuiver' aangehangen. - Ook de filosofen niet: 'n geduldige historische studie toont dit overduidelijk aan. O.m. bij Aristoteles: zijn gen(n)etisch-zorgzame doxografie toont dat de anderen doorwegen en dat hij meer en anders doet dan, voorkeuregebonden, persoonlijke intuïties als 'rationeel' ter discussie werpen. Wat niet belet dat hij (i) koppig-halsstarrig, (ii) groepsgebonden (b.v. als hij zich met de 'vrije' mens identificeert om de slaaf minder te achten, hoe humaan ook), en (iii) voorkeurintuïties doordrukt, Milesisch-empirisch (blz. 42 supra) ingesteld, was hij (iv) ook op wetenschappelijke objectiviteit gesteld, die onderzoekt hoe de dingen, processen, onafhankelijk van het subject, zijn en verlopen.

Kriteriologie.

Kriteriologie is dat gedeelte van de logica / epistemologie dat zich bezig houdt met de criteria der waarheid en vooral der zekerheid inzake waarheid. -- Term der Leuvense school voor filosofie.

-- Kriterion, criterium, schiftingsmiddel, discrimineermiddel, middel om onderscheid te maken tussen wat echt en wat schijnbaar is. -- Criterium is 'n teken waaraan men 'n begrip of 'n werkelijkheid onderkent. Het Griekse woord kritèrion komt op na Aristoteles en wordt doorlopend gebruikt door de Stoa. Het woord 'kenteken', 'maatstaf' is ook 'n geldige vertaling.

-- Evidentie, klaarlijkheid,

Dit is die eigenschap van het zijnde (begrippelijk of werkelijk) voor zover het zich aan 'n kennend wezen openbaart. Deze objectieve eigenschap werkt, in het subject, zekerheid uit. 'Zekerheid' is die toestand van 'n kennend zijnde die maakt dat het oordeelt, duidt, zonder vrees voor tegenspraak.

Gevolg: de zich veilig voelende instemming met 'n oordeel sluit elke twijfel uit. - Wat minder tegengesteld is, is b.v. 'morele' d.i. sterke maar niet volstreckte zekerheid (praktische zekerheid) zo dat men, in de praxis, veilig kan handelen, zonder echter volstreckt of absoluut zeker te zijn. In dat geval is er sterke reden om stelling te nemen.

'Mening' is 'n oordeel dat zich niet voor absolute of zelfs voor morele zekerheid uitspreekt. Het is 'n oordeel dat op waarschijnlijkheid in de een of andere graad gesteund is.

Men voelt dat criterium iets te zien heeft met dogmatisme en scepticisme.

a/ de dogmatieker is ervan overtuigd dat er criteria bestaan om meer dan fenomenale werkelijkheden (**1/** algemene begrippen, **2/** paranormale fenomenen, **3/** goddelijke en bovennatuurlijke werkelijkheden) te bevestigen;

b/ de sceptieker, daarentegen meent dat men nooit verder geraakt dan de fenomenale zekerheid en dat de 'rest', het transfenomenale, dat wat niet onmiddellijk gegeven is (en dus niet vatbaar voor welke fenomenologie dan ook, die slechts de fenomenen beschrijft, met uitsluiting van iedere dogmatische duiding van die fenomenen), tussen haakjes (Einklammersung) behoort gezet te worden.

D. Mercier, Critériologie générale (Theorie générale de la certitude) Louvain / Paris, 1923, zegt: "Het traktaat (...) heeft tot voorwerp de ontleding van onze zekere kennis en het wijsgerig onderzoek naar de grondslag waarop de zekerheid ervan steunt." (o.c., 1). Een ander woord, nog recenter, dat vooral in Duitsland en Engeland overheerst is 'epistemologie' (van het ww. epistamai, ik weet; epistèmè, wetenschap), de wetenschappelijke studie van de wetenschap, d.i. van de constitutieve elementen van de wetenschap. De zekerheid is een voorwaarde van de wetenschap: ook, de kriteriologie is 'n zekerheidsleer. –

Het gebruik van het woord 'analytiek' is in de geest van de Aristotelische en Scholastische traditie (o.c., 1/5)

Het antieke materialisme.-

Twee boeken zijn aanbevolen: (i) *F.A. Lange, Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, 1866-1, - 'n werk dat door 'n niet-materialistische Kantiaan is geschreven en vooral het materialisme (niet als ideologie doch) als methode (der natuurwetenschap vooral) waardeert; (ii) *J.J. Poortman, Ochêma (Geschiedenis en zin van het hylisch pluralisme)*, Assen, 1950, waarin kritiek wordt uitgebracht op materialismebegrip van Lange: volgens het moderne, vooral XIX-d' eeuwse materialisme is:

alle 'zijn' d.i. alle werkelijkheid, 'stof' (m.a.w. de ontologie van dat materialisme ziet niets dan materie: 'zijn' is wezenlijk 'hylisch'(materieel) zijn);

typologisch (specifiek) gezien zijn er wel aggregatietoestanden, nl. vaste, vloeibare en gasvormige stof, maar deze soorten behoren tot de éne basissoort 'stof' zoals de moderne, vooral sedert Galilei exact te werk gaande natuurwetenschap (fysica, chemie) ze zich voorstelt; - deze enigheid inzake soorten zet Poortman ertoe aan te spreken van 'monistisch' materialisme; inderdaad, **a/** niet alleen behoren de aggregatietoestanden tot de éne (monos, unicus) soort stof; **b/** ook de ziel, het bewustzijn met al wat daarmee samengaat, ook dat behoort tot de éne soort stof, als bijverschijnsel (epi.fenomeen) of zoiets.

Opgemerkt zij dat, binnen dit monistisch materialisme, wel twee varianten bestaan waarop Poortman niet ingaat:

de mechanicistische opvatting van die éne materie - men denke aan de gematigde en de reine mechanici onder de Voorsokratiekers; men denke aan C. Vogt (1817/1895), J. Moleschott (1822/1895) en L. Büchner (1824/1899), verleden eeuw -;

de 'dialectische' opvatting, aanknopend aan G. Hegel (1770/1831), de dialectisch - idealist, bij K. Marx (1818/1883), F. Engels (1820/1895), verder bij Lenin (1870/1924) en de Leninisten;- bij de 'dialectische' - men zou kunnen zeggen 'hylozoïsche', ja, Herakliteïsche materialisten is 'zijn' essentieel 'stof' doch 'dynamisch', d.i. a.h.w. levend en actief, ja, revolutionair (omslag), waar de mechanicistische materie louter atomistisch is. Toch blijven beide varianten, mechanische en dialectische, vasthouden aan de éne stof-soort die alle feitelijk en mogelijk 'zijn' uitmaakt.

- Daartegenover stelt Poortman twee andere zienswijzen.

Het dualistisch materialisme. - In de lijn van *K. de Jong, Die andere Seite des materialismus* (1932), wijst Poortman op Demokritos' zielsbegrip: de ziel bestaat uit 'n bijzonder soort atomen, nl. fijne, gladde en ronde atomen; meer nog, hij wijst op het Epicurisme: de ziel is 'een 'fijn'(stoffelijk) lichaam; op de Stoa: de ziel is in soort lichaam (doch anders dan het zichtbare);

Lange vermeldt zelf deze opvattingen zonder ooit maar tot een meervoud van materies te besluiten; neen: hij houdt zich aan de éne stof (monistisch);

Poortman wijst op Galenos' levensgeesten, die ook 'stoffelijk' opgevat werden (ook vermeld bij Lange).

Zoals *G. Heymans, Inleiding tot de metaphysica op grondslag der ervaring*, Amsterdam, 1933, blz. 133, zegt, is voor het dualistisch materialisme:

alle zijnde stoffelijk van aard (zoals voor het monistische),
doch het veronderstelt, in de levende (en bezielde) lichamen, behalve de algemene stof, nog 'n bijzondere soort stof, waaraan de levens- en bewustzijnsverschijnselen gebonden zijn (en niet de anorganische fenomenen); vgl. Poortman, o.c., 18;

- het antieke hylozoïsme

Dit vat de stof wezenlijk als levend op - zo de Milesiërs en Neo-Milesiërs (Diogenes van Apollonia) - is één vorm van materialisme, maar voor de hylozoïst is alle zijnde én materieel én levend ('dode' stof bestaat gewoon niet: alle stof bezit 'n aanvankelijk 'bewustzijn', 'streven', 'gewaarwording' en zo); doch tot 'n meervoud van 'stof' komt hij niet; 'n gesteente, 'n stuk hout bezit ergens 'leven' (zoö) in al z'n materialiteit (hulè);

Vergelijkbaar daarmee is, enigszins, het animatisme (der primitieve en archaïsche culturen: de hele fisis, naïef als materieel opgevat, is bezielde (animatus in het Lt.) zonder dat in die fisis individuele zielen aanwezig zijn (de stof in al haar vormenveelheid) - globaal bezielde);

Vergelijkbaar eveneens, daarmee is het animisme (Tylor, *Primitive Culture*, 1867) dat, in alle stoffelijke voorwerpen, levende en niet-levende, een ziel of geest inwonend ziet, onderscheiden van zijn stoffelijke 'woning' en eigen (individueel) aan die voorwerpen; -- zoals *G.R.S. Mead, The Doctrine of the Subtle Body in Western Tradition*, London, 1919, p. 145, zegt, is het idee van 'n fijnstoffelijke werkelijkheid, in verband met 'ziel', "een van de oudste overtuigingen van de mensheid": m.a.w. ook de animist is willens nillens ergens dualistisch materialist van zohaast hij 'ziel' ('geest') onderscheidt van lichaam;

- alle voorplatonische filosofieën,

Niet alleen de Milesische alle voorplatonische filosofieën zijn fysieken. Zij kennen nog niet het onderscheid 'stof/geest' en, in die zin zijn zij 'materialismen', d.i. naïeverwijze is de stof hun zijnsbegrip maar niet exclusief doch inclusief (m.a.w. wat wij, sinds Platen, onstoffelijke werkelijkheden heten, behandelen zij (methodisch, niet ideologisch) materialistisch); -

F.Krafft, *Geschichte der Naturwissenschaft*, I, 124, merkt op: ... pas met Empedokles van Akragas begint tastend 'hulè' (stof) zich van bewegende oorzaak (nl. 'eros', 'filia' / 'neikos') te onderscheiden.

Doch de arithmoi (getallen) van Puthagoras, het zijnde (on) van Parmenides, het vuur, resp. de Logos van Herakleitos en de elementen of deeltjes der mechanicisten, - zij alle zijn stoffelijk (in die inclusieve zin), - wat niet belet dat 'n meer-en-anders-dan-stoffelijk aspect duidelijk doorschemert bij al die denkers of scholen, vooral daar waar archaïsch-religieuze werkelijkheden doorkomen;

opgemerkt zij (vgl. Poortman, o.c., 22) dat **a/** zeker de naïeve materialismen als animatisme en animisme; **b/** doch ook de reflectieve materialismen als het Helleense hylozoïsme en de Helleense voor- en na-Platonische materialismen (Stoa en Epikurisme inbegrepen) RELIGIEUE materialismen zijn:

God, goden, zielen, buitennatuurlijke fenomenen, voorbestaan na de dood, dat alles wordt denkbaar in zo'n dualistisch materialisme; het is maar het moderne monistische materialisme dat bovennatuurlijk én buitennatuurlijke gegevens wegduidt in atheïstische en secularistische zin.

(b) Het hylisch-pluralisme. –

De Hellenistische tijd kent ook de theosofieën, vooral de Neo-Platonische theosofieën. Welnu, deze laatste tekenen zich scherp af van de Stoa en het Epikurisme: én Neo-Platoniekers én Post-Platonische materialisten (Stoa Tuin) nemen tweeërlei stof aan, doch:

1/ voor de Neoplatonici is de ziel b.v. onstoffelijk (waar zij voor Stoa en Tuin stoffelijk is), wat niet belet dat zij 'n 'ochèma', vehiculum (currus, wagen), voertuig, bezit dat wel stoffelijk is doch dat bestaat uit 'n fijner stoffelijkheid (subtiel zielelichaam, fijnstoffelijk of ijlstoffelijk lichaam met de ziel verbonden);

2/ ook de diepste werkelijkheid, het 'zijn' in zijn algemeen wezen, is niet-stoffelijk doch geestelijk ofschoon vatbaar voor stoffelijke (grof- en fijnstoffelijke) zijnswijzen, wat voor Stoa en Tuin niet het geval is (hun ontologie is materialistisch) hoe dualistisch - materialistisch ook).

Hylisch pluralisme betekent dan ook die zienswijze die meer dan één type stof aanvaardt (het dualistisch materialisme is één soort hylisch pluralisme; het Neo-Platonisme is 'n ander type van hylisch pluralisme): 'pluralisme' is aanvaarding van meervoud; 'hylisch' (hulikos, materialis) is aanvaarding van meervoud inzake stof. –

De term 'pluralisme' inzake stof' is des te nodiger daar sommige denkers - zo b.v. Proklos van Konstantinopolis (+410/+485), de Grote Neo-Platonieker van de Atheense school, - de opvatting toegedaan zijn dat de (immateriële) ziel meer dan één ijl- of fijnstoffelijk zielelichaam bezit en wel van verschillende grofdichtheid (hoe dichter bij de gewone stof, hoe 'grover' die subtiliteit is). Vgl. Poortman, o.c., 24

Meer nog: de term "hylisch pluralisme" is even nodig voor 'n andere afmeting van het probleem:

denkers als Demokritos van Abdera of sommige middeleeuwse Augustinianen nemen wel 'n andere stof aan doch spreken nooit van 'n subtiel lichaam (soma, corpus, lichaam, is niet hetzelfde als hulè, materia, stof).

anderen nemen aan dat de subtiële stof lichaamsvorm aanneemt (zo Proklos o.a.); modern zegt men soms 'meta-organisme' (tegenover het gewone organisme der biologie);

anderen nemen fijnstoffelijke levensruimten aan (kosmische sferen) in het Neo-Platonisme ta platè (enk.: to platos) geheten.

III A(I). De dogmatische filosofieën.

(I)a. De Socratische tradities.

(I)a1. De oude Academie

(Speusippos en z'n opvolgers t/m -265) **zet** de Pythagoreïzerende gedachten van de oude Platon voort: de ideeën zijn afgezonderde arithmoi, getalvormen. Zij teren op Platon en systematiseren hem. -- De oudste Peripatos (Theofrastos en z'n opvolgers) keert zich van de 'moeilijke' metafysiek van Aristoteles af om twee doelen na te streven: de cultuur der vakwetenschappen (zie hoger) en **(ii)** het uitwerken van 'n populaire ethiek.

(I)a2. De Kuniekers

(Bion van Borusthenes e.a., - zie hoger) werken 'n populaire ethiek uit (in diatriben) die 'n hedonisch Kunisme inhoudt. De Sofistische traditie (sensualisme: het ganse bewustzijn van de mens is gesteund op zintuiglijke ervaringen, - iets dat met materialisme gemakkelijk samengaat) met haar nadruk op het subject(ieve) leeft hier voort. Vgl. *F. Lange, Geschichte des Materialismus*, Leipzig, 1905, I, S. 54ff. waar Aristippos van Kurene ethisch materialisme toegeschreven wordt: het hedonisme versmelt met de Kunische traditie (vaak schaamteloos cynisme).

(I)b. De twee dogmatische materialismen: Stoa en Epikurisme.

(I)bI, De Stoa (Stoïcisme) (-300/+180).

J. Brun, Les stoïciens (Textes choisis), Paris, 1957, pp. 5/6, deelt de ontwikkelingsgang der Stoa in in drie fasen:

de Oude Stoa te Athene gecentreerd (-301) in de Zuilengang (stoa, porticus) genoemd 'poikilè' (de beschilderde zuilengang), sinds Zenon van Kition (Kupros) (-336/ -264): Megarische logica, Herakliteïsche fysiek en Kunische ethiek, - ziedaar de drievoudige structuur van het oude Stoïsche denken), dat wezenlijk 'n ethiek wil zijn die 'n uitweg schept uit de tweede grote crisis (na de Sofistische) op het einde der vierde eeuw, die te veel scepsis en eristiek verbreidde (van +/- -300 tot +/- -150);

de Middenstoa (-150/-50): de Stoïci ondergaan de invloed van Nieuwe Academie (-265/ -110): de scepsis ondermijnt (de hoge Platonische traditie en ook) de Oud-Stoïsche traditie; neiging tot eclecticisme; begin van romanisering met Diogenes van Babylon (-240/-150);

de Late Stoa of Romeinse Stoa, sinds Seneca van Cordoba (Sp. (+1/ +65): Cato de Jongere is het nieuwe ideaal van zelfbeheersing in eclecticische geest (-50/+180). Zenon van Kition (-336/-264) kwam volgens *M. van Straaten, Kerngedachten van de Stoa*, Roermond, 1969, blz. 15/16, in -313 naar Athene en stelde zich op de hoogte van de Voorsokratische en Socratische filosofieën: **a/** Krates van Thebe, de Kunieker, en Stilpon, de Megarieker, maakten hem bekend met de kleine Socratici; **b/** Polemon van Athene, derde schoolleider van de Academie (-314/-269) bracht hem (langere tijd) het Platonisme bij.

Schets van het Stoïsche stelsel. –

De vraag rijst waarom Zenon zich van de (grote) Socratiek verwijderd met haar begrippen, ideeën of vormen: *N. van Straaten, Kerngedachten van de Stoa*, blz. 29, zegt dat de Stoa ‘functioneel’ denkt en niet ontologisch.

Niet het wezen in z’n diepte en algemeenheid, het zijnde als zodanig, maar het proces (kinèsis, motus d.i. het gebeuren en, op hoger peil, de handeling of de behandeling (actief en passief), staat centraal. M.a.w. wat iets ‘is’ in z’n diepste wezen, laat de Stoïeker koel: hij zet dit tussen haakjes als ‘n “zwarte doos”, d.i. als ‘n ‘onbekende’ die, voorlopig of definitief, niet te achterhalen is.

A/ Zegt *Aristoteles, Peri hermeneias 3 (in fine)*, niet zelf: “Zijn (einai, esse) is geen kenmerk (sèmeion) van ‘n gegeven: ook als men ‘zijnde’ (on, ens) zegt, dan is dit ‘n leeg (pilon) woord, want het betekent niets. Het krijgt pas betekenis in verbinding met ‘n ander (gegeven, woord) en, zonder dat andere geeft het geen denkinhoud af.”

B/ Dat betekent dat er maar één uitweg is om dat ‘zijn’ te valoriseren, nl. de lemmatisch-analytische methode (die Platon indertijd uitwerkte om het netwerk der ideeën te verduidelijken): ‘lemma’, d.i. voorlopige aanname dat ‘zijn(de)’ iets betekent. Zo komt men tot de ‘functionele’ werkwijze van de Stoïekers: de zijnden in hun proceskarakter zijn ‘n gebeuren, ja, zij handelen en behandelen; laat ons daarvan uitgaan en daarmee werken en de uitslag zien (pragmatisme). –

Van Straaten denkt dat dat enkel rekening houden met het functionele (hoe de dingen werken, zonder met hun diepere natuur rekening te houden, -- die zich, overigens, on-rechtstreeks toont in de werking) verklaart waarom de Stoïsche denkwijze zo’ n grote plaats inneemt in de moderne wilsbegeerte, die, mede onder de invloed der natuurwetenschappen, functioneel gericht is. –

Het grote verschil tussen ‘functionelen’ en ‘ontologen’ (‘metafysiekers’) is: **1/** dat de ontologen wel zeer goed weten dat ‘zijn(de)’ ‘n onbekende is en dat men het slechts lemmatisch-analytisch bereikt, d.i. functioneel, **2/** terwijl de functionelen de neiging hebben niets meer dan ‘functies’ over te houden zonder ‘zijn(de)’, - wat tot ‘n soort nihilisme leidt, indien men het doordenkt. Daarop heeft C.S. Peirce, de pragmaticist, sterk gewezen!

Logica. –

Hoogst waarschijnlijk heeft Zenon het eerst het woord ‘logikè’ logica, denkleer gebruikt (i.p.v. het vroegere dialectiek of analytiek)

Formele logica wordt nu oordeelslogica: **a/** ‘n zin (uitspraak, propositie) is het element waarmee gewerkt wordt; **b/** rede bestaat uit zinnen die onderling verbonden worden; de studie van die onderlinge oordeelsverbanden is logica (vgl. de Megarische logica van Filon de Megariëker, supra blz. 87) dat ‘n verschil met Aristoteles, die uitging, van begrippen (en de inhoud en omvang erven) en oordelen ontleedde als begrippen ineenverwerkt.

De kennisleer (epistemologie) is **a/** sensualistisch: de inhouden van het bewustzijn (kennis) komen van de zintuiglijke ervaring(en).

Dat sensualisme is 'n Sofistische en Klein-Socratische erfenis. **b/** Die sensualistische kennisleer is ook materialistisch, d.w.z. zij kijkt in de fuis rondom ons, ziet de veelheid der dingen en hun processen, ontstaan en (de omslag ervan) het vergaan, en verklaart die veelheid van 'vormen' en het ontstaan en vergaan ervan - niet uitgaande van begrippen, ideeën of vormen (Groot-Socratisch), doch - uit de stof(fen).

Hoe verhouden zich sensualisme en materialisme?

F. Lange, Gesch. Des Materialismus, I, 54/55, legt dit uit.

Oppervlakkig is het zo: in het innerlijke (psychische) leven is men sensualist; in het uitwendig domein is men materialist;

Grondig gezien is het anders:

(ii)a. de consequente sensualist is 'n subjectivist:

a/ van de vormenveelheid en haar processen (ontstaan en vergaan), van de stof(fen) die er, volgens de materialist, het wezen van uitmaken, d.i. van de buitenwereld rechtstreeks weet de sensualist niets (met zekerheid);

b/ de sensualist weet alleen iets van de eigen waarnemingen van de dingen (niet van de dingen direct);

c/ hoe zich die zintuiglijke waarnemingen verhouden tot de uitwendige dingen, is hem 'n vraagteken: wat de sensualist ontmoet, zijn niet de (stoffelijke of onstoffelijke) dingen, doch de waarnemingen ervan;

(ii)b. de consequente materialist beweert dat de waarneming wel degelijk onderzoek-baar is in haar verhouding tot de uitwendige (stoffelijke) wereld want 'waarneming' is één van de vele louter stoffelijke processen in het heelal; de subjectivistische scheiding tussen (stoffelijke) waarneming en (stoffelijke) buitenwereld) neemt de consequente materialist niet aan. Tot daar Lange. –

In feite gaan (inconsequent) sensualisme en (in)consequent materialisme samen. zoals hier in de Stoa: beide immers benadrukken in feite de stof ten nadele van de idee of de vorm (Aristotelisch).

De Groot-Socratieker zal zeggen dat de verhouding tussen buitenwereld en zintuiglijke ervaring er een is waarin de vorm (of idee), in de stof aanwezig, doordringt tot het bewustzijn van de mens die zo tot begrip komt van die buitenwereld.

Ondertussen is het zo, volgens de Stoa: **a/** de zintuiglijke ervaring laat 'n herinneringsbeeld na. Een verzameling herinneringsbeelden maakt 'n ervaring uit; 'n verzameling gelijksoortige herinneringsbeelden en eraan verbonden ervaringen vormen 'n universele 'ennoia' (voorstelling, bewustzijnsinhoud).

b/ Deze 'ennoiai' (bewustzijnsinhouden, voorstellingen) zijn 'koinai', notiones communes, gemeenschappelijke begrippen, aan alle mensen gemeen. Deze zijn 'emfutoi', innatae, aangeboren (en in die zin 'fusikai', naturales, natuurlijk, d.i. met de natuur van de mens meegegeven. Zij zijn ook 'prolèpseis', praesumptiones, anticipaties, voorafgaandelijke inzichten.

c/ Waarop slaan die inzichten? Op drie dingen: **(i)** de zedelijke gegevens (recht/onrecht, goed/kwaad), **(ii)** sinds Cicero: de onsterfelijkheid; **(iii)** God - triade die men bij Kant terugvindt.

Deze gemeenschappelijke inzichten, onderscheiden van de slechts door kunstmatige denkconstructie opgebouwde begrippen, vormen de kern van het denken der mensen.

d/ Uit de overeenstemming der mensen (consensus gentium) omtrent de inhoud van die gemeenschappelijke begrippen besluit de Stoa tot de waarheid ervan, d.i. tot de overeenkomst tussen deze voorstellingen en de werkelijkheid.

Voorbeeld, ontleend aan *Seneca (Brief 117)*: “Wij hechten, in de regel, groot belang aan de alle mensen gemeenschappelijke vooropstelling en zien het als ‘n bewijs van waarheid indien, in een of ander domein, algemene overeenstemming heerst.

a/ Zo geloven wij aan het bestaan van goden, onder andere ook daarom dat in allen een vermoeden van de goden woont en er nergens ‘n volk bestaat dat dermate van alle wettelijkheid en zedelijkheid beroofd is dat het niet aan het bestaan van één of ander soort goden gelooft.

b/ Wanneer wij omtrent de eeuwigheid van de zielen tot verstandhouding trachten te komen, dan heeft het voor ons niet gering belang de overeenstemming der mensen te zien die ofwel de onderaardse goden vrezen ofwel deze eren.” *K. Leese, Recht und Grenze der natürlichen Religion*, Zürich, 1954, S. 17, zegt schamper doch juist: “Dit bewijs ex consensu gentium (uit de overeenstemming der volken) ging, na het heropleven der Stoa in de XVI-de en XVII-de eeuw, nevens de rest van de inventaris, over in de “natuurlijke religie” der Aufklärung, als paradestuk.” In alle geval bewijst dit het universalisme de Hellenistische volkerenveelheid eigen.

Fysica. –

Heraklíteisch hylozoïsme heerst hier: de lijdelijke stof (hylisch aspect) wordt door het werkdadige beginsel, “die feurige Vernunft der Welt”, (A. Lange, o.c., 111), de vuurlogos (of vuurpneuma ook geheten) gestuurd. Deze immers doordringt op vormende wijze de stof en doet zo de vormenveelheid van het heelal - dat grondig stoffelijk is, ook waar die ‘vorm’ God, ziel, deugd, gemoed of wat ook is, ontstaan. De heelallogos of heelalverstand, het stuurkundig beginsel van alle zijnden, is ‘n verstandsstof, - geen zuivere geest zoals bij de Grote Socratikers. Dat is het ontologisch materialisme der Stoa.

Het hylozoïstische karakter van die fysica blijkt uit dat de heelaleenheid, die de veelheid ‘verzamelt’ **a/** levend (zoion, animale) **b/** bezielde (empsychos, animatus), **c/** verstandig (noëros, intellectualis) en **d/** redelijk (logikos, rationalis) is. –

Dit hylozoïsme zal **1/** bij de natuurfilosofen der Renaissance en **2/** bij de Franse materialisten der XVIII-de e. (Denis Diderot (1713/1724), stichter en leider van de Encyclopédie) heropleven.

Zowat in de zin van de Neo-Milesische fysikos Diogenes van Apollonia (V-de e.) is het heelal teleologisch van aard: ‘n stuurkundig heelalverstand immers richt (stuurkundig) alles.

Periodiciteit kenmerkt ook het heelal: alle zijnden ontstaan, regelmatig, en vergaan uit, resp. in vuur (voor zover zij lucht, water, aarde

zijn), want vuur is het basiselement waaruit alles ontstaat (wat lucht, water, aarde is) en waarin alles weerom vergaat. Vgl. Herakleitos, supra blz. 27, 29/30. –

Meer nog: ‘n wereldbrand zal periodisch alles wat aan vormenveelheid bestaat weer in rein vuur doen opgaan; waarop dan weer ‘n nieuwe wereld ontstaat. - Dat is de leer van de eeuwige terugkeer, maar Stoïsch uitgedrukt: “Er zal opnieuw ‘n Socrates, ‘n Platon zijn en ieder van de mensen met dezelfde vrienden en dezelfde medeburgers. (...)”

Deze hername zal zich niet slechts éénmaal voordoen maar vele malen; of liever: alle zijnden zullen eeuwig hernemen.” Aldus Nemesios van Emesa, christelijk bisschop (+/- +400) over die Stoïsche gedachte. (Vgl. J. Brun, *Les stoïciens*, 1957, p. 50). - Zoals men weet, is de eeuwige terugkeer van alle zijnden één der geschiedenisduidingen van het oude Hellas, ook buiten Stoïsche middens. De mythe ging hierin voor.

Het Pantheïstisch karakter van deze zienswijze - reeds onduidelijk aanwezig bij Herakleitos - is evident: de (fijn)stoffelijke God, die vuurlogos of vuurpneuma (vuurgeest) is, is onsterfelijk, volmaakt (teleio, perfectus), gelukkig (makarios, beatus), verstandelijk (noëros) en redelijk (logikos, rationeel), zedelijk volmaakt. Hij is demiouros, wereldschepper, ja, patèr, Vader, van alle zijnden, pronoia, providentia, voorzienigheid, als immanent stuurkundig beginsel van alle zijnden.

Eén en dezelfde - universalisme inzake religie - God heet Zeus, Athene, Hera, Hefaistos, Poseidon, Demeter; - dit zijn slechts - verschillende namen (// thesis) voor éénzelfde natuur (// fusis). ‘Wereldziel’ zou ‘n goede omschrijving zijn voor zo’n god. - Wel bestaat, bij sommige latere Stoïci, de neiging om God als transcendent persoon op te vatten.

-- *Sympatheia, samenhang, van alle zijnden met alle zijnden,*

is dan ook ‘n Stoïsch trefwoord bij uitstek, vergelijkbaar met de sympathie van de occultisten (vgl. blz. 171 supra). Deze universele samenhang is intermenselijk doch ook kosmisch: “ ‘n druppel wijn, in de oceaan geworpen, werkt overal in het heelal gevolgen uit” (aldus ‘n Stoïsch gezegde terzake; vgl. M. van Straaten, o.c., 30).

Panlogisme (men zou kunnen zeggen “volstrekt rationalisme”) is ‘n ander kenmerk: de heelallogos doordringt alle zijnden door en door. Gevolg: alles is door en door redelijk en verstandelijk verantwoord.

Fatalisme. - Het verloop van ontstaan en vergaan is wetmatig, gehoorzaamend aan de ‘nomos koinos’ (lex communis), de universele wet, ook Heimarmenè, Noodlot (voorbeschikking) geheten. De Stoïker is van de onafwendbaarheid van alle gebeuren overtuigd.

In dat Herakliteïsche, sympathische, door en door verstandelijk-redelijke, fatale, goddelijke heelalwezen situeert zich, volgens de Stoa de mens, die in het klein (micros cosmos) gelijkaardige kentrekken heeft.

Ethica/politica.- “Dat alles klinkt materialistisch genoeg. Toch ontbreekt aan dit materialisme het beslissende kenmerk: de zuiver stoffelijke natuur der stof, het ontstaan van alle verschijnselen, de doelgerichte en de geestelijke inbegrepen, uit bewegingen van de stof en dit volgens algemene bewegingswetten.” *Aldus A. Lange, Gesch. d. Materialismus*, I, 110 die, natuurlijk, sterk mechanistisch materialismebegrip voorstaat.-

Rehmke, Gesch. d. Philosophie, 1959, S. 69ff., bepaalt dit meer-en-anders-dan-zuiver-mechanisch materialisme nader: “Op twee leidende gedachten, het Heraklíteïsche pantheïsme en het Aristotelische dualisme van ‘werkdadigheid’ en ‘lijdelijkheid’, berust de fysiek der Stoa.” Rehmke vindt die twee, op zich, onverenigbaar, maar, in feite, toch bijeen in de Stoa. Daarvandaan, ook voor de ethiek, de tweespalt tussen de twee posities, maar nog versterkt door twee andere invloeden:

de Eleatisch-Megarische (vgl. blz. 87/88 supra), voor wie ‘zijnde’ en ‘goed(e)’ identisch zijn (zodat ‘kwaad’ en ‘niet-zijnde’ ook convergeren) en die het Heraklíteïsch pantheïsme versterkt;

- de Kunisch-Platonische, voor wie verstand, resp. rede en lustgevoel tegengesteld zijn en die het Aristotelisch dualisme versterkt (vgl. blz. 88/89; 112, 116 supra).

Ad (i).- De Megarische leer dat het echte zijnde het goede is, verbonden met het Heraklíteïsch pantheïsme dat beweert dat de vuurlogos alle zijnde is, leidt tot de Stoïsche leer dat het gelukzalige leven dat uit het goede voortkomt, in die vuurlogos wortelt.

Gevolg: gelukzalig leven, d.i. deugd(elijkheid) of praxis Gericht op het telos of doel, bestaat in het leven overeenkomstig de fisis (fusei homologoumenos zèn), - fisis die met de vuurlogos samenvalt. Vgl.: wat *P. Festugière, La rév. d’ Herm. Tr. II, (Le Dieu cosmique)*, pp. 260/340, de kosmische god heet, d.i. de werelziel (= god), waarvan de menselijke ziel slechts ‘n sprankeltje is, is goed in zijn redelijkheid en beheerst alle gebeuren, ja, alle handeling en behandeling (van iets anders). –

Doch de theodicee, d.i. die studie die het feitelijke kwaad, fysisch en vooral ethisch-politisch, tracht overeen te brengen met zo’n wezenlijk en natuurnoodzakelijk goede godshandeling, rijst hier op: **1/** is de mens, **2/** is de hemellichamelijke god, boven hem, dan nog vrij?

Ad (ii) - De Helleen is er grondig van overtuigd: de mens is de bewerker van z’n lot, - is, in z’n handelingen, vrij. De Stoïker kan, als Helleen, dat deed Herakleitos ook al - daar moeilijk omheen. Maar, in die hypothese, moet de mens én volgens de goddelijke fisis kunnen handelen én ook tegen die fisis in.

Hoe verklaart de Stoa die tweesprong? In de ziel ligt de Aristotelische tweehed van werkdadigheid (// energiea, onstoffelijkheid) en lijdelijkheid, (dunamis, stoffelijkheid),- tweehed die dan nog Kunisch-Platonisch versterkt wordt; het werkdadige is verstand; het lijdelijke is lustgevoeligheid (pathos, passio). Dat is vrijheid.

Zo verstaan wij volgende tekst van Marcus Aurelius, de Stoïsche keizer (121/180) (J. Brun, o.c., 157): “De stof van het heelal is gehoorzaam, er toe in staat alle vormen aan te nemen. Het verstand dat ze bestuurt, bezit in zichzelf geen enkel beginsel dat het tot het kwaad aanzet, want het bezit geen enkel kwaad, het begaat geen enkel kwaad en niets ondervindt, van hem uit, ook maar enig kwaad. Volgens de wetten van het verstand verloopt alles, komt alles tot stand in de wereld.”

-- Stoïsche apatheia, gevoelloosheid.

Deugd(elijkheid) berust op inzicht in het goddelijke goede, is dan ook aanleerbaar en door onderricht bijbrengbaar; doch niet zonder Askèsis, oefening (‘n Aristotelische gedachte); verder ook niet zonder apatheia: het volledige uitschakelen van de (lust- of onlust)gevoelens, die voor de ‘wijze’ en ‘deugdzame’ gewoon niet bestaan (!), bij de Stoïker, gaat verder dan de ataraxia (onverstoordheid), bij de Epikoereër, die slechts wil dat de gevoelens de wilsbeslissing niet beïnvloeden.

Bij de Stoïker is dit de gevolgtrekking van het dualisme tussen werkdadig verstand dat bestuurt en beheerst, en de lijdelijke (on)lustgevoelens, die ‘gehoorzamen’, flexibel zijn tot op de draad. De askèsis, inoefening, in apathische handeling vooral is hier op haar plaats, want zij vernietigt niet de (on)lust gevoelens - dat kan niet - doch zij legt ze lam in de ziel die, zodoende ‘redelijk-verstandelijk’ wordt, door en door. Zo verstaat men het Kunische in de Stoa en de afwijzing van Kurenaïsch-Epikoereïsche lustethiek.

Epiktètos van Hiërapolis (Frugië in Anatolië) (50/138), net als Seneca en Marcus Aurelius, Romeins gericht laat-Stoïker, schrijft in z’n *Encheiridion, liber manualis*, Handboek, - vgl. J. Brun, o.c., 131: “De vrouwen, zolang zij nog jong zijn, worden door haar echtgenoten ‘meesteressen’ geheten.

Dergelijke vrouwen stellen dan ook vast dat haar echtgenoten haar maar waarderen op grond van het lustgevoel dat zij hun verschaffen en denken dan ook maar aan zich mooi maken om te behagen en stellen haar ganse vertrouwen (en al haar verwachtingen) in haar sieraden. Niets is dan ook nuttiger en noodzakelijker dan er zich op toe te leggen haar aan het verstand te brengen dat men ze slechts zal eren en eerbiedigen in de mate dat zij wijsheid, zedigheid en bescheidenheid aan de dag leggen.”

Men voelt de oefening van de asceet doorheen deze moralisering! -- Het is dan ook niet te verwonderen dat ‘n aanhanger van de emotioneel-chthonische natuurreligie *als K. Leese Recht u. Grenze d. nat. Religion*, S. 28, schrijft dat de Stoa, die herop leeft in Th. More (1478/ 1535), Jean Bodin (1530/1596), Herbert lord van Cherbury (1581/1648), om van H. Grotius, Shaftesbury, J.Locke (de grote Aufklärer in Engeland), J. Toland, J.J. Rousseau, Voltaire, Leibniz, Wolff, Lessing, Kant, Schiller e.a. te zwijgen, de vitale en emotionele chthonische religie heeft gewurgd in het West-Europese bewustzijn.

***Stoïsche politiek.* –**

Zoals Festugière, *La rev. d' H. Tr., II*, 270ss., uiteenzet, voelt de 'wijze' zich kosmopolitès, wereld- beter heelalburger, niet in de negatieve zin van Diogenes de Kuniëker (die zich aan geen enkele polis gebonden voelde), doch positief:

alle mensen tot welke familie, stad of natie zij ook behoren, - Hellenen en barbaren, - vrijen en slaven, - zij allen zijn gelijkwaardige wezens naar hun universele natuur en behoren tot éénzelfde politikon sustèma, eenzelfde kosmopolis;

meer nog: de kosmopolis omvat ook de hemellichamen als goden (waaraan goddelijkheid ontleen de fenomenen die ervan afhangen: jaren, maanden, jaargetijden), aldus Chrusippos uit Kilikië (-260 (?)/ -207), de tweede stichter van de Stoa; hemellichamelijke goden en mensen hebben dezelfde 'wet', want, in de grond, dezelfde natuur (vooral naar de ziel).

-- *Gezagdragers*

Deze voelden zich wel meermaals aangetrokken tot die Stoïsche paideia. Zo Antigonos II Gonatas (- 320/-239), zoon van Demetrios I van Makedonië, kende, in z' n jeugd o.m. Zenon, die hij bleef vereren later, alsook Bion van Borusthenes, de Kuniëker. Welnu:

a/ de Kuniëkers vonden dat 'n regeerder wezenlijk gekenmerkt word door ponos, inspanning, wilskracht die zich uit in zelfbeheersing en dienstbaarheid.

b/ Wat ook de Stoa voorstond. De 'wijze' vorst doet dagelijks z'n plicht en de enige beloning die hij verwacht, ligt enkel in die strenge plichtsvulling. De Kunische vorst is dus geen turannos, die zelfzuchtig eigen welzijn doet primeren; neen, hij is 'n 'roemrijk slaaf', d.i. dienaar van z' n onderdanen. In dat dienaarschap bestaat de ponos, last, van het heersen. Ook: Antigonos wilde niet, zoals Alexandros, als 'god' benaderd worden: "De slaaf die lasanoforos, d.i. urinepotleger, is, voor mij, ondervindt nergens dat ik 'n 'god' ben." zei hij tot de hem vleiende dichter Hermodotos!

Onmiskenaar waren 'n reeks vorsten in het Hellenisme, behalve ponosgevoeligen, ook fil.anthropoi, humani, mensvriendelijke wezens (vgl. Festugière, o.c., 301ss.). Zo Ptolemaios Filadelfos (-300/-240), die, gedurende zeven maaltijden, de twee en zeventig vertalers van het Oude Testament, te Alexandrië zou geraadpleegd hebben omtrent de plichten (deontologie zou men nu zeggen) van de vorst:

a/ de tweede dag vraagt hij hoe 'n vorst filanthropos, mensvriendelijk, is; antwoord: door barmhartig te zijn.

b/ ook de zevende dag komt de fisis (wezenswaard, gedragsaard) te berde als filantropia en zelfbeheersing. -- Het thema komt bij Isokrates van Athene, de grote retor (-436/ -338) voor, alsook bij de andere retoren, om **1/** de 'medemenselijkheid' van de rechters t.o.v. de aangeklaagde of **2/** de tussenburgerlijke welwillendheid aan te duiden. Later verbreedt de betekenis en gaat in de richting van de Bijbelse naastenliefde. De Stoa droeg ertoe bij deze deugd universeel te maken.

Besluit. - De Stoa heeft zeer grote invloed uitgeoefend, in de late oudheid en later. Eén van die invloeden zij even aangeraakt, nl. de Godsbewijzen:

(i) het kosmologische godsbewijs (Chrusippos, Cicero)

Dit gaat ervan uit dat de fisis het gevolg is van de oorzaak, God (**1/** de eeuwige heellalorde, **2/** de hemellichamen en hun verloop vooral, gaan **a/** de mens, ja, **b/** ieder eindig wezen te boven, als bewerker; - *S. Paulus, Rom. 1:20*, zegt: “Gods onzichtbaar wezen, z’n eeuwige macht en goedheid zijn, van de schepping der wereld af, bij enig nadenken, uit het geschapene duidelijk te kennen.”.

(ii) het teleologisch (fysisch-theologisch) Godsbewijs

O.m. Kleanthes, en Cicero gaan uit van de wijze en schoonheidsgeladen doelgerichtheid die weerom vooral in de hemellichamelijke goden (zon, maan, sterren), maar in de gehele fisis te zien is, om te besluiten tot ‘n doelrichtende, stuurkundige macht, ver boven **a/** de mens en **b/** al de eindige ordenende instanties; Kant spreekt er slechts met achting over;

(iii) het ontologisch Godsbewijs

Dit gaat uit het reine begrip “volmaakt wezen” (Kleanthes)

a/ de mens, het beste en edelste wezen, kan, omwille van het boze in hem, niet het beste en edelste wezen zonder meer zijn,

b/ zoals overigens geen enkel eindig wezen; alleen God beantwoordt aan de reine volkomenheid. –

S. Paulus trekt dan ook het natuurlijke Godsbewijs door tot de ethische conclusie: “Gods gramschap daalt neer, uit de hemel, over al de goddeloosheid en ongerechtigheid van de mensen - hij bedoelt de extra-Bijbelse ‘heidenen’ die de waarheid door ongerechtigheid geweld aandoen. Immers, wat men over God weten kan, kan ook door hen worden gekend. (...) Te verontschuldigen zijn zij dus niet.” (*Rom. 1:18/30*).

Niet verwonderlijk, St.- Paulus had Helleense paideia opgedaan in z’n jeugdijaren. Eén grote verbetering t.o.v. de Stoa: de Bijbelse god is niet pantheïstische wereldziel, doch Jahweh, de transcendentie God, dermate zelfs dat de vraag rijst of de Stoïsche Godsbewijzen wel op ‘n niet-wereldzielige God toepasselijk zijn, zonder meer.

De astrotheologische inslag

(zie hoger blz. 172), tot in “het astrologische toe, bij de Stoa, leeft in de Byzantijnse liturgie nog na:

in ‘n theotokion (lied ter ere van Maria) klinkt het: “Gij werd het huis der nooit ondergaande zon, (bedoeld is God de Zoon) van Hem die de sterren, de grote, schiep en op hun plaats zette, in almacht, reine maagd, bruid van God. Ontruk mij dan ook nu aan de duisternis der hartstochten.” (*M. Kirchhoff, Osterjubel der Ostkirche, Pentekost.I, S.42.*) **(ii)** in ‘n Drieënhedscanon, van Metrofanos van Smurna (IX-de e. na Chr.), wordt gezongen: “Verlicht, goddelijk Licht, diegenen die, in hymnen, bezingen het in de personen driezonnige doch in het wezen éne licht, opdat zij steeds naar uw lichtgevende stralen opkijken. Mocht ik, door die stralen, verzadigd worden van uw zoete en lichtende en gans zalige heerlijkheid. Gelovig verhef ik u in de eeuwen.” Astrotheologie op z’ n Bijbels!

(I)b2. Het Epikoerisme (De Tuin) (-300/+400).

Zoals A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, 1968, 292, zegt, betekent 'epikureër' in de omgangstaal, degene die liefhebber is:

a/ van aangenaam leven, genietingen, comfort, goede sier en lekker eten en drinken; **b/** maar dan zo dat 'n zekere kieskeurigheid selectief werkt in dat alles. - Waarvandaan komt deze goedkope duiding van het Epikur(e)isme? Zij stamt reeds van de Oudheid: zowel aanhangers van Epikouros als vijanden van hem hebben zijn sobere en strenge leer zo omgeduid.

Fr. Engels, Ludwig Feuerbuch und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie, 1886-1, III in fine, noteert de pejoratieve betekenis van 'materialisme':

De bekrompene (Philister) verstaat onder 'materialisme' vreten, zuipen, ogenlust, vleselijke lust en hovaardig gedrag, geldzucht, vrekkingheid, hebzucht, profiteerzucht, beurzen-zwendel, - kortom al die smerige gebreken die hij zelf in stilte koestert." Vgl. *Marx / Engels, Ueber Religion*, Berlin, 1958, S. 190.

Engels stelt daar tegenover het woord 'idealisme' - volgens dezelfde 'bekrompene': geloof aan **a/** deugd, **b/** algemene mensenliefde en, zonder meer, **c/** 'n betere wereld. - Meteen ziet men hoe woorden in 'n taalgebruik te situeren zijn, wil men ze goed begrijpen: de Stoieker is overtuigd hoewel dualistisch materialist; ook de Epikoreeër is dit; en toch: beiden zijn hoogstaande, gestrenge, ja, religieuze materialisten. Zoals *W. Jaeger, A la naissance*, 11, opmerkt, is het Epikoerisme 'n stelsel dat ook op 'n theologie uitloopt, zoals bijna alle andere Helleense systemen.

Erikouros van Samos (-341/-271).

Het leven van Epikouros is van belang voor het begrip van z'n leer. Zijn vader, Neokles van Athene, komt in -352/1 op Samos aan als klerouchos, d.i. iemand die, als kolonist, 'n kavel grondbezit krijgt doch burger blijft van het moederland: de Atheners verjoegen, in die troebele dagen, de Samische eigenaars van hun eiland om de gronden ervan te verdelen onder Atheense burgers.

Zo wordt Epikouros op Samos geboren, maar als Athener. Z' n vader leefde van de grond en was ook schoolmeester. In - 327, veertien, gaat Epikouros naar Teos, op de Anatolische kust, niet ver van Samos: hij krijgt er les van Nausifanes van Teos (+/- - 360vv.), **1/** retor, **2/** wiskundige en **3/** wijsgeer van de demokriteïsche strekking, in 'n beroemde school, waar rijke jongeren van de kust en de eilanden samenkwamen. Van Nausifanes leerde Epikouros, gedurende drie jaar, o.m. het atomisme en de genotsleer van Demokritos. Twee jaar militaire dienst te Athene (-324/-321): daar leerde hij Menandros van Athene (-342/-292), de latere Attische blijspeldichter kennen (zie blz. 174, over de nieuwe Attische comédie, supra), die als mensenkenner geleerd had van Aristoteles' leerling Theofrastos, doch als mens 'n tijdsgetrouw 'epikureër' was.

Perdikkas, regent van Azië, verjaagt, na Alexandros' dood, de klerouchos van Athene op Samos in -322.

Gevolg: Neokles vlucht naar Kolofon (Anatolische kust), in Ionië, waar Epikouros hem vervoegt in -321 (twintig jaar oud). Daar leert deze laatste wat het is banneling te zijn en arm, met zwakke gezondheid, vatbaar voor ziekten! Elf jaar eenzaam nadenken en overwegen maken hem tot a self made man, die in -310 zich te Mutilene (Lesbos) vestigt om onderwijs te geven (waar hij Hermarchos, z'n eerste opvolger in later tijd, als vriend verwerft), om, daarvandaan, naar Lampsakos (aan de Hellespont) te trekken, waar hij opnieuw 'n reeks leerlingen-vrienden verwerft, waaronder sommigen welstellend en die hem financieel helpen.

In -306, vijf jaar voordat Zenon van Kition, de Stoieker, z'n school sticht, vestigt hij zich te Athene waar hij De Tuin koopt. Op twee of drie reizen naar Ionische vrienden na, verloopt z'n leven geruisloos, totdat hij, -270, sterft, na verschrikkelijke pijnen veroorzaakt door 'n ziekte der ingewanden.

Naar z'n vrienden te Lampsakos schrijft hij: "Kijk: de schoonste dag van mijn leven! Het is de laatste. Mijn pijnen aan de blaas en mijn buikpijnen gaan haar gang, altijd uiterst hevig, zonder iets van die hevigheid te verliezen. Maar tegenover dit alles plaats ik de zielevreugde wanneer ik terugdenk aan onze vroegere gesprekken. Gij, die mij getrouw gebleven zijt (Idomeneus nl.), sedert de jeugdijaren, alsook aan de filosofie draag zorg voor de kinderen van Metrodoros." (Vgl. J.-A. Festugière, *Epicure et ses dieux*, Paris, 1968, pp 25/31). –

Z'n testament getuigt van dezelfde 'fil.anthropia': de armen, de geringen, de slaven, zij behoren geholpen te worden, ook de slavinnen, door z' n leerlingen. Zo stelt hij, testamentair, Mus, z' n oude vertrouwensdienaar, alsook twee slaven en één slavin in vrijheid, als voorbeeld ter navolging, Zo vraagt hij dat men ook voor Nikanor zou zorgen, "zoals ik het zelf heb gedaan: al mijn kameraden in de wijsbegeerte, die, uit eigen bezit, voorzien hebben in mijn noden en die, nadat zij mij alle tekens van vriendschap betoonden, die maar mogelijk waren, verkozen hebben met mij oud te worden in de studie van de wijsbegeerte, mogen, zover ik er kan voor zorgen, geen enkel noodzakelijk iets missen."

Ook de enagismata, d.i. de offers, niet t.e.v. 'n god doch t.e.v. 'n gestorvene of 'n halfgod, worden geregeld, verder, de vieringen van de geboortedag werden vastgelegd.

Reden: zij verschaffen vreugde aan de groepsziel. – Unanimisme of groepszieligheid zou men zoiets kunnen heten, om 'n modern analogon te gebruiken, nl. de naturalistische romanformule van *Ina Baudier-Bakker* (1875/1966), vooral in *De Klop op de Deur* (1930), waarin schrijfster de onderlinge verhoudingen van de vele leden van één familie in haar drie opeenvolgende geslachten, zeer buiten alle wereldconflicten, beschrijft. Zelfs de sombere sfeer en de eenzaamheid en onbegrepenheid zouden 'epikoereïsch' kunnen genoemd worden.

De 'deipna', d.i. eetmalen, feestmalen.-

Testamentair liet Epikouros ook de namiddag- en/of avondmalen, de twintigste van iedere maand, na z'n dood vastleggen. Oorspronkelijk was dit 'n feestgebruik t.e.v. Apollon Eikadios (Parnessios).

Epikouros volgt hier 'n algemeen gebruik doch op zijn wijze: de stichting van 'n wijsgerige school te Athene was maar mogelijk - de archaische zienswijze laat zich hier duidelijk voelen - onder de vorm van 'n thiasos (religieus broederschap was de basis), d.i. 'n cultuscollege, - wat niet ging zonder gemeenschappelijke sacrale daden (offers), gevolgd door het onvermijdelijke erediensteetmaal (men denke aan onze uitvaarten met eetmaal).

Platons Akademeia, Aristoteles' Lukeion waren thiasoi van de Muzen (Aristoteles en z'n leerlingen hielden hun offer en offermaal bij iedere nieuwe maan). –

In z'n tweede afscheidsrede op het Laatste Avondmaal zegt Jezus: "Ik noem u geen dienstknechten (doulous in het Gr., d.i. slaven, letterlijk) meer, want de slaaf (doulos) weet niet wat z'n meester (kurios, die de volle macht heeft over de andere, heer) doet; maar ik heb u vrienden genoemd (filous amicos) omdat Ik u alles heb bekend gemaakt wat Ik van mijn Vader heb gehoord." (*Jo 15:15*).

Welnu, toeval of niet, degenen die aan offer en offermaal deelnamen, te Athene, heetten elkander 'filoi', amici, vrienden. Meer nog: "De Epikoureïsche vriendschap (filia) is 'n doel op zich. Zij is niet enkel meer 'n tussenterm op de weg naar de wijsheid (sofia, sapiëntia): zij is de wijsheid zelf." (*J.A. Festugière, Epicure et ses dieux*, p.43).

Weliswaar krijgen de enagismata (dodenofermaaltijden) bij Epikouros 'n gedeeltelijk verschoven betekenis: de ouders en de drie broers (Neokles, Chairedemos, Aristoboulos) van Epikouros zelf, z'n vriend Poluainos, - na z'n dood, hijzelf, Metredoros zijn de gevierden op de voorgrond, terwijl de 'vrienden' in hun gedachten de herinnering bewaren aan de 'vorm' van de volmaakte en alzalige wezens, d.i., aldus *Festugière, o.c., 34*, de goden (die dus niet uitgesloten blijven zonder meer), die de genodigden zijn om, in vreugde, te vieren, samen met al de leden van de Epikoureïsche familie, met uitsluiting van de losbandigen of de in zielsverwarring levenden of de buitenstaanders, althans voor zover dezer de Epikoureïsche gezindheid niet gunstig benaderen.

"Door zo te handelen zoekt men geen ijdele volksgunst, doch, handelend volgens de wetten eigen aan de natuur - steeds de fisis, maar weer in 'n nieuwe versie -, gedenkt men al wie welwillendheid betoont tegenover ons, opdat zij ons ertoe helpen deze rituele eetmalen te vieren die passen bij diegenen die samen aan wijsbegeerte doen om de gelukzaligheid te bereiken." Aldus 'n antieke tekst. De diepe 'unanimistische' vreugdesfeer is het doorslaggevende motief van Epikouros die ooit zei: "Men behoort tegelijkertijd te lachen en aan wijsbegeerte te doen."

***De filia, amicitia, vriendschap.* –**

“Over het algemeen genomen kan men zeggen dat alle wijsgerige scholen van de oudheid, zich voordoen als haarden van vriendschap.” (*J.-A. Festugière, Epicure, 37*). Inderdaad, vanaf de Pythagoreïsche scholen in Zuid-Italië, over de Platonische Akademeia en het Peripatetische Lukeion, tot De Stoa en De Tuin: filosofie en vriendschap gaat samen! Toch verschilt De Tuin van al de vorige.

a/ De Pythagoreeërs zijn sterk initiatiek en politisch gericht;

b/ de Academiekers zijn net als de Pythagoreeërs, matematikoi (arithmetiek, geometria, muziek en astronomia), leggen zich toe op retoriek, en vooral politiek;

c/ de Peripatetiekers willen retoriek, mathematiek, strenge naar de vakwetenschappen neigende filosofie, sterk ‘theoretisch’ (beschouwelijk). –

Op het eerste gezicht speelt de eros, resp. filia ‘n eerste-rangsrol in de Akademeia: om tot de theoria, beschouwing, van de opperste schoonheid van de ideeënwereld te komen, ontwikkelt en ‘verheft’ (sublimering) men de lagere eros (vooral paiderastia) die, in de dialectiek, zich op hoger peil uitleeft. Toch blijft deze eros en de eraan verbonden filia veeleer middel: bij Epikouros is de filia én anders én doel op zich!

Men voelt het verschil duidelijk indien men de rol van de vrouw nagaat. - Op ‘n uitzondering, nl. Axiothea, de Arcadische, die ‘n stuk van de Politéia had gelezen, na, waren de vrouwen in het midden van toekomstige politikoi dat de Academie was, uitgesloten. -- In de unanimistische sfeer van De Tuin waren de vrouwen welkom:

(i) wettige echtgenoten als Themista, de vrouw van Leonteus van Lampsakos;

(ii) hetairai, d.i. vrouwen die liefde bedrijven buiten echtelijk verband, gaande van de volle bijzit tot de pure hofmaakster (doch nooit tot de publieke vrouw (prostitutee): zo Leontion (die met Metrodoros zal huwen), Mammarrion, Hèdèia, Erotion, Nikidion, Dèmèlata.

-- De hetaira,

Deze was in de dagen van Epikouros, als erotische gezellin, nu precies niet zuiver geminacht (zeker niet zoals in het ruwere Rome, waar men ze ‘scortum’ (‘vel’) heet):

zij is vooral erotisch voorwerp;

zij was, indien binnengelaten, de slavin van de echtgenote;

desnoods, zoals Glukèra bij Menandros (waar kortknipping der haren plaats vindt), wordt zij vernederd. –

In Epikoureïsch midden echter verandert die situatie:

a/ de hetaira, de erotische levensgezellin, had ‘n ‘ziel’ en die ‘ziel’ werd naar waarde geschat; daardoor werd zij op gelijke voet met de andere ‘vrienden’ en ‘vriendinnen’ behandeld als ‘n medemens. Meer nog:

b/ Epikouros stelt vast dat Leontion blijk geeft van intellectuele en ethische eigenschappen; hij laat haar dan ook het voorzitterschap van de groep waarnemen (ieder lid kon om beurten voorzitter worden).

-- *J. Duché, Le premier sexe*, Paris, 1972, p. 240, handelend over het statuut van de vrouw bij Epikouros, insinueert dat men ze zonder bezwaren, als in ‘werktuig’ opbezigd en zo ‘uitroeit’ (‘exterminie’)! Steller, als gewiekst journalist, mengt vlug ‘n paar teksten, uit hun verband gerukt, en misduidt erg Epikouros.

Zo haalt hij ‘n tekst aan die J.-A. Festugière ook bespreekt doch helemaal anders. Ziehier de toedracht.

Te midden van de toenmalige verwarring, de tweede grote (na de bewogen dagen der Sofistische crisis), waren heel wat (vooral jongere) mensen op zoek naar ‘n ‘zieleleider’, ‘n ‘soter’, ‘n redder (vgl. Festugière, *La révélation d’H. Tr., II (Le Dieu cosmique)*, p. 307 (in het verband der filantropia of medemenselijkheid)).

Zo Puthoklès die zich tot Metrodoros wendt met de klacht dat “de engel van het vlees hem ertoe drijft misbruik te maken van de erotische genietingen” (Festugière, *Epicure*, 65, 40/41).

Hoe reageert Metrodoros daarop?

a/ “Indien gij geen inbreuk maakt op de wetten en op generlei wijze de goede gevestigde zeden in de war stuurt - indien gij niemand onder uw burens hindert, - indien gij uw krachten niet vergooit en uw bezit niet verspilt, lever u zonder gewetensbezwaar over aan uw neiging”. Tot daar de eerste reactie: zij is de toenmalige ethiek waardig (die niet de Bijbels-Christelijke is, doch daarom nog niet wat Duché insinueert, die de voorwaarden, opgesomd in de ‘indien’ -zinnetsjes (wetten en zeden, - burens, - krachten en bezit), weglaat!).

b/ Doch luister naar wat onmiddellijk volgt: “Nochtans: het is onmogelijk niet tot stilstand gebracht te worden door tenminste één van die slagbomen, nl. de erotische genietingen hebben nooit iemand voordeel bijgebracht! Het is al veel indien zij niet schadelijk zijn.” Duché herleidt de raad van Epikouros (die hij voor Metrodoros verwisselt) tot: “Livre-toi sans scrupule à ton inclination.” (o.c., 240). Vergeleken met wat Festugière daarover zegt, is Duché’s voorstelling retoriek, ja, sofistiek i.p.v. pragmatisch degelijke informatie.

de waarheid inzake geslachtsmoraal in de Tuin is: **(i)** erotisch wordt gesitueerd binnen de antieke, heidense ethiek (die ‘n stel voorwaarden vooropstelt, ver van ieder gemak-kelijk immoralisme); **(ii)** erotisch wordt als gemakkelijk schadelijk geïdentificeerd.

Besluit.- (i) De filia (vriendschap) is, vlg. Filodèmos’ van Gadara (-110/-35), Epikou-reeër die in +/- -75 te Rome aankwam, navolging van de goden, die niet ‘teleioi’ (= volkomen inzake geluk(zaligheid), desnoods op grond van inwijding) zouden zijn zonder vriendschap;

“de vriendschap gaat vreugdig de wereld rond; als ‘n heraut richt zij tot ons allen volgende oproep: ‘Ontwaak opdat gij elkander gelukwenst!’ (Festugière, *Epicure*, 57); m.a.w. zoals men, in de mysterierelgies, ‘teleiotès’ (volkomenheid inzake geluk) bereikend, elkander ‘makarios’, gelukzalig, wenste, zo ook wensen de vrienden in Epikouros’ kring elkander ‘zalig’ omwille van de bereikte vriendschap, die “onder alle goederen die de wijsheid verschaft ver het grootste goed is” (o.c., 57). Zoals Platons dialectiek, zo is Epikouros’ wijsheid ‘n soort ‘inwijding’ die zaligheid bereidt.

Het Epikoureische systeem. –

De zaligheid bestaat in de ataraxia, de ongestoordheid (met de nadruk op afobia, angstloosheid, en aponia, drukvrijheid); deze zaligheidsleer (eudemonolote), de kern van Epikouros systeem, staat centraal in de ethica, die de twee andere vakken beheerst.

Hoofdvoorwaarde van de ataraxia is:

a/ de begrenzing van de begeerten, vooral de begeerte naar bezit en rijkdom alsook naar eer en roem, ja, de onthechting eraan en

b/ de zekerheid inzake het lijden, vooral dat lijden dat vastzit aan het geloof aan goden (inzonderheid de astrale goden) en aan de ziel als onsterfelijk wezen (doodsangst).

De intellectuele zekerheid inzake het lijden (en z'n hoofdoorzaken, goden en onsterfelijkheid) kan slechts bereikt worden door 'n juiste duiding van de fisis: de fusiologia, natuurwetenschap, - niet de teksten der dichters of de leervakken der matematikoi, d.i. de lesgevers in astronomie, muziek, geometria, arithmetica, of de retoriek der sofisten, die slechts 'n nutteloze en misleidende paideia bezorgen, - slechts de natuurwetenschap bezorgt de juiste duiding der verschijnselen en is de ware propaedeutikè, inleidende wetenschap, tot de echte zekerheid inzake het lijden en zijn oorzaken. - Ziedaar samengevat de leer van Epikouros.

(A) Kanoniek (Logica, denkleer). -

Epikouros, waarschijnlijk zich oriënterend naar 'n werk van Demokritos, Peri logikon, kanon, noemde de denkleer, "leer der leidende beginselen" (of waarheids criterium). Canon, regula, regel, betekent, oorspronkelijk, rietstengel, rechte staaf, enz.; overdrachte-lijk betekent kanon regel, model, beginsel, richtsnoer en dgl.

Veelduidigheidsleer inzake zintuiglijke verschijnselen, - ziedaar, samengevat, de canoniek of epistemologie van Epikouros. "Men behoort zich steeds te houden aan wat zich toont van elk van deze verschijnselen en, wat betreft de meningen die zich hechten aan wat zich ervan toont, behoort men die verschijnselen afzonderlijk te behandelen omtrent wier te voorschijn brengen men verscheidene verklaringen kan voorbrengen zonder het getuigenis der verschijnselen hierbeneden te miskennen." (*Brief aan Puthklès; Festugière, Epicure, 115*).

Zo het wassen en afnemen van de maan: dit verschijnsel kan toe te schrijven zijn aan meer dan één oorzaak: "Men kan z'n toevlucht nemen tot allerlei verklaringen die de verschijnselen hierbeneden ons ingeven om deze aspecten van de maan recht te laten wedervaren, op voorwaarde dat men niet bezeten van de 'enige' methode alle andere methoden zonder reden verwerpt." (o.c., 116/117).

Zo ook het regelmatig of onregelmatig verloop van de hemellichamen: "Slechts één oorzaak toekennen aan deze verschijnselen, daar waar zij tot 'n meervoud van verklaringen aanzetten, is reine gekheid." (o.c., 118).

Sensualisme. –

a/ Zoals bij Demokritos en bij Zenon van Kition, is ook hier de enige kennisbron de zintuiglijke ervaring: noodzakelijke en voldoende voorwaarde van kennisinhouden ('informatie') is de (uitwendige) zintuiglijke vaststelling, met uitsluiting van het verstand en de rede (die wel 'n verwerkende maar geen inhoudgevende rol spelen, zoals bij Socrates, Platon (idee) en Aristoteles (vorm)). De zintuiglijke evidenties zijn voor Epikouros de beslissende norm, 'kritèrion' (criterium), van de waarheid. –

b/ Zoals bij Demokritos en Zenon van Kition, is ook hier materialisme; m.a.w. in tegenstelling tot de exclusieve sensualisten, zoals Protagoras van Abdera, de sofist, (die dit subjectivistisch opnam, na al wat hij wist van de fusis, was zintuiglijke ervaring, maar of die zintuiglijke ervaring meer was dan 'n subjectieve indruk, dat wist hij niet met zekerheid), verklaart Epikouros de zintuiglijke ervaring materialistisch: zij is 'n materieel proces. Vgl. blz. 39 supra (Demokritos' eidola-leer): de maan waarnemen is het in zich opnemen van 'n eidolon, simulacrum, afbeelding, van de maan, - eidolon dat zich van haar loslmaakt, en in de kijkende trekt. -- Natuurlijk, het gaat hier over dualistisch materialisme, dat meer dan één soort stof aanvaardt, zoals hoger gezegd.

Begripsleer. –

De algemene begrippen - die Epikouros even goed ziet als Socrates, Platon en Aristoteles, natuurlijk - ontstaan, logismoi, ratiocinando, door redenering: zij zijn herinneringen aan vele op elkaar gelijkende zintuiglijke waarnemingen (vgl. blz. 189: ook de Stoa ziet de universele begrippen zo). Daarop bouwt de mens oordelen op en redeneringen, doch begrippen, oordelen en redeneringen zijn juist zo waar, d.i. werkelijkheidsgetrouw, als de aan de basis liggende zintuiglijke ervaringen waar zijn. M.a.w. hier is wel rationalisme doch geen intellectualisme (of idealisme): de rede, die met het verstand één is, verwerkt (al ordenend) de zintuiglijke gegevens doch echte denkinhouden verschaft zij niet. Hier tast men met de vinger het uiteengaan van Groot-Socratiek en sensualisme (Demokritos, Sofistiek, Klein-Socratiek, Stoa, Tuin).

Buiten- en bovenzintuiglijke gegevens. –

Zoals alle sensualisten, herleidt Epikouros de kennis van het onwaargenomene (onwaarneembare) tot het éne waarheids criterium, nl. de zintuiglijke ervaring. Zo de atomen; zo de toekomstige dingen: ofwel worden zij, als de algemene voorstellingen (= begrippen) tot het waargenomene herleid ofwel komen zij niet in tegenspraak met het waargenomene. Zo worden ook lustgevoel en b.v. smaakzin verklaard.

Besluit van de canoniek. - Zowel tegen de scepsis (der Sofistiek of van Purrhon) als tegen de Groot-Socratiek zet Epikouros zich af: de energiea, evidentia, klaarblijkelijkheid ('evidentie') der zintuigen is het criterium zonder meer.

Fysiek (Fusiologia).

Atomistisch materialisme, doch dualistisch (net als het Demokriteïsche en het Stoïsche), - ziedaar de kern van Epikouros' fysiek. Het is dan ook niet verwonderlijk dat K. Marx schrijft: "Het Franse en het Engelse materialisme bleef steeds in een innige verhouding tot Demokritos en Epikouros." (Doktordissertatie, 1841). Zo was ook Pierre Gassendi (1592/1655) een bewonderaar van Epikouros: hij zocht, als natuurfilosoof, christendom en atomistiek te verbinden.

De zintuigen geven ons - niet directe evidentie (energeia, evidentia) doch - 'sèmeia', tekens, van het bestaan van atomen en 'kénon', vacuüm, lege tussenruimte (tussen de volheid der atomen). M.a.w. de atoomtheorie is geen 'evidentie' der zintuigen; zij is slechts 'hypothese', veronderstelling, uitgaande van zintuiglijke ervaring d.m.v. redeneringen. –

Alle zijnde is ruimtelijk; elk proces ('beweging' van ontstaan en vergaan) is louter mechanisch, nl. beweging van atomen. Er is een oneindig aantal atomen, zoals er ook een oneindig aantal werelden zijn (wat de Stoa met haar heelal-eenheid en -enigheid anders zag).

Demokriteïsche atomistiek

Dat is het woord voor Epikouros' fusiologia, behalve op twee punten:

i.p.v. een oorspronkelijke wervelbeweging ((dinos, draaiing, - zo b.v. ook bij naxagoras, maar dan wordt die beweging bestuurd door een doelgerichte en doelrichtende Nous, Heelalgeest) stelt Epikouros de valbeweging der atomen in de lege ruimte als heelalvormendbeginsel: naar vorm en schaal (doch in onderscheid met Demokritos), ook naar gewicht verschillende atomen, die (weerom daarin verschillend van Demokritos) niet-oneindig deelbaar zijn, bezitten een valbeweging met par.enklisis, clinamen, afwijking, begaafd die verklaart dat zij tegen mekaar botsen en zich ophopen (ook iets dat demokritos niet beweerde).

Zoals supra blz. 40, reeds opgemerkt, voert Epikouros hiermee een grondige vernieuwing in het atomisme in, nl. i.p.v. determinisme (d.i. de mening dat de verschijnselen van het heelal dermate met de voorgaande verschijnselen nauw samengaan dat er slechts één resultante mogelijk is; m.a.w. een denkopvatting die de noodzaak centraal stelt en, ethisch het fatalisme), stelt hij het indeterminisme, en wel een toevalsindeterminisme: de atomen wijken af uit een 'vrije' vanzelf geschiedende beweging die toevallig geschiedt.

M.a.w. om de menselijke vrijheid - die voor een Helleen evident was - te 'redden', stelt Epokouros dat zoiets als 'vrijheid' in de atoombeweging aanwezig is;

de Demokriteïsche vele werelden die gelijktijdig bestaan, zijn uiteen dankzij metakosmia, intermundia, tussenwereldlijke ruimten: daarin situeert, in tegenstelling tot Demokritos, Epikouros de godenverblijfplaats:

Epikoureïsche zielkunde.

Zoals bij Diogenes van Apollonia, was bij

Demokritos, de ziel samengesteld uit ‘n bijzonder soort stof: “De ziel bestaat, volgens Demokritos, uit fijne, gladde en ronde atomen, gelijkend op de atomen van het vuur. Deze atomen zijn de beweeglijkste en, door hun beweging, die het ganse lichaam doordringt, worden de verschijnselen van het leven voortgebracht.” (A. Lange, *Gesch. d. Mat.*, I, 46).

Demokritos onderscheidt dus lichaam en ziel, hierin gelijkaardig aan de dualisten als Platon - tot groot ongenoegen van de moderne materialisten, zegt Lange (o.c., 46) - onderscheid dat hij, bovendien ethisch valoriseert: -

- 1/ de stoffelijke ziel is het wezenlijke in de mens;
- 2/ het lichaam is slechts het ‘vat’ van de ziel;
- 3/ voor de ziel behoren wij allereerst te zorgen;
- 4/ het geluk woont in de ziel;
- 5/ lichamelijke schoonheid zonder verstand is iets dierlijks.

Men ziet: Demokritos is ver van de ‘dierlijke’ opvatting van de mens zoals de XIX-d’ eeuwse materialisten (men denke aan Nietzsche) deze voorstonden.

Meer nog: volgens Demokritos - analoog aan Diogenes van Apollonia, die dit echter hylozoïsch verstond - is de fijnere zielestof “durch das ganze Weltall verteilt” (doorheen het ganse heelal verspreid, - Lange o.c., 46). Deze universele verbreiding van die beweeglijke stof gaat in de richting van wat, later, de Neo-Platonici ‘to platos’, de (leef)ruimte zullen heten, d.i. niet ‘n lichaam doch ‘n ruimte gevuld met fijnere materie (zie hylisch pluralisme supra blz. 187 onderaan).

Lange, o.c., 47, wijst erop dat Aristoteles deze mensopvatting van Demokritos belachelijk heeft gemaakt: de wijze waarop, bij Demokritos, de stoffelijke ziel het lichaam beweegt, lijkt op de fabel dat Daidalos ‘n beweeglijk beeld van de godin Afrodite had gemaakt, en de ‘verklaring’(!) die de toneelspeler Filippus daaraan gaf, nl. dat Daidalos waarschijnlijk kwikzilver in het binnenste van dat godinnebeeld had gegoten.

Op juist dezelfde wijze, aldus Aristoteles, laat Demokritos de mens bewogen worden door de beweeglijke atomen der ziel in z’n lichaam! - Volgens Aristoteles beweegt denkend kiezen het lichaam van de mens.

a/ Wat juist is, doch het juiste mechanisme dat daarbij in werking treedt, zonder zielelichaam tracht te verklaren, -

b/ wat door menig denker in twijfel wordt getrokken. Het zielelichaam is immers, in de gedachte van vele dualistische materialisten en hylisch pluralisten de tussenterm tussen denkend beslissen en grofstoffelijk lichaam, de sprong tussen zuivere geest en grofstoffelijke werkelijkheid overbruggend, volgens het beginsel “Natura non facit saltus” (De natuur maakt geen sprongen).

Epikouros, helemaal in Demokritos’ lijn, ziet de ziel als ‘n soma lepto meros, corpus subtile, ‘n ijl- of fijnstoffelijk lichaam, doorheen het ganse lichaam gespreid, het meest gelijkend op adem (pneuma, spiritus) met ‘n dosis. (krasis, mixtio) warmte (A.Lange, o.c., 120). Vgl. C. de Vogel, *Greek Philosophy, III (The Hellenistic - Roman Period)*, p. 22.

‘Lepto.merès’, subtilis, bestaat uit twee woorddelen:

leptos betekent allereerst “wat van z’n huid ontdaan is”, b.v. graantjes; dan: smal, dun, fijn, enz.;

lepto.merès betekent dan ook wat uit fijne, dunne deeltjes bestaat, subtiel, fijn.-stoffelijk.

***De ziel-lichaamsverhouding.* –**

“Het lichaam dekt de ziel en geleidt de waarneming naar de ziel toe; het is, door haar, deelachtig aan de gewaarwording mede met haar, maar onvolledig en het verliest deze gewaarwording wanneer de ziel zich verstroot.- Valt het lichaam uiteen, dan moet de ziel, mee met het lichaam uiteenvallen.” (Lange, o.c., 120).

M.a.w. de fijnstoffelijke ziel is sterfelijk. Hoe tweevoudig ook, toch is, in tegenstelling tot de Stoïsche opvatting, de mens één en vergaat hij, bij de dood, net als het hele proces van ontstaan en vergaan der fuis. –

Wel is de ziel niet, als de atomen, eens dat zij de ‘vrije’ valbeweging voorbij zijn (en dingen geworden die de veelheid der vormen der fuis uitmaken), aan de noodzaak onderworpen: zij is ‘vrij’ willen en handelend, doch indeterministisch, d.i. zij kiest tussen meer dan één mogelijkheid ‘onvoorwaardelijk’, d.i. toevallig. Dat is de basis van het ethische handelen.

***Epikoureïsche theologie.* –**

Net als voor Demokritos, bestaan goden voor Epikouros. Reden: er zijn zintuiglijke waarnemingen die op het werkelijke bestaan ervan wijzen: zo b.v. verschijnen ‘grote’ eidola, afbeeldingen, mensgelijk, aan slapenden in de droom. Deze, dankzij de fijnstoffelijke fuis der eidola in de verschijningen, herhaaldelijk zich voordoende waarneming maakt dat het geloof in goden “enarges gnosis”, evidens cognitio, klaarblijkelijke kennis, is en ‘n duurzaam algemeen begrip (prolèpsis). - Wel zijn die goden uit nog fijnstoffe-lijker materie (fijner atomen) samengesteld dan die van de menselijke ziel.

***Astrotheologie.* –**

Zon, maan, hemellichamen zijn echter geen goddelijke wezens. Wie zulks beweert (zoals Platon, Xenofon, Aristoteles, de Stoa), werkt met hupolèpseis pseudeis, falsae suppositiones, valse veronderstellingen, - niet met prolèpseis, ware algemene begrippen.

–
Epikouros vat echte ‘goden’ deïstisch op, d.i. zij bestaan wel doch bekommeren zich niet om onze wereld. Het heealbestuur laat hen koud. Die goden immers zijn in de ataraxia, de ongestoorde gelukzaligheid; zij zijn onsterfelijk. Zij zijn zedelijk hoogstaande wezens, te voornaam om zich te gedragen zoals de mythologen en dichters en hun niet-juiste natuurkennis bezittende navolgers het zich voorstellen, zonder enige zintuiglijke ervaring als basis. Woede, onverantwoorde voorkeur voor sommige lievelingen, onderhevig aan de inwerking van offers zijn, - al dergelijke onvolmaaktheden zijn de ware goden niet eigen. Zij zijn, integendeel, reine kalokaigathia, schoonheid en zedelijke voornaam; - iets waarin Epikouros Platon benadert.

(c) Ethiek. –

Twee namen worden gebruikt om het type van ethiek te karakteriseren dat Epikouros eigen is, hedonisme en eudemonisme. Daar het woordgebruik terzake zeer vlottend is en van auteur tot auteur verschilt, preciseren wij even. *D. Julia, Dictionnaire de la philosophie*, Paris, 1964 zegt:

“Eudemonisme (van het Gr. eudaima, gelukkig; van eu, goed, en daimon, genie (genius), geest), leer volgens dewelke het geluk behoort het hoogste doel van de mens te zijn. Eudemonisme wordt onderscheiden van hedonisme, dat het geluk opvat als het onmiddellijke genot en niets anders. - Het eudemonisme omvat het Epikurisme, dat in het intellectuele genot het hoogste geluk ziet. - Het eudemonisme is tegengesteld aan het rigorisme van Kant’ s ethiek b.v., voor wie het echt zedelijke goed er niet in bestaat gelukkig te zijn doch het geluk te verdienen.”

- Demokritos. –

Op blz. 40 supra hebben wij, al te kort, de ethiek van Demokritos geschetst (zijn archaïserende agologie). Zoals *J. Rehmke, Gesch. d. Phil.*, 1959, 24/26, het zegt: Demokritos geldt - en te recht - als de eerste materialist in de reine zin, d.i. als degene die het zijnde als zodanig met

ruimtelijk zijnde (vol en ledig) en **(ii)** reine beweging van ruimtelijk zijnde vereenzelvigt; -- Demokritos’ ethiek, aldus Rehmke, o.c., 26, alsook *A. Lange, Gesch. d. Mat.*, 1905, I, 48/49, is verheven en niet zonder meer te rijmen met zijn louter materiële opvatting van menselijk zijnde: zoals de Eleaten (Parmenides, Zenon e.a.; zie blz. 19vv.) en de Heraklíteërs (zie blz. 22vv.) onderscheidt Demokritos streng - zijn oudere tijdge-noot Protagoras de Sofist (blz. 61v. supra) versterkte hem daarin –

(i)a. waargenomen wereld en **(i)b.** werkelijke wereld en **(ii)a.** waarneming en **(ii)b.** waarheid in het denken gesitueerd. Inderdaad:

a/ zoals het waarheidsvattende denken kritisch schiftend de zintuiglijk waargenomen gegevens herleidt tot het ‘ware’, d.i. het ruimtelijk bewegende (in de exclusieve zin),

b/ zo ook schift datzelfde kritische denken uit de zinnelijke ervaringen dat wat euthumia, de blijde gemoedsvrede verschaft, van wat die gemoedsblijheid stoort: wat de zintuiglijk waargenomen wereld aan goud, kudden, enz. biedt, is tweesnedig t.o.v. de euthumia; wat echter diezelfde euthumia eenduidig tot stand brengt, is in hoofdzaak tweevoudig (en, zoals bij Herakleitos vooral, innerlijk, in de zich bezinnende mens gelegen):

a/ beheersing van de eigen begeerten, vooral die naar bezit, alsook van de gemoedstoestanden, vrees en hoop, en

b/ geestesvorming en intellectuele ontwikkeling.

M.a.w. de waargenomen, zinnelijke ervaring, is te wantrouwen, doch de door rede en verstand beheerste zinnelijke waarneming, verbonden met ontwikkeld denken (dat het ‘ware’ vat uit de verwarde veelheid van zinnelijke indrukken), is te waarderen. Demokritos’ ethiek draait rond ‘n eudemonie-begrip en is dan ook het oudste eudemonisme. Aristoteles’ begrip ‘eu.daimonismos’

d.i. gelukkigprijzing, betekent het feit dat iemand gelukkig geacht wordt, niet alleen in feite doch ook rechtens (d.w.z. het geluk wordt opgevat als de zin van het leven); - dit verschilt van epainos, algemene lof voor 'n karakter en van enkomion, lof voor 'n singuliere daad (*Eudemische ethiek II*, 1, 1219b). –

Zo schrijft Demokritos: “Eudaimonie (zaligheid) is iets van de ziel (psuchè) en ook kakodaimoniè (onzaligheid, armzaligheid)”. (*Fr. 170*). Of nog: “(Geluk)zaligheid woont niet in kudden en goud: de ziel (psuchè) is woonplaats van wie (geluk)zalig is”. (*Fr. 171*).

Sprekend voor deze dualistische materialist is volgende tekst: “Het is voor mensen aangewezener bekommerd te zijn om de ziel dan om het lichaam (somas); want, enerzijds, vergoedt de volmaaktheid van de ziel de zwakheid van het lichaam, maar verbetert lichaamsterkte zonder denkend vermogen (logismou) de ziel in niets.” (*Fr. 187*).

Hedonisme is zeker niet Demokritos' stelling: “Het beste voor de mens is z'n leven, zoveel mogelijk, welgemoed (euthumètónti) en, zo weinig mogelijk, misnoegd door te brengen. Dat zou het geval zijn, indien hij zijn lustgevoelens (tas hèdonas) niet op de sterfelijke dingen richt.” (*Fr. 139*). Of: “Euthumiè (= blijheid van gemoed) komt de mensen van maat houden inzake genot (terpsios) en evenwicht (summetrièi) inzake leven.

Gebrek en overvloed slaan gemakkelijk om (metapiptein) en veroorzaken grote opwindingen in de ziel. (*Fr. 191*).

Ook: “De Grote genietingen (terpseis) zijn gelegen in het beschouwen (theasthai) van die werken die schoon zijn.” (*Fr. 194*). Eindelijk: “Men behoort niet iedere lustervaring (hèdonèn) te grijpen, doch enkel die lustervaring die op het schone (kaloi) afgestemd is.” (*Fr. 207*).

- Aristippos van Kurene

(vgl. hoger blz. 89), de Klein-Socratieker, hebben wij reeds aangeraakt. A. Lange, *Gesch. d. Nat.*, I, S. 54ff., spreekt van “ethisch materialisme” bij Aristippos.

Als goed Kantiaan onderscheidt Lange drie types van materialisme, d.i. ideeënvrije filosofie:

a/ theoretisch materialisme (zie hoger: alle theorievorming die van stoffelijke zijnden en hun mechanische beweging uitgaat);

b/ 1. praktisch materialisme, - iets wat Lange omschrijft als Fr. Engels (vgl. supra blz. 186): “de heersende neiging tot materiële winst en genot” (o.c., 63); dit is 'n onjuiste vorm van ethisch materialisme;

b/2. ethisch materialisme is die ethiek die het tèlos, doel van het leven, niet uitgaande van 'n onvoorwaardelijke idee doch van het streven naar 'n gewenste toestand, bepaalt (o.c., 64).

Alle drie heet Lange ‘materialisme’ omdat zij, elk op zijn wijze, van de ‘stof’ (enigszins Aristotelisch opgevat) uitgaan (en niet van de vorm), waarbij ‘stof’

a/ niet de stof der zicht- en tastbare dingen rondom ons is, **b/** ook niet 'n vaag theoretisch stofbegrip, eigen aan het zgn. theoretische bewustzijn, **c/** maar, behalve die twee, ook nog - en dat is het ethische ervan - de driften met het ermee gepaard gaande gevoel van lust en onlust is (de ‘stof’ waaruit het handelen o.m. bestaat).

Op wat komt het ethisch materialisme van Aristippos neer? Aristippos kwam van de hete Noordkust van Afrika, waarin de Helleense handelskolonie Kurene, Oosterse weelderigheid en Helleense paideia ineenvloeiden; als zoon van 'n rijk kopman, schoon van gestalte en aangenaam homme du monde was hij overal (te Athene) welkom. Hij sloot aan bij Socrates, doch was van aard veeleer Sofist, afgestemd op lust, glans en invloed (Aristoteles noemt hem dan ook sofist). Daarvandaan tweeërlei denkinhouden:

Socrates had geleerd dat het goede, doordat het het menselijk welzijn bevordert, tegelijk, aangenaam is. Indien dus het goede, d.i. dat wat het nastreven waard is, met het aangename samenvalt, - zo redeneert Aristippos - dan is te lang en laatste de lustgewaarwording het goede (nastreefwaardige); kijk: wat streeft iedereen na? Dat wat lustvol is en omdat het lustvol is! Dat is de fisis, de natuur, van de mens die hem op weg zet (weerom dat natuur-begrip). (Geluk)zaligheid is dan ook het télos van het leven.

Hier wordt dan én Socratisch én, nog meer, Demokriteïsch-Sofistisch, het kieskeurigheidbeginsel ingevoerd: de deugdzame mens, de 'wijze', is diegene die dat eudemonistisch-hedonistisch beginsel kent (inzicht als stuurkundige macht, zoals bij Demokritos) en dus, te midden van de grenzeloze veelheid van lust- en onlustverschaffende dingen en processen, niet keuzeloos ingaat op de dingen doch zelfbeheerst de lustvolle dingen kiest en zodoende bewijst dat hij niet de slaaf is van zijn lustdrang doch de heer ('echo; ouk echomai'), ik hou vast; niet ik word vastgehouden; -

...

Horatius van Venusia (Apulië) (-65/-8), van wie keizer Augustus voorspelde dat z'n werken 'onsterfelijk' waren, drukt dit uit als volgt: "mihi res (non me rebus) subiungere conor" (ik tracht de dingen aan mij (niet mij aan de dingen) te onderwerpen); men weet dat Horatius duidelijk Epikouros' invloed onderging. M.a.w. is sofos, sapiens, wijs(geer), diegene die redelijk weet te genieten, d.i. de reine lustervaring weet te vinden en de bedrieglijke lustervaring mijdt.

-- De drie Kurenaiekers na Aristippos. --

Het hedonisch eudemonisme van Aristippos wordt drievoudig geduid:

Hègèsias van Kurene, lesgever te Alexandria (Eg.), gaat in op de praktische haalbaarheid van Aristippos' ideaal; hij stelt vast dat dit aardse leven eudaimonia nooit geeft (**a/** gelukkig leven is onmogelijk; **b/** zelfs smartvrij leven is onmogelijk;

Besluit: zelfmoord is de enige uitweg; daarvandaan z'n bijnaam peisithanatos, d.i. die de dood aanraadt, - iets waardoor hij afgezet werd als leraar);

(ii)a. Theodoros van Kurene, kunieker in de grond, de Atheos, die uit Kurene, omwille van atheïsme, vluchten moest, stelde vast dat Aristippos' ideaal niet haalbaar was in vriendschaps-, familie- of staatsverband: de eudaimonia is slechts 'marginaal' (op de rand, ja, buiten het sociale verband) bereikbaar;

(ii)b. Annikeris van Kurene beval het vriendschaps-, familie- en vaderlandsverband als hoofdvoorwaarde aan.

Epikouros' eudemonisme. –

“De hedonistische school, die, in Annikeris van Kurene (+/- -300), ‘n gematigd optimisme herwint, vindt haar voortzetting in die van Epikouros, die de moraal van Aristippos aanvult met de fysiek van Demokritos.” (A. Weber, *Histoire de la philosophie européenne*, Paris, 1914-8 p. 66).

De Klein-Socraticers leven door! “Het zedelijke idealisme van Antisthenes - de Kunieker - vervormd door de overdrijvingen van z'n leerlingen - vgl. blz. 88/89 supra (Diogenes van Sinope) -, deed z'n heroptreden onder ‘n vorm die nieuw was en ‘n zo grote inzet waard, nl. de leer van Zenon (van Kition) en de Stoiekers.” (ibid., 69)

Wat bewijst welke enorme invloed Socrates gehad heeft. Wat ook bewijst dat men zich niet op de Groot-Socraticers blind mag staren! Onmiskienbaar heeft Epikouros ‘n ethisch-eudemonische synthese verwezenlijkt (‘synthese’, de melioratieve vorm van eclectisme, - iets wat bewijst dat men het gewraakte ‘dogmatisme’ van Epikouros niet te sterk moet aanslaan.)

a1/ Zo b.v. zij gewezen op zijn pessimisme, d.i. zijn twijfel aan de praktische haalbaarheid van eudaimonia: de wereld ziet hij, de kunieker en de pessimistische Kurenaieker gelijk, als vervuld van ‘kwalen’ (geografisch: onvruchtbare woestijnen, dorre gebergten, verraderlijke moerassen, onherbergzame ijsvlakten: - biologisch: doornen en onkruid, wilde dieren;- humaan: ziekten, voortijdige sterfgevallen, heb- en eerzucht, godenvrees, hiernamaalsangsten, enz.)

a2/ Zo z’ n beperkte maar echte hang naar marginaliteit: als ‘n Kunieker wil hij zelfgenoegzaamheid (herleiding van behoeften tot het ‘broodnodige’; onafhankelijkheid van uitwendige omstandigheden; afstand t.o.v. de staat, het zakenleven, succesjacht, zelfs - doch goed te begrijpen - t.o.v. familie en huwelijk): onderscheid maken tussen filosofie bedrijven voor zichzelf en filosofie bedrijven voor Hellas, is hem navolgen en “gelukkig geprezen” worden door hem (Festugière, Epic., 45).

b/ Onmiskienbaar weegt het hedonisch eudemonisme van de Kurenaiekers door: ‘n sofos, sapiens, wijze, is enkel degene die,

1/ op zichzelf aangewezen, autarkisch,

2/ met redelijke berekening,

3/ het onlustbrengende mijdt en het lustvolle nastreeft.

Men ziet, zoals bij Demokritos - die op hem grote invloed uitoefende - en bij Aristippos, het kieskeurigheidsbeginsel aan het werk (Lange zou zeggen: het gaat hem om niet ‘n praktisch (versta: gemakkelijk en laag) materialisme doch om ‘n ethisch materia-lisme). Toch is daartoe ‘n stuk fuis, natuuraanleg nodig; enkel diegene die er aanleg toe heeft, kan dat hedonisch eudemonisme van kieskeurige aard, door onderwijs en oefening, verder ontwikkelen.

Vooruitzicht is ‘n andere voorwaarde van eudaimonia: iets lustvol nastreven waar-op oorzakelijk - ‘n onlust volgt, is onredelijk; niet de lust in beweging (de momentane ervaring: “verweile doch; du bist so schön” (Goetheaans uitgedrukt)) doch de stabiele lust is doel! Hier distantieert hij zich het meest van Aristippos die het momentane voorstond.

- Goddelijke ethiek. –

De goden, van ‘n fijner stof, bestaan; hun eigenschappen zijn:

(geluk)zaligheid, die lastvrijheid (a.ponia) en ongestoordheid (a.taraxia) omvat, onvergankelijkheid.

Gevolg: met kosmos, het heelal, hebben zij geen uitstaans (‘deïsme’);

a/ ‘n demiourgos (heelalordenaar, - vormgever), zoals Platon die ontwierp, is er niet;

b/ pronoia, providentia, voorzienigheid - hylozoïsch één met de fuis, zoals de Stoa ze opvatte, is er evenmin.

c/ Dat impliceert dat ‘n teleologie sedert Anaxagoras en Diogenes (van Apollonia), sedert Socrates vooral ingevoerd in de wijsbegeerte, geen zin heeft: er is geen doelgerichtheid komende van hogere machten die weloverwogen de wereld besturen. Zoals *C. de Vogel, Greek Philos., III (The Hellenistic - Roman Period), 1959, 31*, noteert, is Epikourisme ‘n soort ‘mystiek’, nl. in die zin dat de ethiek ervan godsnavolging is:

1/ in vriendschapsverband **2/** bestudeert men de fuis, **3/** om ‘n zalig en lastvrij - ongestoord bestaan te leiden als de goden, **4/** die men bij de maaltijden gedenkt als geestverwanten.

Weerom dat kieskeurigheidsbeginsel: uit de religie kiest Epikouros, net als alle hedo-niekers voor hem, wat eudaimonia geeft, in ‘n zeer onmiddellijk genietbare zin!

a/ Men behoort hem te houden voor één van diegenen die zich verzetten tegen de groeiende ongelovigheid. Hijzelf gelooft aan de goden en aan de weldaden van de religie. Hij is stipt inzake erediensdige daden van traditionele aard; hij is, in de grond, ‘n vroom man zoals de Ouden dat verstonden.” (*Festugiere, Epicure, p. 87*). Hij beschouwt zulks als “leven volgens de fuis” (ibid., 90), - iets dat bij hem veel zegt.

b/ Doch kieskeurig bant hij uit religie al wat zweemt naar deisidaimonia, goden- en geestenvrees zowel voor dit aardse leven als voor het hiernamaals, immers, leefden talloze mensen rondom hem - men beweert zelfs dat zijn eigen moeder, diep religieus als zij was, ‘bijgelovig’ was in die zin - in voortdurende onzekerheid en angst. Vgl. blz. 177/ 179 supra (het voorbeeld van geestenvrees en ‘n ‘wijsgerige’ houding daartegenover); vgl. ook blz. 12/14 (het verband grensoverschrijding (hybris, arrogantia)/ godsoordeel), alsook blz. 43/44 (de kringloop van de grensoverschrijding, bij Herodotos); blz. 54/57 (dezelfde grensoverschrijding, bij de tragici).

Men kan immers het verband tussen grensoverschrijding en godsstraf :

a/ gezond religieus opvatten, **b/** doch, zoals meermaals, ook angstvallig en bijgelovig. Tegen de scrupuleuze en bijgelovige duiding daarvan reageerden, sinds lang, alle verlichte geesten; zo o.m. Aristoteles, die de Helleense spreuken “Ken uzelf”, (d.w.z. weet dat gij maar mens en geen god zijt; wees dus niet overschrijdend) en “Niets te veel” (d.w.z. overschrijd niet de grens die de goden, in hun ‘nijd’ (‘kwaad oog’), u hebben voorgeschreven), bekritiseerde als ongegrond; doch, bij Aristoteles, was dit omdat hij de mens als denkend-beschouwelijk wezen, als ‘n godgelijk wezen zag (en a.h.w. de evenknie van de goden). - In die zin behoort men Epikouros te verstaan.

“Indien onbeperkte mildheid in het bouwen der tempels, onbegrensde vrijgevigheid in het vieren der godenfeesten de goden voor Griekenland had kunnen behouden, gene stad had meer aanspraak op den naam van godvreezendheid, van theosobeia, kunnen maken, dan Athene. Gelijk geen plein zonder heiligdom, gene straat zonder outer was, zoo ging er gene deka (tiental dagen), ja, bijna geen dag zonder heilig feest voorbij.”

Aldus in het sappige oudere Nederlands, *K. Kuiper, Wijsbegeerte en godsdienst in het drama van Euripides*, Haarlem, 1888, blz. 3 (‘n werk dat nog steeds z’ n hoge waarde behoudt).

Situeer in zo’n cultuurcontext volgend uittreksel uit *Festugière, Epicure*, handelend over ‘n boekje van Ploutarchos van Chaironeia (+45/ +125) over de deisidaimonia, zoals zij in de Epikoureïsche traditie gezien werd (pp. 77ss.):

“Komt de deisidaimon het kleinste misrekeningetje over, kijk: hij is ontmoedigd en ontwikkelt vanuit z’n smart pijnlijke, zware droefheden, waarvan hij zich niet zal kunnen ontdoen; hij hoopt in zich op gevoelens van vrees en schrik, vermoedens en ongerustheden, onophoudend klagend en zuchtend”.

Wat verder: “Als men hem bezig hoort, is het niet omdat hij ongelukkig is, maar omdat de goden hem haten, wordt hij door hen gestraft; dat is de reden waarom hij uit te boeten heeft. Hij is ervan overtuigd dat al wat hij doorstaat, zijn schuld is en aan hemzelf te wijten.” (o.c., 79).

Of nog: “Hoe ‘n deisidamon aanspreken? Hoe hem helpen? Hij zit daar, buitenshuis, dwaas aangekleed in z’n lelijke zak of omgord met afstotelijke lompen! Vaak wentelt hij zich ongekleed in de modder, luidop sommige fouten, sommige nalatigheden belijgend, die hij begaan heeft, - roepend dat hij dit gedronken heeft, dat hij dat gegeten heeft, dat hij die weg heeft gevolgd, tegen de toelating van z’n daimon in.” (o.c., 80).

Pater Festugière voegt eraan toe “Ploutarchos vindt niets uit: de opschriften bevestigen zijn beweringen. Wij beschikken over zulke openbare belijdenissen in steen gegrift? (ibidem). - Zo verstaan wij dat hedonisch gezinde eudaimoniekers de religie als hatelijke bron van kwellingen zagen en zowel het godsbegrip als de godsdienst, kieskeurig uitzuiverden van zulke uitwassen. Zo Epikouros.

Hiernamaalsongeloof op z’n Epikoureösch. –

Het geloof in straffen in het hiernamaals is, in Hellas, zeer oud: de nekaia of onderwereldbezoek, dat *Homeros* beschrijft (*Oduisseia* b.v.) kende iedereen.

Zo Kéfalos, de vader van Lusias, die bekent dat hij gefolterd wordt, hoe ouder hij wordt, door de vrees dat hij de fouten, die hij heeft kunnen begaan gedurende z’n lang leven, zal uit te boeten hebben in de onderwereld. (*Festugière, Epicure*, 81).

Zo de schilders die van de Hadespijnen ‘n geliefkoosd thema maakten voor hun kunstwerken (ibidem). - De ziel, aldus Epikouros, nauwkeurig bestudeerd volgens de fusiologia, de natuurwetenschap, is fijnstoffelijk maar sterfelijk net als het lichaam.

Gedaan met het onzalige bijgeloof van de gewone man of de onverlichte intellectueel.

Epikoureïsche kritiek op de astrotheologie. –

Zoals aangeduid op blz. 122 supra (Platon's Epinomis) en blz. 173 (astrologie), na Platon komt 'n nieuwe intellectuelenreligie op, de sterrenverering, die theathesisen voorstaat:

de hemellichamen stellen 'n orde in het heelal en de mensheid in die onveranderlijk is (het onveranderlijke, immers, is hoger dan het veranderlijke, dat ontstaat en vergaat!);

de hemellichamen zijn bezielde wezens met waarnemingsvermogen en verstand, dus zijn zij persoonlijke godheden. Zoals Festugière, o.c., 106, zegt: zo'n religie, zeker in middens waar deisidaimonia heerst, geeft aanleiding tot vrees, hoop, ja, maar nog meer tot wanhoop en fatalisme. - Het is dan ook begrijpelijk dat Epikouros, steeds volgens het kieskeurigheidsbeginsel, gesteund op 'n natuurwetenschap, ook dat als nefast en onrustwekkend bijgeloof afwijst. De astrale religie diende zich als hoge wetenschap aan. Epikouros trachtte te bewijzen dat zij valse wetenschap was, want:

a/ de hemellichamen zijn maar opeengehoopte massa's 'vuur'

b/ en opgangen en ondergangen, standen en eclipsen van hemellichamen en al dergelijke dingen "dat alles draagt in niets bij tot onze eudaimonia" (o.c., 111).

Alleen nauwkeurige kennis van de natuur en haar oorzakenstelsel verlost van zulke bijgelovigheid. - Epikouros zag in de astrale goden 'n nog groter gevaar voor de eudaimonia dan de traditionele Olympische goden van het volksgeloof, die nog beïnvloedbaar waren door offers, enz.: de Noodzaak die zij vertegenwoordigen, ontzette hem. - Men vergete niet dat Platon en Aristoteles achter deze nieuwe intellectuelenreligie stonden; dat de Stoa op haar wijze (zij dacht ze als onpersoonlijke machten in 'n noodzaakbeheerst heelal) dit geloof voorstond: Epikouros moest in verzet komen tegen hoog gezag.

De 'god'loosheid - maar dan zoals Epikouros ze opvatte, was de uitweg uit dergelijk bijgeloof. Doch zij heeft ertoe bijgedragen het Epikourisme te zien als een atheïsme, - wat het in z' n kern volstrekt niet was. Er zullen Epikoureeërs zijn die die conclusie zullen trekken.

Besluit. –

Cicero (-106/-43) zegt dat het Epikourisme "heel Italië bezielde heeft" en Epikoureïsche grafschriften zijn te vinden in Italië, Gallië, Romeins Afrika ("Ik was niet; ik ben geweest; ik ben niet: ik maak er mij geen zorg over").

Zo was daar Lucretius (+/- -94/-55) met z'n meesterwerk van poëtische wijsbegeerte *De rerum natura* (Over de natuur der dingen), 'n uiteenzetting in verzen van Epikouros' gedachten. Het hoogtepunt te Rome van het Epikourisme is onder keizer Augustus, om, onder Tiberius en Nero (+14/ +68), plaats te maken voor het latere Stoïcisme. –

A. Lange, *Gesch. d. Mat.*, I, 143, noteert: "Nog de materialisten van de vorige eeuw de XVIII-de - bestudeerden en gingen op in Lucretius en pas op onze dagen schijnt het materialisme zich volkomen van de oude tradities losgemaakt te hebben."

Men ziet hoelang het Westen beïnvloed werd door Epikouros.

IIIA(II). De septische filosofieën (-320/+200).

Inleiding. –

In deze inleiding (A) gaan wij eerst in op de politieke en daarna op de intellectuele genesis van het scepticisme, om (B) daarna ‘n begripsbepaling te geven met de nodig uitleg.

De genesis van de Sceptis. - Vgl. *Brochard, Les sceptiques grecs*, pp.40/ 550, over de politieke oorzaken, die, samengevat, de tweede grote crisis - de eerste is de Sofistische crisis uitmaken.

(i) De politieke oorzaken.- De voornaamste zijn de volgende:

(i)a. De culturologische oorzaak

Deze is vooral van vergelijkende aard: Alexanders tijd en die der Diadochen daarna geeft ‘n veelvoud van volkeren te zien met hun verschillende culturen, op ‘n schaal die de vergelijkende culturologie der Sofisten ver overtreft. Van Macedonië en Egypte tot Indusland opent zich ‘n horizont die tot ‘relativering’ aanleiding geeft, d.i. tot het als betrekkelijk (of relatief) beschouwen van wat men voordien als volstrekt (of absoluut) beschouwde (d.i. verabsoluteerde): men denke aan de andere taal en termen, de andere zeden, de andere religies! De polis b.v. had altijd ‘n ‘absoluut’ vertrouwen gesteld in haar goden en godinnen: haar verdediging tegen de grote monarchen (b.v. Alexander, de Diadochen) werd altijd voltrokken in naam van die goden en godinnen; welnu, ook de vijand had zijn goden en godinnen (‘n Alexander, die daar groot belang aan hechtte, heel zeker): als nu de polis het verliest tegen hem, dan is dit tegelijk ‘n overwinning van de goden en godinnen van de vijand en ‘n nederlaag (met vertrouwenscrisis) van de eigen goden en godinnen; - strijd tussen mensen was, toen, strijd tussen twee pantheons, d.i. twee godengehelen! Om dit te verstaan, leze men Homeros.

Men leve zich in de ziel van mensen als Purrrhon van Elis (-360/-270), de latere stichter der Oude Sceptis, of van z’n leermeester Anaxarchos van Abdera, bijgenaamd de Eudaimonikos (d.i. die de eudaimonia of (geluk)zaligheid als hoogste goed benadrukt), in, die, beiden, de veldtocht van Alexander in Anatolië, Egypte, Mesopotamië en Indusland (het huidige Afghanistan en Pakistan) meemaken, om in te zien wat voor ‘relativering’ er onvermijdelijk moest geschieden in hun mentaliteit. –

De religieuze crisis, zo-even geschetst, werd nog grondiger, althans voor de Hellenen, toen Alexander zich als zoon van Zeus laat aanbidden in -324; - dit in het zog van z’ n lange en gevaarvolle tocht, in de Egyptische woestijn, naar het heiligdom van de god Amon, de hoge god van de Egyptenaren voordat, vanaf -664 (vernietiging van Thebe (Eg.) door de Assyrische invallers) de god Osiris deze functie vervulde. Daar had men hem als Zeuszoon begroet (men stelde Amon met Zeus gelijk), - hem die zo begaan was met de goden der vreemde naties!

Dit Oosters regeermodel gaat de Helleense denkers verdelen:

Kallisthenès van Olunthos, ‘n neef van Aristoteles; begeleidde als

geschiedschrijver Amexander op z' n veroveringstocht: hij begon met hem als Zeuszoon te beschrijven, doch, in -327, verzette hij zich tegen de invoering van de proskunèsis, adoratio genuflexa, t.e.v. de vorst; dit kostte hem zijn leven en stemde de Peripatetische school definitief tot vijandigheid t.o.v. Alexander; Kallisthenes was te zeer Helleen om deze vergoddelijking te kunnen verwerken;

vergelijk daarmee de zo-even genoemde Anaxarchos van Abdera, die door de vorst zeer gewaardeerd werd en die, tegen de Helleense mentaliteit in, de vergoddelijking wel aanvaardde, misschien wel uit vleierij.

(i)b. De culturologische oorzaak

Deze is, behalve religieus, ook gewoon ethisch, overal voeren de vorsten de turannis, de volstreckte alleenheerschappij, in, die door de Hellenen, traditioneel zo verafschuwd werd; gevolg: brutaal geweld heerst, in Hellas en de veroverde gebieden, vooral door de benden plunderende soldaten en de afrekeningen tussen burgers; verraad, bedrog, moord, foltering e.d.m. komen op, veel meer dan vroeger. –

Men denke aan de moord op Kallisthenes van Olunthos door Alexander en die op Anaxarchos van Abdera door de Kupriotische vorst Nikokreon!

Bijzonder schokkend was Demetrios Poliorkètès (-336/ -283): vleierig verandert het Atheense Volk de nomos (wet, gewoonte) opdat deze turannos zich voortijdig zou kunnen laten inwijden in de mysteriën ('wijdingen') van Eleusis ('n oude, eerbiedwaardige instelling t.e.v. Demeter); dat volk zingt, te zijner ere, de Ithufallos (ithus = recht (opstaand); fallos = wij.penis; men droeg wijpenissen gedurende de Bakchische vieringen terwijl men het lied, eveneens ithufallos geheten, zong); datzelfde volk zingt:

“Wat Demetrios oplegt, is heilig voor de goden, rechtmatig voor de mensen!"; dat volk richt tempels op t.e.v. de hofmaaksters en lievelingen van Demetrios, die, vierend, z'n intrek neemt te Athene, waar hij de tempel van Athena bezoedelt in uitspattingen doordat hij in Hellas de orgiastische riten invoert, - publiek. Zelf zegt hij luidop dat, te Athene, geen enkele hoogstaande ziel meer te vinden is!

Zoals reeds gezegd (hoger blz. 163, 179), behoren Stoa, Epikourisme en Scepsis gesitueerd te worden in deze schokkende Sitz im leben (levenssituatie) als reacties van mensen die trachten te redden wat te redden valt in zo'n crisissituatie.

Opgemerkt zij ook dat de snelle ineenstorting van het (Perzische) rijk van degene die men heette 'de Grote Koning', de veranderlijkheid en broosheid van die oude politieke structuren duidelijk maakte, - wat tot wagen van machtswilligen aanzette en tot wantrouwen van bevolkingen.

(ii) De intellectuele oorzaken. –

Deze vervallen in twee soorten, algemene en specifiek sceptiserende.

(ii)a. De algemene oorzaken

Deze worden door P. Festugière, *La rev. d' Herm. Trism. I (L'astrologie et les sciences occultes)*, Paris, 1944, pp. 7/9,

kort geschetst: hij wijst op het wezen zelf van het Helleense denken:

a/ in zeer beperkte maar hoogstaande kringen wordt zowel aan proefondervindelijke natuurwetenschap gedaan (vgl. supra blz. 168/169) als aan technisch onderzoek op allerlei terrein; - verwezen zij, m.b.t. de techniek, naar *B. Gille, Les mecaniciens grecs (La naissance de la technologie)*, Paris, 1980, vooral pp. 54ss. (*L'école d'Alexandrie*), die erop wijst dat de vakwetenschappelijke en technologische geest niet te Athene doch in de periferie, Ionië (Milesische mentaliteit) en Zuid-Italië en Sicilië (Pythagoreïsche mentaliteit), te vinden was en dat deze geest vooral te Alexandrië, ontworpen door de urbanist Dinokratos van Rhodos, en op Rhodos voortleefde; -- ook wordt, behalve aan voornoemde bèta-wetenschappen, aan de degelijke menswetenschap gedaan (vgl. hoger blz. 166/167: alfa-wetenschappen);

b/1 over het algemeen echter is het Helleense denken, aldus Festugière, zeer retorisch, d.i. afgestemd op 'n algemene vorming, bruikbaar in de maatschappij; - men denke aan de Attische geest en de Sofistiek (blz. 58/77 supra: Protosofistiek; blz. 123 (Isokrates) en de Deuteriosofistiek (blz. 164/166); - retoriek heeft iets oppervlakkigs, al te verbaals, en pronkerigs om niet scepsis te wekken voor zover zij niet reeds zelf uit scepsis voortkomt;

b/2 daarnaevens is de filosofie, die sinds Socrates en Platon (vgl. hoger blz. 96 (Pl. en de retoriek), zich scherp afzette, tegen die (holle) retoriek; doch, binnen de wijsbegeerte, doet zich weerom 'n tweeledigheid voor:

(2a) de periferische filosofie is, om met Polubios te spreken, 'pragmatisch', d.i. nauw(er) bij de feiten - o.g.v. historia, inquisitio, onderzoek, aansluitend, bij de Milesiërs. en zij is akribès, subtilis, nauwkeurig, bij de Pythagoreïsche en Pythagoreïsch-Eleatische wiskundigen (vgl. supra blz. 167 (Milesisch), 32/33, 168 (Pythagoreïsch));

(2b) de Attische filosofie daarentegen heel in het bijzonder is wars van zakelijk experiment of berekenen en is speculatief (theoria) in gesteld: wat C.S. Peirce (vide supra blz. 183) opmerkte, stelt ook Festugière vast: "Men stelde zich vlug met 'n oppervlakkige waarneming tevreden, om zich zo vlug mogelijk te verdiepen in de methode der nieuwe constructies, die dan aan dezelfde gebreken leden als de voorgaande die men afbrak. Zodoende beschuldigden alle wijsgerige scholen elkander ervan de feiten aan de basis te hebben miskend." (o.c., 8). Festugière zegt dat er twee varianten zijn: men vertrok zogezegd van de zintuiglijke waarneming doch

a/ men vertrok van 'n slecht verwerkt gegeven om er dogmata op op te bouwen - wat de vier grote scholen deden, de Academie, de Peripatos, de Stoa en de Tuin, - of

b/ men vertrok van de betrekkelijkheid van de zintuiglijke ervaring om iedere dogmatisering onmogelijk te verklaren, wat de Scepsis deed. (O.c., 8).

Hoewel dit waardeoordeel van Festugière de diepgaande invloed van de Hellenistische filosofieën en haar werkelijkheidskarakter eerder miskent, toch steekt heel wat waarheid in zijn bewering: de betrekkelijk ervarings- en controlevrije rede had te vrij spel en werd logomachia van waanwijze (vooral Stoïsche) dogmatische of even waanwijze (vooral Pyrrhonische) sceptische allure.

(ii)b. De meer bijzondere oorzaken

Deze worden vermeldt door Festugière, *La rev., II (Le Dieu cosmique)*, Paris, 1949, p. 344 (vgl. supra blz. 180: populaire filosofie), nl. de verspreiding en, meteen, peilverlaging van de cultuur en dit tweevoudig.

b1. Het invoeren van eisagogai, introductiones, inleidingen, d.i. vereenvoudigende handboeken van wijsbegeerte, waarmee de meeste intellectuelen zich tevreden stellen voor de rest van hun leven; -- Chrusippos uit Kilikië (Anatolië) (-280/-207) begon met het invoeren van ‘n Eisagoge, d.i. ‘n naar catechismus zwemende, gemakkelijk te begrijpen inleiding tot de Stoïsche filosofie in overzichtelijke vorm; deze tweede stichter van de Stoa (de Oudere nl.) was eerst leerling van de Neo-Academieker Arkesilaos van Pitanè (Aiolië) (-315/-240); daarna volgde hij Kleantes van Assos (-331/-232), de opvolger van Zenon van Kition in de Stoa, die hij zelf opvolgt in -232: Chrusippos zette er alles op om de Academische scepsis te bestrijden en met diep religieuze en zware ernst ‘n veelzijdig Stoïsch systeem op te bouwen.

b2. Het eenzijdig gebruik van doxografiën (doxa = mening; grafia = beschrijving) verving het persoonlijke en rechtstreekse lezen vooral van de Voorsocratische fusikoi; daar deze gewoonlijk zeer dorre en schematische meningsbeschrijvingen op catalogerende samenvattingen neerkwamen, werd oppervlakkigheid in de hand gewerkt i.p.v. persoonlijk denkend ingaan op de gegevens zelf. Zo werden alle systemen a.h.w. ‘gelijkgeschakeld’.

(ii)c. C. de Vogel, *Greek Phil., III (The Hell.-Roman. Period)*, Leiden, 1959, p. 187, geeft de voorlopers aan van de Scepsis van Purrrhon van Elis, de stichter.

a/ De Voorsocratikers

Deze vervallen in drie soorten:

de Paleo-Milesiërs (Th., Anaxima, Anaxime) en de Paleo - Pythagtoreeërs (V. Brochard, *Les scept. gr.*, 3) komen nooit in aanmerking voor aanleiding tot scepsis;

a De Eleaten, uitlopend op de Sofist Gorgias van Leontinoi,

b. de Herakliteeërs, uitlopend op Kratulos, ‘n extreem Herakliteeër, en op de Sofist Protagoras van Abdera en

c. de Mechanicisten, vooral de Atomiekers (Demokritos) uitlopend op Metrodoros van Chios (vierde e. voor Chr.), die beweert dat “wij niets weten, zelfs niet of wij iets weten” en op boven aangehaalde Anaxarchos van Abdera (blz. 214 supra) de uitgesproken sceptische begeleider van Alexander op z’ n tochten en de vriend van Purrrhon van Elis, van wie hij de onverschilligheid roemt, bereiden scepsis voor;

de Sofisten

(vgl. Protosofistiek hoger blz. 58/77), die het wantrouwen t.o.v. de zintuiglijke ervaring van Eleaten, Heraklíteeërs en Atomiekers doorzetten tot hetzij theoretisch twijfelen hetzij tot zelfs ethisch-politisch twijfelen, zonder echter de grimmige rationele verantwoording of de even grimmige onverschilligheid te bereiken van de latere, echte Sceptiekers, zetten aardig op weg tot grondige Sceptisis, zodat *V. Brochard, Les scept. Gr., 33*, zegt: “De Sofistiek zelf staat ver af van het ware scepticisme.” Inderdaad, Purrhon van Elis, de stichter, was zelfs de openlijke vijand van de Sofisten (o.c., 46). Redenen:

logisch: zij leggen zich toe op alle ‘technai’, artes, kunsten (d.i. wetenschappen zonder diepgaande theoretische aanspraken), terwijl Purrhon vreemd, ja, onverschillig staat t.o.v. deze kunsten; zij leggen zich toe op dialexeis, redetwisten; Purrhon zwijgt, afkerig van alle dialectisch gediscussieer;

fysisch: hoewel afkerig van de fysiek, gebruikten de Sofisten de verworvenheden ervan b.v. voor het onderwijs; Purrhon gaat er gewoon niet op in;

ethisch-Politisch: de Sofisten waren meestal tuk op geld, eer, glansrijk leven, dat bevrijd was, dank zij hun subjectivisme, van allerlei gewetensbezwaren, althans bij de immorelen onder hen; Purrhon leeft arm, eenvoudig en sober, onberispelijk, - buiten iedere politieke werkdadigheid.

b/1 Socrates - vgl. de Platonische dialogen - is sterk aporetisch ingesteld, d.i. tot aporia of radeloosheid, onbeslistheid als resultaat van z’ n zoekende methode geneigd; hij is methodisch sceptieker, niet ideologisch, want hij is ‘n zeer dogmatisch denker (concep-tualisme).

b/2a. De Groot-Socratiekers

Deze gelijken op Socrates: Platon houdt van aporetische conclusies (hij laat de vraag open) en zoekt voortdurend (methodische sceptisis) het voor en het tegen, ofschoon hij zeer dogmatisch is (idealisme); Aristoteles is even aporetisch: voor en tegen krijgen hun recht; z’ n inductieer, omvat de ‘dialectiek’ (in zijn zin); d.i. de voorlopige inductie zonder wetenschappelijke waarde in de strenge zin; toch is hij dogmatisch (hylemorfisch concep-tualisme);

Socrates, Platon, Aristoteles, alle drie zijn niet rationeel; zij zijn intellectualistisch, d.i. de kennisinhouden komen niet enkel uit de zintuigen, doch het verstand (nous, intellectus, verstand, te onderscheiden van dianoia, ratio, rede) geeft, uit zichzelf, kennisinhouden die de zintuigen nooit kunnen verschaffen (b.v. de algemeenheid van het begrip; het alomvattende zijnsbegrip): hun dogmatisme is intellectualistisch (wat blijkt, bij Platon, uit de boven de fysiek uitreikende ‘dialectiek’ (zijn metafysica) en, bij Aristoteles, uit de boven de fysiek (= tweede filosofie) uitreikende eerste filosofie (z’n metafysiek).

b/2b. De Klein-Socratiekers

Deze zijn wel door Socrates’ intellectualisme beïnvloed, doch grijpen terug naar de sceptiserende Voorsocratiekers.

- De dialectische Klein - Socratiekers,

Althans de Megariëkers (Eukleides van Megara), verbinden Socratische ethiek met Eleatische fysiek; welnu, deze is 'monistisch' in die zin dat alleen het zijnde én denkbaar én uitzegbaar en - ja - werkelijk is, terwijl de fisis met haar veelheid en veranderlijkheid van vormen (anorganische, organische, menselijke en kosmische domeinen en 'zijnden') 'n schijnzijn is, - wat scepsis in de hand werkt.

Die eerder negatieve ontologie werkt zich, zoals bij Zenon van Elea, die redeneringen uit het ongerijmde invoerde, zo ook bij Euboulides van Miletos, leerling van Eukleides van Megara, uit tot eristiek (= twistre-detechnieken), - wat de ernst van het denken in twijfel trekt. De invloed van Parmenides, Zenon van Elea en Gorgias van Leontinoi laat zich hier voelen.

- De ethische Klein-Socratiekers

Deze zijn nog duidelijker onderweg naar de scepsis.

De Kuniekers, vanaf Antisthenes van Athene, zeker vanaf Diogenes van Sinope, de schaamtevrige, zijn, logisch gesproken, teruggekeerd naar 'n denken dat de Socratische begrippen op losse schroeven zet t.v.v. zintuiglijke indrukken die geschematiseerd worden door de rede, terwijl zij, ethisch-politisch gesproken, door hun cultuurpessimisme de hoge intellectuele werkdadigheid onderwaarderen en zo tot scepsis aanleiding geven;

De Kurenaikers zijn het duidelijkst: Aristippos van Kurene, geboren kosmopoliet, graag aan de hoven der tyrannen (zo b.v. bij Dionusios van Surakousai, waar hij zijn tegenvoeter Platon aantreft (vgl. supra blz. 88, 125), die door Dionusios eerder gewantrouwd wordt, terwijl hij geliefd was bij hem omdat hij uit iedere situatie 'iets' wist te maken), is

a/ sensualist: Protagoras gelijk, beweert hij dat wij geen intellectuele inzichten doch alleen zintuiglijke indrukken hebben als kenbron; doch, daarin van Protagoras verschillend, beweert Aristippos dat wij omtrent de dingen die ons, doorheen die indrukken, bereiken, niets weten: 'zoet'/'zuur', 'warm'/'koud', 'wit'/'zwart', enz. zijn wel pathè, passiones, toestanden van onszelf (subjectieve toestanden), doch of zij 'n objec-tieve eigenschap van de dingen buiten ons vertegenwoordigen, is zeer de vraag.

Reden: de mensen verschillen onder dat oogpunt én van enkeling tot enkeling (individualisme) én van ogenblik tot ogenblik (actualisme)! Zegt Aristippos: "Wij zijn als 'n belegerde burcht: afgezonderd van de buitenwereld!".

Dit betekent dat de Kurenaiekers pure fenomenisten zijn: de mens, als kennend wezen, bereikt wel de fainomena, apparentia, de verschijnselen (dat wat zich onmiddellijk toont aan onze aandacht), doch niet de buitenwereld, de oorzaak van de indrukken. Wij staan aan de poort van de echte Scepsis.

b/ Zoals Lange het zegt, is Aristippos ethisch 'n materialist: het genot is de inhoud van de eudaimonia,- waarin hij, natuurlijk, verschilt van Purrhon die dichter bij de strengheid der Kuniekers en Stoiekers staat.

c/ De dogmatische materialismen geven steeds weer aanleiding tot scepsis, hoe paradoxaal dit ook klinkt: zij aanvaarden alleen zintuiglijke ervaring en de redelijke verwerking ervan (louter rationalisme) zonder het licht van het verstand zoals Socrates doch vooral Platon (ideeënleer met lichtmetafysische inslag) en ook Aristoteles (hoewel hylemorfisch afgezwakt) het verstonden, intellectualisten als zij waren. –

Dat dit zo is blijkt o.m. bij de Stoïekers uit hun functionalisme (zie blz. 189 supra), d.i. het bekijken van het gedrag der zijnden zonder hun ‘zijn’ (wezenheid) erin te betrekken, en bij de Epikoureeërs uit hun meerduidigheidsbesef inzake zintuiglijke indrukken (overigens, de laatste grote Sceptiekers der oudheid, als b.v. Sextos Empeirikos, zijn in hoge mate Epikoureeërs, die de sceptische conclusies uit het Epikourisme trekken).

(B) Het wezen van de Scepsis. –

Zoals V. Brochard, *Les scept. gr.*, 56, zegt, gaven de leerlingen van Purrhon van Elis zich namen:

sceptiekers, (skeptomai, ik onderzoek door aandachtig te bekijken, na te gaan, waar te nemen; - het verschil met de historia, inquisitio, onderzoek der Milesiërs ligt in het feit dat deze laatsten, dicht bij de fisis, opgaan in de informatie die zij onderzoekend inwinnen; het verschil met de theoria van de Socratiekers ligt in het gemis aan

doorstoten naar de hogere beginselen van metafysische aard); zij onderzoeken ... eindeloos;

zetetiekers (zètèsis is zoeken): niet vindend zoeken zij ... eindeloos;

aporetiekers: radeloos, besluiteloos komen zij niet tot ‘n instemming met ‘n oordeel;

efectiekers: zij schorten ... eindeloos hun oordeel op; epochè, suspensio iudicii, oordeelsopshorting is ‘n wezenlijk aspect van de Scepsis: men oordeelt niet.

Men ziet dat deze vier termen vier aspecten beschrijven van de Scepsis.

Algemene schets. –

Men zou kunnen zeggen dat, uitgaande van de klassieke drieledigheid der hoofdvakken der wijsbegeerte, de sceptiekers blijven steken in het eerste, de logica, om, minimaal, het tweede, de fysiek, aan te raken en om dogmatisch te worden op de een of andere wijze in het derde, de ethiek-politiek; reden:

a/ men kan wel zijn oordeel - althans naar buiten - opschorten. Dat men het voor zichzelf, naar binnen, kan, is onmogelijk: het licht van het verstand is daarvoor te sterk gericht op het geweten - men kan, dus, z'n oordeel opschorten,

b/ doch m.b.t. het handelen, de praxis, is dit onmogelijk, want, zelfs het verzuim is nog ‘n keuze, ‘n beslissing, én inzake de fisis van zichzelf en de omgevende dingen én inzake de toegelatenheid of onbehoorlijkheid van het handelen. –

Besluit: én fysisch en ethisch-politisch handelt men in ieder geval, doch niet ‘theore-tisch’, maar op ‘n alle theorie verbergende wijze.

-- Nadere toelichting.

Het woord 'sofos', -è, -on, sapiens, wijs (navenant ook sofia, wijsheid) wordt, in het Grieks, gebruikt voor personen en voor zaken: iemand is of gedraagt zich wijs; iets is 'sofon ti', aliquid sapiens, iets wijs', d.i. het getuigt van wijsheid. -- Welnu, wijsheid is

logisch: 'n mens is wijs, wanneer z' n denken in overeenstemming is met de werkelijkheid; hij is in de (logische) waarheid en niet in de bewuste leugen of de onbewuste vergissing: de overeenstemming, d.i. de één - éénduidige betrekking, tussen z' n inzicht (informatie) en de eraan beantwoordende werkelijkheid, is er;

(b) fysisch

(metafysisch bij Platon en Aristoteles): het heelal getuigt van 'wijsheid'; - zo was Socrates - net als vele voorsocratiekers - ervan overtuigd dat het heelal doelmatig geordend was (teleologie: Anaxagoras' Nous b.v. (blz. 37 supra); Diogenes van Apollonia (blz. 38 supra); enz.): het heelal getuigt van sofia, wijsheid; m.a.w. de natuur der dingen beantwoordt aan denken, inzicht; zij is 'inzichtelijk', 'geïnformeerd'; - wat blijkt uit de archè, principium, het beginsel dat stuurkundig werkt; nog anders gezegd: de zijnden en hun beweging zijn in de (fysische) waarheid; er is 'n één-éénduidige betrekking tussen 'n (preconstitutief) denken en (de constitutie van) de dingen der fuisis;

deze waarheids-vorm heet 'metafysische' 'waarheid

a/ in Platonische zin daar waar hij zegt dat de demiourgos (wereldschepper, ordenen-de macht van de fuisis) de ideeën als model volgt om orde te scheppen in de materie en

b/ Aristotelische zin waar Aristoteles het heeft over de eerste filosofie (d.i. theologie) als model van de tweede filosofie;. –

De Bijbelse schrijvers en denkers zullen (denk aan Sint-Augustinus) - zeggen dat God, de ideeën volgend die Hij in zich draagt, de wereld uit het niets geschapen heeft (wat dan betekent dat de wereld 'waar' is in de metafysische zin: zij beantwoordt één - éénduidig aan Gods ideeën);

(c) ethisch-politisch:

Ht gedrag, zowel het ethische handelen als het poietische (productieve) maken, beantwoordt aan normen der werkelijkheid; het getuigt van 'wijsheid' en waarheid, d.i. één-éénduidige betrekking tussen norm en gedrag; -

Zo b.v. is iemand oprecht op bewust vlak (z' n gedrag, z' n woorden) stemmen met de werkelijkheid inzake geweten overeen) en/of echt (authentisch) op onbewust vlak (zijn gedrag, zijn woorden stemmen met zijn diepere aard en de diepere aard van de werkelijkheid rond hem overeen).

Welnu, de Scepsis, sedert altijd, doch vooral sinds Purrhon van Elis, is de crisis van die drievoudige waarheid en/of wijsheid, die de kern van alle menselijkheid (niet enkel van wetenschap of filosofie) uitmaken: deze crisis is waardevol voor zover de mens in de drievoudige onwaarheid (onwijsheid) was; zij is rampzalig voor zover dit niet het geval is.